

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol. 6

Sayı/Issue

4

Ekim/October 2020

dergipark.gov.tr/tr/pub/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 6 • Sayı/Issue 4 • Ekim/October 2020 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

MUSAHHİH/Proofread
Mustafa Hakan YILDIRIM

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2 Şahinbey 27070 Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değil yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarından sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

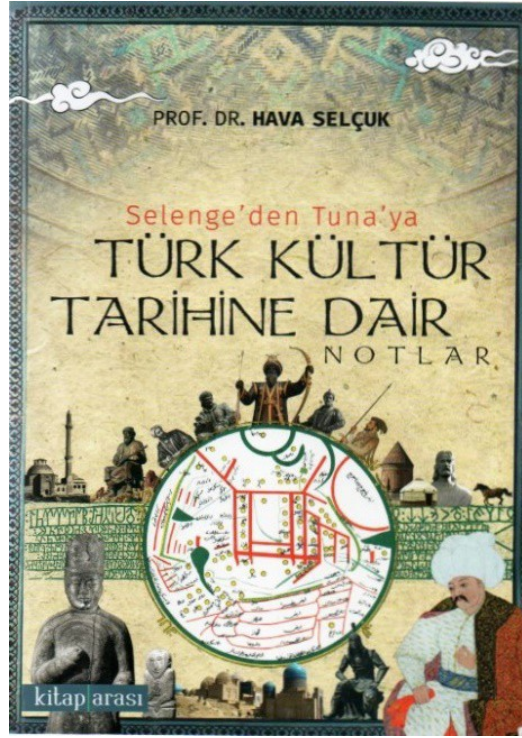
Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	339
Selenge'den Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar, Hava Selçuk Aybüke GÜZAY	340
Ortaçağ Kentleri, Henrie Pirenne Fatma Betül GÜLER	344
Romano-Ottomanica, "Essays-Documents From The Turkish Archives" (Türk Arşivinden Makaleler/Belgeler), Mihai Maxim Yusuf HEPER	347
Türk Kültüründe Konar-Göçerlik ve Etnisite Meselesi, Şeyda Büyükcan Sayılır Dongin LEE	353
Osmanlı İstanbul'unun İki Asırlık Gayrimenkul Portresi (1500-1700), Yasemin Çiftçi Timuçin TUNÇ	357
Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Paul Kennedy Kaan BUDAK	362
Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi, Özgür Türker Alp Atakan ERYILMAZ	366
Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme, Burak Samih Gülboy Mustafa Haki YAKAR	370
Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Cloutwitzyen Bir Çözümleme, Burak Samih Gülboy Özer ŞEN	374
Türkiye'de Devlet Geleneği, Metin Heper Melih Ammar DEMİRCİ	378
Kırım Savaşı'ı Öncesinde Osmanlı Ordusu Organizasyon ve Savaş Gücü, Charles Alexandre De Challaye, Çev. Özgür Yılmaz Hakkı ÖZ	381
Alexis de Tocqueville – Modern Çağın Çelişkileri Karşısında Bir Düşünür, Lütfi Sunar Nevrez KARTAL	385
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938), Süleyman Tekir Onur GÜVEN	392
Birinci Dünya Savaşı Arefesinde Osmanlı Devleti'nde Alman İstihbarat Servisleri, Oliver Stein Mustafa GENCER	398

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı, Said Halim Paşa, Çev. Fatih Yücel Mesut Can AKÇAY	405
General Kemal Balıkesir'in Kuva-yı Milliye ve İstiklal Savaşı Hatıraları, Merve Üner Hümevra TÜFEKÇİ	411
İttihat Terakki ve Atatürk, Alaattin Uca Erol AKCAN	414
Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez Mehmet Emin Resulzade, Sebahattin Şimşir Yasemin KALENDER	420
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINEFOR REVIEW	425

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Selenge'den Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar

Hava Selçuk

İstanbul, Kitaparası Yayınları, 2019, 392 sayfa, ISBN: 978-605-69712-0-4

Aybüke GÜZAY

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hava Selçuk tarafından kaleme alınmış olan bu eser, bir “Giriş” ve 15 ayrı bölümden oluşmaktadır. Her bölümün ayrı kaynakçası bulunmaktadır. Zira her konu, kendi çerçevesinde bölümlere ayrılmış olduğundan ötürü, ele alınan konu ile ilgili kaynaklara ulaşılması hususu okuyucu için kolaylaştırılmıştır.

Eserin genelinde “Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne, Selenge'den Tuna'ya Türk Tarihi” vurgulaması dikkate alındığında, giriş bölümünde öncelikle Kültür ve Medeniyet kavramlarına yer verilmiş olmasının amacı anlaşılmalıdır. Zira Türk kültürünün tarih boyunca karşılaştıkları ve hatta katkıda bulunduğu kültürler hususunun açıklanmış olması da, eserde tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerin kültür unsurlarına dair pek çok notların yer aldığı fikrini her hâlükârda uyandırmaktadır. Giriş bölümü, esere verilmiş olan ismin bir izahı olarak uyum göstermektedir.

“Türk Adı, Türk Devletleri ve Kuruldukları Coğrafyalar” adlı I. Bölümde “Türk” adının manası açıklandıktan sonra Türklerin tarih boyunca ayak bastıkları ve yaşadıkları coğrafyalar ile bu

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, aybukeguzay@hotmail.com

coğrafyalarda hangi Türk devletlerinin kurulmuş olduğu açıklanmıştır. Ayrıca bu coğrafyalarda hangi devletlerin hangi tarihler arasında kurulduğuna dair bir tablo da yer almaktadır. “*Türklerde Aile ve Sosyal Yapı*” adlı II. Bölümde, farklı kültürlerde “*aile*” kavramına yer verilerek Türk aile yapısı ile karşılaştırılmıştır. Sosyal yapı konusu da ayrı başlıklar altında açıklanmıştır. Kitabın yazarı, Genel Türk Tarihçisi olarak, Türk Tarihini bir bütün olarak ele almıştır. “*Türklerde Siyasi Hâkimiyet ve İdari Yapı*” başlıklı III. Bölümde, Türklerde devlet anlayışı ve buna bağlı olarak Türk devletleri için en önemli olan vatan, töre, istiklal, halk gibi kavramların açıklaması yapılmıştır. IV. Bölümde ise “*Türklerde Dini Hayat*” başlığı altında, Gök tanrı inancına ve özellikle Şamanizmin Türkler için bir din mi yoksa bir inanç sistemi mi olduğuna dair farklı görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca Türklerin tarih boyunca seçmiş oldukları dinler, örneklerle açıklanmıştır. Kut anlayışı ve hükümdarın tahta oturduğu konusuna yer verilmiş, hükümdarda olması gereken özellikler sıralanmış ve hükümdarların kullandıkları unvanlar ayrı başlıklar halinde açıklanmıştır. Halifelik hususu da ayrı bir başlık altında açıklanmıştır. Çünkü İslamiyet’ten sonra da Türkler kutsal bir görev addederek halifeliği kendi bünyelerinde 1924 yılında kaldırılıncaya kadar devam ettirmişlerdir. “*Türk Kültüründe Ağaç Kültü*” adlı V. Bölümde Türk mitolojisinde ve kültüründe ağaca verilen önem anlatılmaktadır. İslam’da ve diğer dinlerde olan ağaç kültü de açıklanmış; bazı benzer sembol ve uygulamalar örneklenmiştir.

Ölmüş atalar için kurban sunma inanç ve âdeti Eski Türklerin tarihinin çok önemli bir unsurudur. Ayrıca suyun da Türkler için ayrı bir önemi olduğu, temizlik ve saflığı simgelediğinden dolayı suyu kirletmedikleri bilinmektedir. Dağlar ise Gök Tanrı’ya yakınlığı ile Tanrı’ya ev sahipliği yapması sebebiyle kutsal sayılmışlardır. “*Türklerde Atalar Kültü, Yer-Su, Dağ, Taş ve Nazar İnancı*” adlı VI. Bölümde bu inançlar ve uygulamalara yer verilmiştir. Taş ve nazar ile ilgili inanç ve uygulamalarda da Türk kültüründeki tarihi devamlılığa binaen, çeşitli Türk devletlerindeki uygulamalar anlatılmıştır.

Türkler tarih boyunca Göktürk, Uygur, Arap, Lâtin ve Kiril gibi alfabeleri; On iki Hayvanlı Türk Takvimi, Celaliye Takvimi, Hicrî Takvim ve Rumî Takvim gibi pek çok takvimi kullanmışlardır. “*Türklerin Kullandıkları Alfabeler, Takvimler*” adlı VII. Bölümde, bu takvim ve alfabelerin özellikleri ve Türkler tarafından kullanılma tarihleri açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde Kiril, Göktürk, Arap ve Uygur yazısına da birer örnek verilmiştir.

Destanlar ise her zaman tarihi gerçekleri doğru bir biçimde nakletmemiş olsalar da bir milletin ortak mücadelelerini, kurallarını, değerlerini yansıtmaktadırlar. Çoğu zaman ise var oluş, yeniden doğuş mücadelelerine de yer vermektedirler. Türk tarihinde de ayrı bir önemi olan destanların zenginlikleri de aşikârdır. “*Türk Destanları*” adlı VIII. Bölümde Türk tarihine ışık tutan destanlara yer verilmiştir. Ayrıca Sarı Saltık Destanı ile ilgili 3 adet türbe resmi de yer almaktadır.

Renkler, insanlığın ilk zamanlarından beri her toplumda değişik anlamlar ifade etmiştir. Ak, Kara, Gök, Kırmızı, Sarı ve yeşilin ise Türk kültüründe ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu renkler yer-yön dahi ifade etmiştir “*Türk Kültüründe Renkler ve Sayılar*” adlı IX. Bölümde “*XI. Yüzyıla kadar Türklerde Yönler ve Renkleri*” adlı bir tablo da yer almaktadır. Bunun dışında bu bölümde renklerin, Türklerin yaşantısı

üzerindeki etkileri ve önemi hususu da açıklanmıştır. Ayrıca Türk kültürüne özgü anlamları içeren sayıların önemine de değinilmiştir.

İskitlerden başlayarak Türk tarihinin her döneminde ölü gömme âdetleri ve ahiret inancına dair pek çok benzer uygulama ve inanışlara rastlanmaktadır. “*Türk Kültüründe Ölümle İlgili Ritüeller*” adlı X. Bölümde hükümdar mezarlarına, hükümdarların mumyalanması ile ilgili uygulamalarına yer verilmiş olduğu gibi, Selçuklu ve Osmanlı Devirlerine ait mezar örneklerine dair 3 adet resim yer almaktadır. Ayrıca cenazeye ait çeşitli uygulamalar, yas tutma gelenekleri ve ölümlerin nasıl defnedildiğine dair uygulamaların anlatıldığı bu bölümde mezar taşlarının özelliklerine de değinilmiş, Türk-mezar taşlarına ait örnek resimler sunulmuştur.

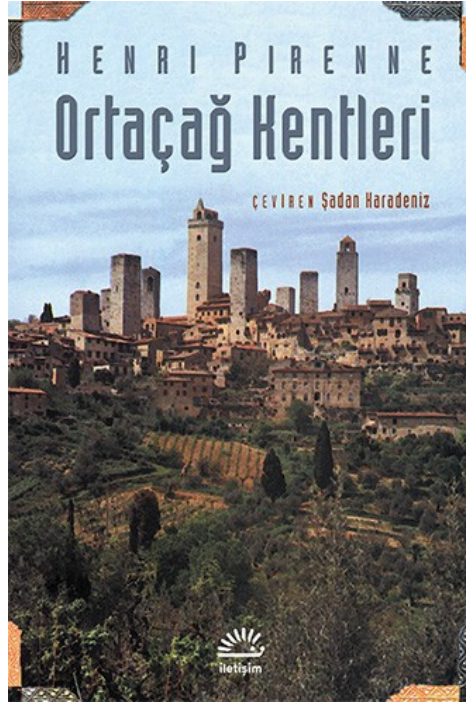
“*Türklerde Törenler ve Bayramlar*” adlı XI. Bölümde, toy, hıdırellez, nevruz, potlaç bayramlar ve yılbaşı başlıkları incelenmiştir. Türk inanışına göre bu tören ve bayramların ne anlama geldiği, nasıl bir gelişme seyrettiği ve tören ile bayramlardaki âdet ve uygulamalar anlatılmıştır. “*Türklerde Şehircilik*” adlı XII. Bölümde, öncelikle VIII. Yüzyıla ait Tuva’da Porbajın Kent Planına yer verilmiştir. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde şehir yapıları ve Türk-İslam devletlerinde şehircilik başlıkları ayrı ayrı incelenmiş, tarihi süreçte nasıl bir gelişme seyrettiği açıklanmıştır.

Eski Türk toplumlarında askerlik ruhu çok gelişmiş olduğundan dolayı herkes asker sayılmakta idi. Bu anlayış ve ruh, tarihi süreç içerisinde de varlığını korumuştur. “*Türklerde Ordu*” adlı XIII. Bölümde İslamiyet’ten önce Türk ordusunun özellikleri ve İslami dönemde Türk ordusunun özellikleri anlatılmıştır. Ayrıca Türk ordusunda kullanılan silahlar ve Türk ordusunun kullanmış olduğu en önemli savaş taktiklerinden olan “hilâl taktiği” anlatılmıştır. “*Türk Kültürünün Bazı Yazılı Kaynakları*” adlı XIV. Bölümde Türk adının geçtiği ilk yazılı kaynaklar olan Göktürk Yazıtları ile kendi dönemine ışık tutmuş önemli eserler olan Manâkib Cund El Hilafa ve Faziâ’il Etrâk, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Dîvânu Lügâti’t-Türk, Nizâmülmülk Siyasetnamesi, İbn Batuta Seyahatnamesi, Dede Korkut Hikâyeleri, Codex Cumanicus, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Şecere-i Terâkime, Türk Kültür Tarihine Giriş I-IX. Cilt gibi eserlere yer verilmiş ve bu eserler ayrı başlıklar altında anlatılmıştır. Ayrıca bu bölümde Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvân-ı Lügâti’t Türk* adlı eserinin İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesindeki örneği olan resmi de yer almaktadır.

Türk tarihine ve Türk kültürüne hizmet etmiş olan şahsiyetlerin bir bölümde toplamanın imkânsızlığı mevcut olsa da yazar tarafından Şeyh Şamil, Gaspıralı İsmail, Yusuf Akçura, Enver Paşa, Sultan Galiyev, Mehmed Emin Resulzade, Ziya Gökalp, Zeki Velidi Togan, İsa Yusuf Alptekin, Rauf Denktaş, Elçi Bey, Saparmurat Türkmenbaşı, Sadık Ahmet ve Cengiz Aytmatov gibi şahsiyetlerin “*Türk Kültürüne ve Türk Tarihine Hizmet Etmiş Şahıslar*” adlı son bölümde tanıtılması uygun görülmüştür. Böylece Türk tarihine katkı sunmuş ve örnek alınması icap eden adı geçen şahsiyetler ile ilgili XV. Bölümde bilgi sahibi olmak mümkündür diyebiliriz.

Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar Genel Türk Tarihi bir bütündür ve inanış ile uygulamalarda bazı farklılıklar olsa da, bir zincirin halkaları gibi temelde benzerlikler bulunmaktadır. Bu hususu

tamamen yansıtan bu eserde, Türklerin ilk zamanlarından itibaren doğudan batıya pek çok inanış, âdet ve geleneklerine dair bilgilere ulaşmak mümkündür. “*Selenge’den Tuna’ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar*” adı ile de içeriğini yansıtan bu eser, doğudan batıya, Selenge’den Tuna’ya kadar olan bölgedeki Türk tarihine dair önemli hususları vurgulamaktadır.

Ortaçağ Kentleri

Henri Pirenne

İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, 181 sayfa, ISBN: 978-975-470-033-6

Fatma Betül GÜLER*

Ortaçağ, tarihte yaklaşık 1000 seneyi kapsamakla birlikte kendinden sonraki çağları da etkilemiştir. Ama konu ortaçağ ise genelde siyasi yönü araştırılmaktadır, kültürü ya da kentleriyle ilgili çalışmalar henüz yeterli düzeye gelmemiştir. Hâlbuki kent, başlı başına siyasi de kültürü de büyük ölçüde etkileyen bir kavramdır. Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'nin yazdığı bu kitap, eksik kalmış olan Ortaçağ Kentleri konusunun boşluklarını büyük ölçüde tamamlamaktadır. Ortaçağı anlamak tarihi anlamaktır, ortaçağ tarihinin de en önemli parçalarından biri kuşkusuz ki kentleridir.

Bu eserin Türkçe basımında önsöz İlber Ortaylı'ya ait olduğundan kitabı olumlu hisler ile okumaya başladığımı söyleyebilirim.

181 sayfadan oluşan bu kitapta konular 8 ana başlık altında anlatılmaktadır. Yazar görsel kaynakları kullanmadan ve başka alıntılara pek yer vermeden genelde kendi çalışmalarına ve fikirlerine yer vermiştir. Bazı sayfalarda ise dipnotta uzun açıklamalara yer verilmiş ve bazı tartışmalar okuyucuya sunulmuştur.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, fatmabgulerr@gmail.com

Henri Pirenne ortaçağ kentlerini anlatırken öncelikle Akdeniz'e büyük bir bölüm ayırarak konunun temeline inmektedir. Burada Akdeniz'in öneminden, Roma'nın siyasal ve ekonomik birliğinin güvencesinin Akdeniz olduğundan, Roma tarihinin Akdeniz'le bağlantısından, Frankların ilk atılımında Akdeniz kıyılarına ulaşamayışlarının nedeninin geç kalmışlık olduğundan bahsetmektedir. Bu bölümü İslamiyet öncesi ve sonrası olarak ayırabiliriz. İslamiyet öncesinde Akdeniz'de Germen istilalarından, barbarlardan, kolonileşme çabalarından bahsedilmektedir. İslamiyet'in doğuşuyla birlikte ise adeta Akdeniz'in kaderi değişmiş ve Hristiyan inancının yerini Peygamber'e bağlılık, Roma hukukunun yerini İslam hukuku, Yunan ve Latin dillerinin yerini Arapça almıştır. Eskiden bir Roma gölü olan Akdeniz şimdi büyük bölümüyle bir Müslüman gölü olmuştur.

Kitabın ana başlıklarından bir diğeri ise Ortaçağ tarihinde kırılmalara yol açan “*Dokuzuncu Yüzyıl*”dır. Bu bölümde İslam etkisinden sonraki Akdeniz'den bahsedildiğini görebilmekteyiz. Yazar, Müslümanların fetihlerinden işgal, istila olarak söz etmekte ve “*Akdeniz'in İslamiyet tarafından kapatılması...*” gibi söylemlerde bulunmaktadır. Bu bölümde değindiği konulardan biri de Akdeniz'deki İslam etkisiyle Karolenjiyenlerin sahneye çıkmalarının aynı zamana denk gelmesinin bir rastlantı olmadığıdır. Yazara göre Ortaçağ Avrupa'sının temellerini atmak Frank İmparatorluğunun yazgısı olsa da bunun önkoşulu geleneksel düzenin yıkılmasıydı. Yani eğer İslamiyet olmasaydı Frank İmparatorluğu da olmayacaktı. Ayrıca bu bölümde Yahudilerin ticari ilişkilerine de değinilmiştir. Dokuzuncu yüzyıl “*kapalı ev ekonomisinin*” ya da başka bir deyişle “*pazarsız ekonominin*” altın devri olmuştur.

Böylece yavaş yavaş “*kent*” konusuna yaklaşan Henri Pirenne üçüncü bölümde direkt kentlerin kökenlerini ele almaktadır. Bu bölümde dokuzuncu yüzyılda gelişerek dönüşen Batı Dünyasında kentlerin var olup olmadığına değinilmektedir. Sonuç olarak onuncu yüzyılda ortaya çıkan ekonomik canlanmadan sonra kentler biçimlenmeye başlamıştır.

Kitapta ana konu olarak anlatılan şeylerden bir diğeri de “*Ticaretin Canlanması*”dır. Kuşkusuz ki ticaret tarihe yön veren en temel unsurlardan biri olmuştur. Yazar da ortaçağ kentlerini anlatırken dönemin ticari ilişkilerine değinmektedir. Bu bölümde anlatıldığına göre dokuzuncu yüzyılın sonunda Müslümanlar Akdeniz'e hâkim olunca Batı Avrupa'da ekonomi oldukça gerilemişti. Zaten bahsi geçen dönemde barbar akınları ve siyasal kargaşalar da hat safhadadır. Ticarete yönelen ilk ortaçağ kavimlerinden biri ise Venedikliler olmuş, Lombardlar da onları örnek almış ve zamanla ticaret büyümüştür. Böylelikle kentler yavaş yavaş ortaya çıkıyordu ve bunu toplumsal gelişmeler ile ticari ilişkiler takip ediyordu.

Ticaretin gelişmesiyle de Tüccar Sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu bölümde de uzun paragraflar halinde Venediklilerden ve onların tüccar sınıfından söz edilmektedir. Ayrıca burada ruhban sınıfının tüccarlara karşı olumsuz bir tutum sergilediğini görebilmekteyiz. Çünkü Kilisenin gözünde ticaret yaşamı ruhun güvenliği bakımından tehlikeliydi. Ruhban sınıfına göre tüccarın Tanrıyı hoşnut etmesi çok güçtü. Her şeye rağmen tüccarlar çoğaldı ve toplumun ayrıcalıklı sınıfı haline geldiler.

Ticaretin büyümesi ve kentlerin doğuşu Batı Avrupa tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. O zamana kadar toplum iki etkin düzen tanımıştı: Rahipler ve soylular. Tüccarlar da gelişerek bu toplumsal düzeni tamamlamışlardır. Böylelikle kentler de oluştu, gelişti ve kentli yaşam yaygınlaştı.

Üslup olarak ne kadar yalın olsa da Ortaçağ Kentleri kitabının okunmasının zor olduğunu düşünüyorum. Gerekli verimin alınabilmesi için belli bir alt yapı gerekmekte ve üzerinde düşünerek okunmalıdır. Ortaçağ ve kentleşme konularına ilgi duyan herkese bu değerli eseri öneririm.

ANALECTA ISISIANA
LVIII

MIHAI MAXIM

ROMANO-OTTOMANICA

•
ESSAYS & DOCUMENTS FROM THE
TURKISH ARCHIVES

THE ISIS PRESS
İSTANBUL

Romano-Ottomanica, “Essays-Documents From The Turkish Archives”, (Türk Arşivinden Makaleler/Belgeler)

Mihai Maxim

The Isis Press, İstanbul, 2001, 213 Sayfa, ISBN: 9789754282146

Yusuf HEPER*

Bükreş Üniversitesi’nden emekli öğretim üyesi olan Mihai Maxim’in değişik dergilerde yayınlamış olduğu bazı makaleler ile Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bazı belgelerin neşriyle oluşan bu eser, dört ana bölüm içinde üçü İngilizce ve beşi Fransızca toplam sekiz kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm; “*dosta dost ve düşmana düşman*”, imparatorluğa karşı Romen prensliklerinin statüleri (XVI-XIX yüzyıllar)¹ başlığı altında üç kısımdan oluşmaktadır. Girişte Osmanlı imparatorluğu ve Romen Prenslikleri arasındaki ilişkilerin hukuki-yasal dayanağını anlatan yazar (s.11-23), bu hukuki dayanağın Romen tarihçileri tarafından önemli bir soru haline geldiğini, Osmanlı kanunnamelerinin ve Hanefi mezhebini benimseyen Osmanlı mahkemelerinin işleyişinin yeterince kavranamamasından ileri geldiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı tarihi üzerinde ciddi çalışmalar yapan Nicola Iorga

* Dr. yusufheper64@hotmail.com.

¹ Metinde orijinal olarak “The Status of The Romanian Principalities vis-a vis The Porte (XVIth-XIXth centuries)” olarak adlandırılan bölümde kullanılan porte (romencesi Poartă) esas anlamı itibariyle Dergah-ı Ali, Südde-i Saadet anlamında kullanılmış olup, yazar burada monoton bir anlatımdan kaçınmak için “*Osmanlı Devleti*” yerine sıkça metinlerde kullanmıştır.

ve Osmanlı Arşivinde uzun yıllar çalışan A. Decei gibi tarihçilerin bu alana katkı yaptıklarını ifade eder. Bu bağlamda yazar, ilk olarak Romen Prenslüklerine verilen ahitnameyi terminolojik olarak açıklayarak bunun ‘dosta dost düşmana düşman’ şeklinde formüle edildiğini ve buna göre Romen Prenslüklerinin haraçgüzar ve zimmi statüde Osmanlı tarafından korunduğunu ve bunun vassallıktan farklı bir terim olduğuna açıklık getirir. Romanya’da Osmanlı padişahı tarafından voyvodalara verilmiş olan ahitnamelerin varlığını sorgulayan yazar, bunu D. Cantemir’in görüşlerine dayanarak bu belgelerin Rus ve Polonya istilaları sonrasında yakıldığını ve bununla birlikte bu kayıtların Türk, Rus, Yunan, Mısır ve Vatikan arşivlerinde aranmaya devam edilmesini öğütlemektedir. İkinci olarak ise yazar, niçin Osmanlı Devleti’nin Romen Prenslüklerini kendi topraklarına ilhak etmediği sorusuna cevap aramıştır. Osmanlı Devleti’nin bu prenslikleri kısa sürede fethetme veya ilhak edebilecek güçte olduğunu hatta bunun için Eflak bölgesini 1522 ve 1595 yılında alma girişiminde bile bulunduğunu lakin bölgedeki gerilla hareketlerinin huzur ve asayiş tehdit edebileceği bildiği için bunun yerine Romen Prenslüklerini Macar ve Polon yayılcılığına karşı tampon devlet (buffer-state) olarak kullandığını belirtir.

Romen Prenslükleri Osmanlı egemenliği altında bir merkezileşme süreci geçirmiştir. Özellikle Romen soylu ve boyarları Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda yürüttüğü merkezileştirme hareketlerine biraz çekimser davranmıştır. Bunun nedeni, Romen Prenslüklerinin nispeten içişlerinde diğer Balkan ülkelerine göre daha serbest olmalarıdır. Nitekim Romen Prenslükleri, Osmanlı toprak rejimi, ordu, vs. gibi Osmanlı merkezi otonomisine karşılık sadece vergi vermekle yükümlü bırakılmışlardır. Eserin I. Bölüm ikinci kısmı ise Romen Prenslüklerinin XVI. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Statüleri (Le Statut Des Pays Roumains Envers La Porte Ottomane Aux XVIe-XVIIIe Siecles) üzerinedir. Yazar bu bölümde Habsburg ve Leh imparatorluklarının zayıflamaya başladığını, bu suretle Osmanlı’nın Eflak-Boğdan üzerine olan baskısının gittikçe arttığına kanaat getirmektedir. Osmanlı Devleti’nin 1538’de Boğdan’ı ve 1541 yılında Eflak’ı fethetmesinden sonra Romen Prenslüklerinin statüleri değişmiştir. Askeri açıdan yeni bölgeler kazanan Osmanlı Devleti, bu bölgeleri kendi anlayışına göre Sancakbeyi ya da Beylerbeyliği adıyla yeniden şekillendirmiştir (s.23). Böylece Osmanlı Devleti, Avrupa’da yapılacak fetihler için İstanbul-Edirne-Sofya-Belgrad-Buda-Peşte yolunu güvence almıştır.

Osmanlı hâkimiyetine giren Romen Prenslüklerinin ekonomileri verilen pişkeş ve haraçtan dolayı kötüye gittiğini saptayan yazar, bunun bir örneğini Romen Prenslüklerinin 1538-1600 yılları arasında Osmanlı Devleti’ne 13-15 milyon altın yani yaklaşık 16 adet Ayasofya yapılabilecek kadar vergi verdiğini ileri sürerek örneklemiştir. Ayrıca bölgenin Tuna nehri için stratejik önemine değinen yazar, Eflak-Boğdan bölgesinin idarî olarak Osmanlı’ya bağlanmasını Habsburg ve Lehistan² tarafından istenmediğini ve buna gerekçe olarak ise, bu iki imparatorluğun Eflak-Boğdan üzerindeki hâkimiyet isteklerini ileri sürer. Çünkü bu iki Romen prensliği direk Osmanlı eyaleti olsalardı, bu durum Lehistan ve Habsburg imparatorlukları için Osmanlı ile sınırdas anlamına gelecekti o halde bu iki imparatorluk için bir endişe

² Orijinal metinde Lehistan, yazar tarafından Polonya olarak kullanılmıştır.

yaratacağı. Ayrıca Habsburg-Polonya yaklaşması Osmanlıların karşısına daha büyük bir güç çıkarabileceğinden Romen Prenslükleri, bu güçler için tampon bölgesi olarak kullanılmışlardır ve bölgenin stratejik önemi buna gayet müsait olmuştur (s.25).

Yazarın değindiği diğer bir önemli husus ise Romen Prenslüklerinin statülerinin Osmanlı için nasıl olduğu üzerinedir. Üç tip otonomi kabul eden Osmanlı Devleti, bunlardan ilkinin kendi bölgelerinde kurulan Eflak-Boğdan-Erdel gibi Prenslüklerin kendi içlerinde kendi kurumları ve kanunları olduğunu ama bununla birlikte ekonomik ve askeri anlamda imparatorluğa karşı da bazı yükümlülükleri olduğunu. Diğer ikincisi ise, imparatorluk içerisinde Mısır-Yemen gibi devletlerin olduğu salyaneli eyaletler statüsü ve üçüncüsü ise İmparatorluğun kanunlarının işlediği ve tımar sisteminin uygulandığı eyalet modelidir (s.27). Yine Romen Prenslüklerinin statüleri ile ilgili olarak güzel tespitlerde bulunur, Eflak-Boğdan Prenslüğünün kendi içsel mekanizmasının ve bölgenin dokunulmaz olduğunu belirterek bölgeye gelen Osmanlı tüccarlarının merkezden alınan fermanlarla Tuna nehrini geçtiklerini ya da merkezi yönetimin temsilcilerinin Tuna nehrini geçebildiklerini belirtir. Aynı zamanda Osmanlı tebaası için Eflak-Boğdan topraklarında mülk edinmenin yasak olduğu ve tüccar tayfasının işlerini bitirdikten sonra bölgeden ayrılmak zorunda oldukları 1585 yılında Mihnea Turcitul'a verilen bir ferman ile sabitlenmiştir. Ayrıca, hiçbir vezirin, beylerbeyinin, Osmanlı erkânının "asla ve kat'iyen" ne Eflak ne de Boğdan ve ne de onların voyvodalarına, reayasına, boyarlarına, tüccar taifesine ve mültezimlerine dokunulmayacağı Mihnea Turcitul'a verilen fermanlarla yenilenmiştir. Yazarın bu bölümde yaptığı çıkarım ise; bu üç Romen Prenslüğünün (Eflak-Erdel-Boğdan) Devlet-i Aliye'de farklı bir statüde olduklarını ve bunun bölgeye gönderilen fermanlarla doğrulandığını, bu bakımdan bölgenin Osmanlılarca Dar'ül- Harb olarak görülmediğini sadece Dar'ül-ahd olarak zimmi statüde olduğu konusuna açıklık getirilir.

Birinci bölüm üçüncü kısımda ise, Osmanlı hâkimiyeti boyunca Eflak-Boğdan Prenslüklerinin Para Basma Yetkilerinden söz edilmektedir. Nümuzmatik araştırmalara göre; Eflak Prenslüğünün kendine ait son paraları, Baserab Laiota Cel Batran (1473-1477) ve Baserab Cel Tanar Tepeluş (1477-1482) dönemlerinde görülmüş ve 1480 tarihinden sonra Eflak voyvodaları kendi adına para basmayı durdurmuştur. Keza Boğdan Prenslüğü ise bundan yaklaşık yarım yüzyıl sonra kendi adına para basmamıştır. Yazar, Boğdan Prenslüğünün kendi parasını geç basmasının nedenini ise Boğdan Prenslüğünün Lehistan ve Erdel bölgesinden elde ettiği madenler vasıtasıyla Eflak'a nazaran Osmanlı sikkesine daha az ihtiyaç duyduğu ve bu nedenle Eflak'tan yarım yüzyıl kadar geç bir süreye kadar kendi parasını basabildiği tespiti yapılır. Yazar, bu durumun Osmanlı müdahalesinden kaynaklanmadığını sadece birkaç ekonomik nedenden dolayı oluştuğunu belirtir. Özellikle bunlardan birisi Romen Voyvodalıklarının yeni oluşan dünyadaki ekonomik adaptasyon problemiğidir (s.47). Osmanlı akçesinin Avrupa'da en güçlü dönemini yaşadığı 1421-1520 yıllarında Romen Prenslüklerine ağır etkisi olmuştur. Eflak ve Boğdan'ın merkezi yönetime karşı artan sorumlulukları, içsel harcamalar ve Osmanlı-Romen ticari ilişkilerinin yoğunlaşmasıyla Romen parasının değer kaybettiğinden söz etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde görülen içsel bunalım, İran Savaşları ve kötüye giden ekonomik koşullar Romen Prenslüklerinin kendi para basma gücünü düşürerek kendi darphanelerinde basılan paraların çok pahalıya mal olduğu ve dolayısıyla bu durumun Romen Prenslükleri için bir dezavantaj oluşturduğuna dikkat çeker. Bununla birlikte yazar, Erdel Voyvodalığının Osmanlı egemenliğini kabul ettiği dönemde (1551-1690) bile güçlü ekonomik, askeri ve özellikle stratejik konumu sebebiyle gelişmiş bir ekonomiye sahip olduğunu Erdel Voyvodalığına ait birçok darphanede para basımında bulunduğunu belirtir. Yine Romanya'nın maden haritasına göre en çok altın ve gümüş madenin Erdel bölgesinde bulunduğunu ve bu durumun diğer iki Romen prensliğine nazaran Erdel Prenslüğüne daha avantaj sağladığını ifade eder. Bu bağlamda yazar, Osmanlı Devleti'nin Romen Prenslüklerinin kendi adına para basma yetkilerini kısıtlamadığı ve bu prensliklerde para basımının durmasının herhangi bir politik sebebe değil ekonomik sebebe bağlı olduğu sonucuna varır. Yine Romen Prenslükleri ile Osmanlı'nın gelişen ekonomik ilişkilerine mukabil olarak Romen Prenslükleri tarafından verilen haraç miktarları, pişkeşler ve cizyelere değinir. Özellikle Romen voyvodalarının tahtta kalabilmek için valide sultan, vezir gibi üst düzey devlet erkânına ve hanedan üyelerine vermiş olduğu pişkeş ya da rüşvetlere değinir.

Hükümet alametleri ve pişkeşler ile ilgili yeni Osmanlı belgeleri üzerine olan ikinci bölüm; Bab-ı Defteriye bağlı gelir ve giderlere ait muhasebe kayıtlarının tutulduğu '*Büyük Ruznamçe Defterleri*'nden yazarca önemli görülen 24 belgenin transkribi ve bunların yorumlanmasından ibarettir (s.67-151). Bu bölümde; Romen voyvodaları tarafından Dergah-ı Ali'ye verilen pişkeş ve hediyeler ve Sultan tarafından Romen voyvodalarına verilen teşrifler Osmanlı kaynaklarınca doğrulanmıştır. Hükümet alametleri³ olarak Romen Voyvodalarına gönderilen bayrak, çuka, kırmızı kaftan vs.nin tarihsel terminolojisinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte yazar, bu tür Osmanlı terminolojilerinin (kaftan, davul, bayrak, börk vs.) kendi kaynaklarında yer almadığını belirterek bu terimlere Kâtip Çelebi gibi kronik yazarların eserlerinde rastladığını ifade eder. Yine yazarın üzerinde araştırma yapmış olduğu binlerce Osmanlı evrakı içinden bulduğu hil'at ise diğer bir hükümet alameti olup bu terime onca Osmanlı evrakı arasından sadece mühümme defterinde rastlanmış olduğunu belirtir. Kısaca bu bölüm; yazarın Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğu araştırmalar neticesinde, pişkeş ve hükümet alameti olarak bulmuş olduğu materyallerle ilgilidir.

Romen Voyvodaları olan Mihai Viteazul ve Constantin Brancoveanu hakkında olan üçüncü bölümün ilk kısmında yazarın Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Mihai Viteazul'un tevcih ve teşrifi hakkında bulmuş olduğu iki belgeden bahsedilir. Romen milliyetçiliğin oluşumunda büyük etkisi olan Mihai Viteazul'un Eflak tahtına geçtiği kesin tarih saptanmaya çalışılır. Voyvodaya verilen tevcih ve teşrifin bazen ayrı bazen de aynı defterde tutulması, Mihai voyvodanın tahtta geçtiği kesin tarihin belirlenmesinin tarihçiler tarafından güç olduğu vurgulanır. Fakat yazar bulduğu bu iki belge ile Mihai

³ Özellikle bu bölümde Boğdan Voyvodası Stefan'ın Lehistan'a karşı vermiş olduğu mücadele dolayısıyla II. Bayezid tarafından verilen bayrak, davul, çuka vs. den bahsedilir.

Viteazul'un Osmanlı makamlarınca Patraşcu'nun oğlu olarak 1 Eylül 1593'te Eflak tahtına atandığı bilgisine ulaşır.

Voyvodalık veya Beylerbeylik? Yeni Osmanlı Belgeleri Işığında Romen Prenslıklarına karşı Osmanlı Politikası (Voyvodalık ou Beğlerbeğlik ? La Politique Ottomane Envers Les Principautés Roumaines (Novembre 1594-Fevrier 1596) A La Lumiere Des Nouveaux Documents Turcs), kısmında yazar (s.163-172), Eflak-Boğdan için Devlet-i Aliye tarafından Vilayet-i Mısriye gibi bir eyalet modeli planının öngörüldüğü ve bu durumda Eflak-Boğdan'ın karşı karşıya kalacağı Osmanlı toprak sistemi (tumar), idari mekanizması (sancakbeyliği veya kaza) gibi Da'rül İslam topraklarında görülen statüye vurgu yapar. Bu dönemde yapılan uzun savaşlar ve iç isyanlar sonucu devletin asker kaybını telafi edememesi vs. gibi nedenlerden dolayı Eflak-Boğdan'ın Osmanlı Eyaleti olması planının gündeme taşır. Yine Satırcı Mehmet Paşa'ya Eflak Voyvodalığı için gönderilen bir hükümde, Eflak'ın Beylerbeylik statüsüne getirilmesi ve aynı şekilde, '...vezaret ile Boğdan Vilayetini sana inayet ve teslim idüb' hükmüyle Cafer Paşa da Boğdan Vilayeti'ne aday gösterilerek Boğdan'ın da Osmanlı vilayeti olmasına değinilmiştir.

Eflak-Boğdan Eyalet modeli, Romanya'yı tek bayrak altında toplayan Mihai Viteazul'un Yergöğü (Giurgu)'nde kazandığı başarılar sebebiyle uygulanamamıştır. Bilhassa Mihai Viteazul isyanından sonra Eflak-Boğdan Voyvodaları Dergâh-ı Ali'den kadim üzere börk, sancak, tuğ ve hil'at gibi hükümet alametleri olarak eski statülerine devam etmişlerdir. Bu bölümde 11 Mayıs 1595 tarihinde başlayan eyalet modeli projesinin Kuzey Tuna'da nasıl suya düştüğünü ortaya konmuştur.

Osmanlı-Romen İlişkilerinde Müsadere Sistemi ve Constantin Brancoveanu'nun Osmanlı Devleti Tarafından Müsadere Olunan Mallarına Dair Bir Envanter adlı son kısımda, Eflak Voyvodası olan C. Brancoveanu'nun Osmanlı tarafından müsadere olunan mallarına ait belgelerin transkribi (Maliyeden Müdevver Defter) ile son bölüm bunların değerlendirmesine ilişkindir. XVI. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Romen ilişkilerini yansıtan resmi belgelerde, müsadere usulünün hiçbir zaman kullanılmamasına rağmen bu uygulamanın Osmanlı hazinesine yüklü bir miktar para getirdiği aşikârdır. Bununla birlikte Osmanlı tarafından Romen Prenslıklarına karşı yapılan ilk müsadere usulü eski voyvoda Radu Paisie ve Patraşcu (1545) 'ya karşı olmuştur. Yazarın kanaati, müsadere usulünün yalnızca kabahatli veya hain voyvodalar için yapıldığıdır. Fakat bununla birlikte 1632 yılında Boğdan Voyvodası Aleaxandru Coconul'un mirası hiçbir yasal gerekçe gösterilmeden müsadere edilerek satıldığı durumlar da olmuştur (kabz ve fûruht şud).

Osmanlı Arşivi'nden alınan bu belgelerde Constantin Brancoveanu'nun mal varlığının Ruslar ile Bab-ı Ali lehine yapmış olduğu bir antlaşma gerekçesiyle müsadere edilmiş olduğundan bahsedilir. Buna göre C. Brancoveanu'nun müsaderesinin (818.579 kuruş) o dönemde kıyaslanan diğer rütbeli müsaderelere göre (emir'ül-hac Nasuh Paşa (559.767 kuruş) ve vezir azam-ı sabık Süleyman Paşa (91.424 kuruş) Osmanlı hazinesi için yekün bir miktar teşkil ettiği ortaya konulmuştur. Özellikle Voyvodanın şahsi mal varlığı Muhallefat ve Ruznamçe Hazine defterlerine göre tespit edilerek Eflak tarihi boyunca en geniş

ve zengin topraklara sahip olan C. Brancoavenau'nun Eflak'ta bulunan 179 toprağı hiçbir şekilde müsadere edilmediğine dikkat çekilmiştir.

Romanya'da bulunan Tek Osmanlı Darphane Atölyesi: Modava (Mudava- Le Seul Atelier Monetaire Ottoman En Roumanie), adlı dördüncü ve son bölümde, Kanuni Sultan Süleyman döneminde aktif olan bu atölyenin günümüzdeki yeri saptanmaya çalışılır. Avrupa Arşivlerinde Modava'da darphanesi ile ilgili herhangi bilgi bulunmamasına rağmen, Osmanlı Arşivinden elde edinilen bilgilerin önemi haizdir. Söz konusu 1579 tarihli Mufassal Tahrir Defterine göre eski Modova'da bulunan bu darphanene, Banat bölgesinde bugünkü Careş-Severin'dedir. Osmanlı İdari Taksimatına göre, Temeşvar'a bağlı olan Modava, Tuna üzerinde bulunan önemli bir liman kenti olmuştur. Yine söz konusu tahrir defterine göre; Modava Kalesinde; 33 Müslüman hanesi, 38 Azeb, 22 Martolos ve 10 Hıristiyan hane mevcuttu.

Araştırmada geçici bir süre çalıştığı saptanan Modava darphanesi, her yıl 50.000 Osmanlı akçesini Hazine-i Temeşvar'a göndermiştir. Modava daphanesinde üretilen bu madeni paralar Modava dağı yakınlarında bulunan madenlerden elde edilmekteydi. Bilhassa Dizdar Hacı Mehmed tarafından açılan bu madenlerden çok miktarda metal elde edilerek hazineye önemli katkı sağlamıştır. Özellikle Sigetvar kuşatması için askerlere gönderilen paraların Modava Darphanesinde basıldığı belirtilmektedir. Kanuni dönemi Osmanlı hazinesinin %1.72'lik bölümünü oluşturan bu darphane, diğer Osmanlı darphaneleri olan Konya ve Serez ile aynı olmuştur. Bu araştırmada, Modava Darphanesinde ne kadar para basıldığı ve bunun Osmanlı sınırlarındaki döngüsünün ne şekilde olduğu henüz belirlenememiştir.

Netice itibariyle Mihai Maxim'in uzun yıllar Osmanlı Arşivinde çalışmasının bir ürünü olan bu kıymetli eser, Romen tarihinin önemli şahsiyetlerinin ve meselelerinin değerlendirmesine ilişkin olmuştur. M. Maxim'in çalışması, özellikle Romen coğrafyasını ve dilini bilen kişilerce çalışılması ve bunun Osmanlı Arşiv vesikaları ile desteklenmesinin önemini ortaya koyması bakımından ileride Türk-Romen tarihini çalışacak araştırmacılar için bir örnek teşkil etmiştir. Yine yazarın Osmanlı Arşiv Vesikaları (Maliyeden Müdevver Defter, Mühimme Defteri ve Büyük Ruznamçe Defterleri) ile önemli Romen kaynakları olan Hurmuzaki ve A. Veress ciltlerini kullanması çalışmanın önemini artırmıştır. Bu şekliyle eser, Osmanlı-Romen İlişkileri ile ilgili olarak yok denecek kadar az olan literatürüne önemli bir katkı yapmıştır. Bu eser, yazarın Osmanlı-Romen tarihine ilişkin diğer kitaplarıyla birlikte okunduğunda bu alanda çalışma yapacaklara örnek teşkil edebilecek yegâne bir kitap olma özelliğini taşıyacaktır kanaatindeyiz.

Türk Kültüründe Konar-Göçerlik ve Etnisite Meselesi

Şeyda Büyükcan Sayılır

İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, 252 sayfa, ISBN: 978-605-2101-73-5

Dongin LEE*

Anadolu sahasında maddi ve manevi açıdan yüksek bir kültüre sahip, ekonomik, din, düşünce, ahlak yönlerinden manevi değerler birliği tamamlanmış konar-göçer Türk kavimlerine değinen “*Türk Kültüründe Konar-Göçerlik ve Etnisite Meselesi*” kitabı Dr. Şeyda Büyükcan Sayılır tarafından kaleme alınmıştır. Yazar bu eserinde Anadolu konar-göçer gruplarının sosyo-kültürel dönüşümü, Türk, Türkmen, Yörük ve Kürt kavramlarını açıklamış, bunların siyasi ve etnik oluşumlarını, sosyal ve ekonomik gelişmelerini, telakki ve inançlarını ve özellikle Osmanlı Devleti döneminde uygulanan iskân politikalarını bir bütün olarak ele almıştır. Yazarı bu çalışmaya teşvik eden unsur ise Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yaptığı doktora sürecinde yerleşik hayat tarzını seçmemiş toplulukların yaşam şeklini tanımlama ve isimlendirme hususunda akademisyenler arasında görüş birliğinin olmadığını fark etmesidir. Bu eserde yazar, araştırmalar sırasında bulduğu Osmanlı

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim dalı Doktora öğrencisi, İstanbul, dflly1986@gmail.com, ORCID:0000-0001-8484-4785

kaynaklarından, özellikle iskân politikalarıyla ilgili belge ve defterlerden ve bölgede saha araştırması yapan sosyologların tez ve çalışmalarından yararlanmıştır.

Kitabın yazarı Dr. Şeyda Büyükcan Sayılır, 2003 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans öğrenimini 2006 yılında Yrd. Doç. Dr. Eftal Şükrü BATMAZ danışmanlığında “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Edremit Kazası” adlı tez çalışması ve aynı üniversitede Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimini 2012 yılında Prof. Dr. Orhan Üçler BULDUK danışmanlığında “Osmanlı Anadolu'sunda Konar-Göçerlerin Sosyo-Kültürel Yapısı ve Etnisite Meselesi” adlı tez çalışması ile tamamlamıştır. Dr. Şeyda Büyükcan Sayılır'ın göçebelik ve konar-göçebelik konularına dair pek çok çalışması bulunmaktadır.

Yazar bu çalışmasında Anadolu bölgesinde yaşayan konar-göçerlerin sosyo-kültürel yapısı, özellikle Türkmenler, Yörükler ve Kürtlerin dönüşümü ve etnisite oluşturma sürecini ele alarak alana katkı sağlamaktadır. Eser, giriş kısmı hariç 4 bölümden oluşmaktadır: Göçebelik ve Konar-Göçerlik Meselesi, Coğrafya-Kültür İlişkisi Açısından Konar-Göçerler ve Etnisite Meselesi, Osmanlı Döneminde Konar-Göçer Teşekküllere Umumi Bir Bakış, Sosyo-Kültürel Açısından Konar-Göçerler.

Kitabın giriş kısmında yazar Türklerin göç hareketleri ve yaşam tarzlarını incelerken, göçebe kavramının doğru ve yeterli bir ifade olmadığını söyler. Ekonomik açıdan hayvancılıkla uğraşan, yaylak ve kışlak alanları arasında hareket halinde olan ve yerleşik halk gibi devletin idari mali ve hukuki organizasyonu içinde de yer alan konar-göçerlerin de olduğu anlatılmıştır. Tüm bunların yanı sıra giriş bölümünde çalışma için kullanılan kaynaklar ve belgeler üzerine de bilgiler verilmektedir.

İlk bölüm olan “Göçebelik ve Konar-Göçerlik Meselesi”nde göçebelik kavramına değinilmektedir. Ardından Anadolu'daki konar-göçerlerin hayat tarzlarını göçebe olarak tanımlamanın doğru olmadığı anlatılmıştır. Devamlı yer değiştiren, ziraatı ve yerleşik hayatı bilmeyen, sosyal organizasyonları gelişmemiş sürüler halinde yaşayan göçebe toplulukları ve hayvancılıkla uğraşan, yaylak ve kışlak alanları arasında hareket halinde olan konar-göçerlerin farklı olduğu ortaya sunulmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı toplumunun en önemli unsurlarından biri olan konar-göçerlerin de tıpkı yerleşik halk gibi devletin idari, mali ve hukuki organizasyonu içinde yer aldıklarından bahsedilmiştir. Bu bölümde ova ve dağ göçerliği farkına değinilmiştir. Buna göre Türkmenler, daha uzun mesafeli horizontal/ova göçerliği yapmışlar ama zamanla göç yolları kesintiye uğradığı için tıpkı Yörükler gibi daha kısa mesafeli vertikal/dağ göçerliği yapmak veya yerli hayata geçmek zorunda kalmışlardır. Göçerliği muhafaza eden ve özellikle Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda kısa mesafeli dağ göçerliğine yönelen ve Ekrad-ı Türkmen adı verilen yeni bir sosyo-etnik grup ortaya çıkmıştır.

“Coğrafya-Kültür İlişkisi Açısından Konar-Göçerler ve Etnisite Meselesi” başlıklı ikinci bölümde Türk, Türkmen, Yörük ve Kürt kavramları, bu toplulukların aralarındaki farklar, konar-göçer grupların dönüşümü ve etkileşimi gibi konular işlenmiştir. Bu bölümden anlaşıldığı üzere konar-göçerliği terk edip köyler kuran veya şehirlere yerleşen ve ziraat, ticaret gibi daha çok yerleşik unsurların mesleklerini icra edenler Türk diye isimlendirilmiştir. Bu gruplar doğudan batıya doğru göçleri sırasında Budizm,

Hristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlerle karşılaşmış, yerleşik devlet yönetimleriyle tanışmış ve kendileri de devlet kurmuş oldukları için Türkmen, Yörük ve Kürtler, Türk şemsiyesi altında toplanmışlardır. Türkmenler, Anadolu'ya gelen ilk konar-göçer grupların ortak adı olup hayvancılıklarının temelini uzun mesafelere götürülebilen koyun oluşturmaktaydı. Yörükler ise Toros hattında göç eden ve dağ göçerleri olarak adlandırılarak, yüksek ve kayalık yerlere dayanıklı olan keçi sürülerine sahiptiler. Ayrıca Yörükler dil, din ve etnik olarak Türkmenlerden farklı olmayıp, aksine Türk kültür dairesi içinde yer almaktadırlar.

Konar-göçer grupları arasındaki temel farklılıkların dışında bu bölümde ayrıca Anadolu Türkmen tarihi hakkında kısaca bilgi verilmiş ve özellikle Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlayan askeri, siyasi ve mali sistemi ve bunu düzeltmek için Türkmenlerin toprağa bağlamak ve onları kayıt altına almak için zorla iskân edilmeleri de okuyucuya sunulmuştur. Türkmenlerin önemli bir bölümünün İran ve Azerbaycan'a göç etmesi, Anadolu'daki nüfuslarının azalması, Kürt aşiretlerinin bölgede öne çıkması gibi olaylara da değinilmiştir. Tüm bunların yanı sıra etimolojik olarak Kürt teriminin anlamı hakkında görüşler, Kürt-Türk yakınlaşmasına yönelik iddialar ve Türk-Türkmen, Türkmen-Yörük ve Etrak-Ekrad gibi konar-göçer gruplarının dönüşümü ve etkileşimi üzerine de bilgiler verilmektedir.

Üçüncü bölüm olan "*Osmanlı Döneminde Konar-Göçer Teşekküllere Umumi Bir Bakış*" başlığı adı altında ilk olarak konar göçerlerin hukuki durumları açıklanmış ve Osmanlı hukuk ve idari yapısında konar-göçerlerin yerinden bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde idari bakımdan bir sancak veya sancağa bağlı bir kaza içinde yer alan göçerler, devlet nazarında mali bakımdan vergi veren kayıtlı bir reaya durumundadırlar. Bu bölümde Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayılan göçerlerin dağılım ve nüfus durumları 89 gruba ayrılarak cemaat adetleri, hane sayısı, mücerred ve buldukları bölgeler hakkındaki bilgiler ayrıntılı bir tabloda gösterilmiştir. "*İktisadi Yapıları*" adlı alt başlıkta konar-göçerlerin sosyal ekonomik faaliyetleri ele alınmıştır. Konar-göçerler özellikle hayvancılık, çobanlık, dokumacılık ve dericilik gibi mesleklerle uğraşmaktadırlar. Konar-göçerler, Osmanlı Devleti'ne iktisat, ulaşım, haberleşme ve özellikle askeri alanlarda katkı sağlamaktadır. "*Devletle İlişkileri ve İskân*" alt başlığında Osmanlı Devleti'nin, göçerlerin uyum içinde yaşamalarını sağlamak maksadıyla bir kısım önlemler aldığına da değinilmiştir. Devlet bazı dönemlerde konar-göçerleri adeta potansiyel bir suçlu grubu olarak görmüş, savaş gücü düşük ve tarımla uğraşan reayayı vergilendirmek daha kolay olduğundan bu grupları yerleşik topluğa çevirmeye çalışmıştır. 17. yüzyılın iskân politikası ile konulan vergileri ödemeyecek duruma gelen konar-göçerler, oturdukları köyleri terk ederek Anadolu'daki büyük şehirlere göç etmişlerdir. Köylerde kalanların yaşadığı zorluklar ve yerleşik halkın konar-göçerlerle ilgili şikâyetleri gibi konular da bu bölümde ele alınmaktadır.

Dördüncü ve son bölüm olan "*Sosyo-Kültürel Açından Konar-Göçerler*" başlığı altında konar-göçerler sosyo-kültürel açıdan incelenmeye çalışılmış, bunu yaparken de Türk, Kürt, Türkmen ve Yörüklerin boy yapılanmaları ile ilgili bilgilerden yararlanılmıştır. Özellikle ilk başta yazar Türk boy yapılanması, ikili

bir düzen Kök Türklerde “doğu-batı”, Oğuz ve Karluk Türk gruplarında “iç-dış”, Hun, Ogur, Bulgar’da “ak-kara”, 12 ve 24’lü sistem örneklerine değindikten sonra Anadolu konar-göçerlerin boylar, aşiretler ile bağlantılarını ve sosyal organizasyonlarını incelemiştir. “*Sosyo-Kültürel Yapıları; Aile ve Gündelik Hayata Ait Gelenekler*” alt başlığında coğrafyaya ve yetiştirilen hayvana göre farklılık göstermekle birlikte Türkmen ve Kürtlerin çoğunlukla geniş aile tipinde, Türkmen aşiretlerinde çokeşlilik oranının %3 ve çocuk sayısının ortalama 2.32 olduğunu, evlilik ilişkilerinde İslam dışı geleneklerin yaşandığını, doğum üzerinde *nefse, kirve* gibi eski Türk adetlerinin izleri bulunduğu gibi bilgiler yer almaktadır. Ardından gündelik yaşamları, Anadolu’daki konar-göçerlerin kullandıkları üç tip çadır (Kara çadır, keçe çadır ve topağ ev), yaylak-kışlak merasimleri ve destan anlatma, aşıklık geleneği gibi sözlü kültürleri de okuyucuya sunulmuştur. “*Konar-Göçerlerde Din ve İnanışlar*” alt bölümünde tarih boyunca Türklerde din meselesi ele alınmış ve bozkır Türk halkı arasında İslami dönemde de devam eden *yer-su kültü, dağ kültü, ağaç kültü, Yada Taşı ve yağmur duası, ateş-ocak kültü, Ruh/Umay, yas, defin ve koç/koyun/at heykelleri ve mezar taşları* gibi eski Türk inancından (Gök Tanrı) izler barındıran adetlerden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Bunun dışında 13. yüzyılda Türkler arasında yayılmaya başlayan Ahilik yapılanmasının şehir halkı ve konar-göçer halk arasında bir köprü görevi görmesi, mensuplarının Mevlevilik, Bektaşiliğe girişine fırsat sağlanması, halkın benimseyebileceği şekilde eski inançlarla yeni dini kaynaştırılması ve Türkmen Sünniliği, Halk İslamının oluşturulması gibi süreçlere de değinilmiştir. Ardından Osmanlı Devleti’nin topraklarının genişlemesine paralel olarak siyasi ve idari yapının değişmeye başlaması, hanedanın Sünni Müslümanlığın hakimiyetine tabii bir şekilde geçmesi ve dolayısıyla bu inancın yaygınlaştırılması, Anadolu’da Şii Safevi propagandasının etkili olması ve ardından halkın Sünni-Alevi olarak ikiye bölünmesi ve Türkmenler arasında yaşam tarzlarında (yerleşik-göçerler) ve dini pratiklerinde (Sünni-Alevi) sosyal farklılaşmanın yaşanması anlatılmıştır.

Kitabın ekler bölümünde Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri ve Anadolu ve Suriye’deki Türkmen, Yörük ve Ekrad aşiretlerinin buldukları bölgeleri gösteren haritalar yer almaktadır.

Sonuç olarak Şeyda Büyükcan Sayılır’ın kaleme aldığı “*Türk Kültüründe Konar-Göçerlik ve Etnisite Meselesi*” adlı eserde, Anadolu halkının çeşitli sebeplerle (yaşayış, inanç, etnisite v.s.) birbirinden ayrıştırılmaya çalışıldığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte “*imparatorlukların tasfiyesi*” projesi kapsamında çok uluslu imparatorluklarda mümkün olduğunca farklı grupların ortaya çıkartılmasının ve bu gruplar üzerinde jeopolitik ve jeostratejik politikalar geliştirilmesinin 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki en önemli politikası ve bu tasnifi bu düşünce çerçevesinde değerlendirmenin de gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Osmanlı İstanbul'unun İki Asırlık Gayrimenkul Portresi (1500 – 1700)

Yasemin Çiftçi

Ankara: Gazi Kitabevi, 2020, 394 sayfa, ISBN: 978-625-7911-46-7.

Timuçin TUNÇ*

Yarım asırdan daha uzun bir süre, 624 yıl, ayakta kalan ve büyük bir hanedanlık olan Osmanlı İmparatorluğu, bu süreçte pek çok ekonomik, sosyal ve siyasi olaya tanık olmuştur. Her ne kadar altın çağ olarak ifade edilse de son dönemlerinde fiyat devriminin yaşanmaya başladığı XVI. yüzyıl ile yaşanan savaş ve siyasi olayların ekonomiye yüklediği maliyetler sonucu büyük harcamaların üstlenildiği XVII. yüzyıl hem dünya tarihini hem de Avrupa ve Osmanlı tarihini etkileyen büyük dönüşümlerin yaşandığı yüzyıllar olmuşlardır.

Osmanlı tarihini etkileyen her olay doğrudan İstanbul'u da etkilemiştir. Çünkü İstanbul, fetihle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse yeniden inşası anlamına gelmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda meydana gelen yangın, deprem, sel ve salgın hastalıklar ile büyük maliyetler doğuran savaş, isyan ve ayaklanmalar Osmanlı İstanbul'unun sosyal ve iktisadi dengesini büyük ölçüde etkilemiştir. Bununla birlikte, fetih sonrası hızlanan nüfuslandırma çalışmaları ve savaş maliyetlerinin üstesinden gelebilmek amacıyla uygulanan parasal politikalar Osmanlı İstanbul'unun çehresini değiştirmiştir. Eserin temel

* Yazır Fevziye Polat İlkokulu Müdürü, timucintunc07@gmail.com

aldığı 1500–1700 arası döneme denk gelen XVI. ve XVII. yüzyıllar İstanbul’un Osmanlı İmparatorluğu’nu en iyi şekilde temsil ettiği dönemler olduğundan çalışmanın odak noktası 1500 ile 1700 yılları arası Osmanlı İstanbul’udur.

Yazarın, Osmanlı İstanbul’u ekonomik ve sosyal yapısını gayrimenkul alım satım işlemleri boyutunda değerlendirmeyi amaçladığı bu çalışma, zaman ve mekân olmak üzere iki kritere sahiptir. Zaman kriteri, yaşanmış olan yangın, salgın hastalık, eşkıyalık hareketleri, uzun süreli savaşlar ve parasal politikalar şeklinde sıralanabilen sosyal ve ekonomik boyutlu olayların temel alındığı dönemlere denk gelen 1500-1700 yılları arası olup, çalışmada genellikle XVI. ve XVII. yüzyıl şeklinde ifade edilmiştir. Mekân kriteri ise 1453 yılında fethedildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi haline gelen İstanbul başşehridir. Mekân kriterinde İstanbul’un temel alınmasındaki en önemli etken, İstanbul’un tüm imparatorluğu temsil yetkisinin çok güçlü olmasının yanı sıra, bu çalışmada temel kaynak olan şer’iyye sicillerinin Türkiye sınırları içerisinde olup da günümüze ulaşanlarının neredeyse yarısının İstanbul’a ait olmasıdır.

Bir doktora tez serüveninin nihayetlenmiş hali olan bu eserin ana konusu basit düzeyde, 1500 ile 1700 yılları arasında, Osmanlı İstanbul’unun mevcut gayrimenkul piyasasını tanımak ve okuyucuya aktarmaktır. Doğrudan iktisat tarihi kapsamında olan bir eser için en önemli unsurlardan bir tanesi veri seçmektir. Dolayısıyla yazar, eserinde elde etmiş olduğu bulguları alanda pek çok kişinin başvurduğu temel arşiv kaynaklarından bir tanesi olan şer’iyye sicillerinden elde etmiştir. Bu kapsamda yazarın eseri elde etmede kullandığı temel başucu kaynakları İstanbul mahkemelerinden günümüze intikal etmiş olan 10.000 defterin; sondajlama yöntemi ile her 10 yıldan 1 defter seçmek üzere Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi tarafından latinize edilmesi şeklinde oluşturulan 40 cilt olmak üzere neşredilen “*İstanbul Kadı Sicilleri / İstanbul Mahkeme Defterleri*” isimli proje ve Timur Kuran editörlüğünde 2003 yılının sonlarında başlayarak 15 mahkeme defterinde bulunan hükümleri içeren ve 10 cilt halinde yayımlanan “*Mahkeme Kayıtları Işığında XVII. yüzyıl İstanbul’unda Sosyo – Ekonomik Yaşam*” adlı eserdir.

Eser; Giriş, Sonuç ve Ekler dışında 5 bölüm halinde hazırlanmıştır. Şehir, Osmanlı İstanbul’u ve Gayrimenkul kavramlarının ne anlama geldiğini okuyucuya detaycı bir şekilde aktaran yaklaşık 50 sayfalık bir Giriş’ten sonra yazar aşama aşama okuyucuyu konuya dahil etmiştir. Sırasıyla; 1. Bölüm’de Osmanlı İstanbul’unun gayrimenkul varlığını sorgulamış ve 2. Bölüm’de Osmanlı İstanbul’unda mevcut gayrimenkullerin iktisadi kıymetlerinin yani fiyatlarının tespit edilip edilmeyeceğini incelemiştir. Devam eden 3. Bölüm’de Osmanlı İstanbul’unda kimlerin daha çok gayrimenkul alım – satımı yaptığını ve 4. Bölüm’de ise Osmanlı İstanbul’u gayrimenkullerinde rantın olup olmadığını eldeki verilere dayanarak analiz etmiştir. 5. Bölüm ise esere orjinallik katan en önemli bölümü oluşturmaktadır. Yazar burada Avrupa’da XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen fiyat artışlarının Osmanlı’ya sıçraması olarak izah edilen fiyat devriminin, Osmanlı İstanbul’u gayrimenkul piyasasında gözlenip gözlenmediğini bir fiyat endeksi oluşturmak suretiyle test etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken

önemli bir nokta vardır. Yazar bahsi geçen 5 bölümün her birinde XI. ve XVII. yüzyıl olmak üzere iki alt başlık açmış olup; verileri her iki yüzyıldaki değişim trendini görebilmek amacıyla okuyucuya aktarma yolunu seçmiştir. Nihai bulguları yalın bir dille okuyucuyla paylaştığı Sonuç kısmının ardından, eseri kaleme alırken kullanmış olduğu tüm verileri sistemli bir şekilde ve tablolar halinde ekler kısmında okuyucuya aktarmıştır. Ekler kısmı iki noktada eseri önemli kılmaktadır: birincisi, yazar burada okuma esnasında dikkatleri dağıtabileceğini düşündüğü tablo ve grafiklere yer vermiştir. İkincisi, bu kısımda yer alan tablo ve grafikler iktisat tarihi alanında ve bu konu çerçevesinde çalışmayı düşünen araştırmacılar için kapsamlı ve sistematik bir veri bütünü sunmaktadır. Kaynakça kısmı ile eseri sonlandıran yazar, ikinci kez araştırmacıya yol göstermiş ve eseri kaleme alırken faydalandığı farklı yayınları bu kısımda listelemiştir.

Sicillerden hareketle gayrimenkul piyasasını analiz etmek üzere hazırlanan pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların çoğunda ortak amaç; şer'iyeye sicillerini temel alarak söz konusu şehrin gayrimenkul piyasasından hareketle belli bir şehrin tarihi üzerine fikir sahibi olmaktır. Yazarın pek çok kaynak inceleyerek hazırlamış olduğu bu çalışmayı diğerlerinden ayıran önemli bir nokta, çalışma kapsamında yazar tarafından kullanılmış olan veriler doğruluğuna son derece güvenilen yani son derece sağlam kaynaklardan elde edilmiş verilerdir. İlâveten, eser sağlam ve aynı zamanda nicelik açısından çok fazla kaydın eşanlı olarak incelenmesi suretiyle elde edilmiştir. Özellikle ekler kısmı ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde görülecektir ki eser, XVI. yüzyıla ait 1116 adet ve XVII. yüzyıla ait 4055 adet olmak üzere toplamda 5171 adet sicil kaydını referans almaktadır. Eseri kıymetli kılan bir diğer nokta: sicilleri temel alan çalışmaların çoğunda olduğu gibi gayrimenkullerin bir bütün halinde değil; ev, bağ, bahçe, bostan, arsa, arazi, tarla, çiftlik, yer, ambar, mahzen, değirmen, dükkân ve diğerleri olmak üzere 14 kategoriye ayrılarak, tek tek incelenmiş olmasıdır.

Eserin zaman ve mekân kısıtlarının önemi yadsınamaz. Zaman kısıtı noktasında, dönemsel kopukluklar söz konusu olsa da 200 yıl gibi uzun bir zaman dilimini dönemin ekonomik ve sosyal olayları da dikkate alınmak kaydıyla gayrimenkul fiyatları üzerinden değerlendirme çabası içinde olmak çalışmayı orjinalleştirmektedir. Mekân kısıtı noktasında; bir şehir tarihi çalışması olan bu eserde temel alınan şehir İstanbul'dur. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nu sosyal ve iktisadi olarak en yüksek düzeyde temsil edebilecek nadir şehirlerden bir tanesi olduğundan; eser bu noktada da önemlidir.

Yazar eserinde Osmanlı dönemine ait mimari terminolojiyi, konu ile ilgili farklı çalışmalar yapmayı düşünen araştırmacılar için rehber niteliğinde ortaya koymuştur. Hangi yapılar için gayrimenkul tanımlaması yapılabileceğini ve bu tanımlamaya giren kavramların mimari birimlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır, bir diğer ifade ile ayrıntılı bir mimari terimler cep sözlüğü ortaya çıkarmıştır. Örneğin, bir gayrimenkul türü olan evin, söz konusu dönemde *menzil* olarak ifade edildiğini ve menzillerin de avlu, muhavvata, sofa, matbah, bi'r-i mâ, gurfe, cüneyne, ya da mağsel şeklinde farklı birimlerinin mevcut olduğunu okuyucuya yalın bir dille aktarmıştır. Pek çok okur bu kavramlarla bahsi geçen eser vasıtasıyla tanışmıştır, tanışacaktır da. İlâveten gayrimenkullerin mülkiyetlerinin el

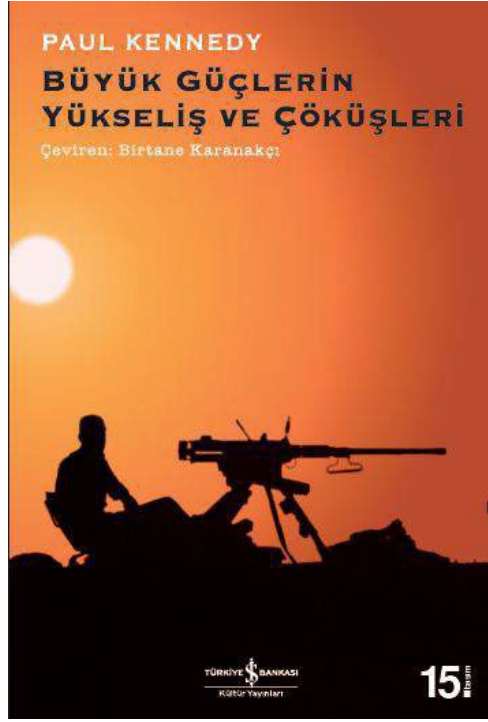
değiştirme yöntemlerinin tartışılması konusunda da eser okuyucuya terminoloji konusunda büyük ölçüde fayda sağlamıştır. Örneğin okur; bey', bey'-i bât', bey'-i kat', bey'-i bât'-ı kat', bey'i batt-ı sahih-i şer'i, bey'-i bi'l-vefâ ve bey' bi'l – istiğlal şeklinde sıralanan kavramların bir satış yöntemi olduğunu ve bu yöntemler arasındaki benzerlik ya da farklılıkları yine bahsi geçen eser vasıtasıyla öğrenmiş ya da pekiştirmiş olabilir.

Eserde aşağıda maddeler halinde sıralanan tüm sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

- Osmanlı İstanbul'u gayrimenkul piyasasının betimleyici istatistikleri nelerdir?
- Osmanlı İstanbul'u gayrimenkul piyasası doğal afetler, taşış politikaları, fiyat devrimi ya da döneme dair olayların hangilerinden ve nasıl etkilenmiştir; bu etkileşimin yansımaları nelerdir?
- Osmanlı İstanbul'unun bazı mahallelerinde mevki rantı var mıdır, bu rant gayrimenkuller üzerinde beklenildiği üzere ilave değer yaratmakta mıdır?
- Gayrimenkul alım satım işlemleri sırasında tedavülde olan farklı para birimleri var mıdır, varsa bunlar nelerdir ve bunların ekonomik işleyişe yansımaları nasıl olmaktadır?
- Gayrimenkul alım satımına taraf olan kişilerin unvanlarından yola çıkılarak sosyal yapı hakkında kısmen bir fikir sahibi olunabilir mi?
- Arada kayıp yıllar olsa da 200 yıl gibi uzun sürede elde edilen fiyatlar kullanılarak oluşturulan gayrimenkul fiyat serisi, dönemin ekonomik ve sosyal ilişkilerini ifade etmekte ne derece etkindir?

Yazarın eserinde cevaplamaya çalıştığı yukarıdaki sorular dikkate alındığında eserin, muazzam bir Osmanlı başşehirli olan İstanbul'un, Osmanlı İstanbul'unun, uzun bir dönem boyunca gayrimenkul piyasasının işleyişini videoya çektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaman zaman bağlantı kesilse de genel hatlarıyla konu hakkında fikir sahibi olabilmek için başvurulacak temel eserler arasında aday gösterilebilecek bir rehber niteliğindedir. Tüm bu olumluların yanı sıra elbette eserin eleştiriye açık birkaç eksikliği de yok değildir. İlk ve en önemli eleştiri konusu eserin okuyucuya verileri karşılaştırabilme olanağı sunmaması, elde edilen bulguları tek boyutlu olarak sadece yazarın değerlendirmesi yoluyla okuyucuya aktarmasıdır. Şöyle ki, fiyat devrimi sadece Osmanlı ekonomisini etkileyen bir olay değildir. Bu sebeple, oluşturulan gayrimenkul fiyat serisi değerlendirilirken, diğer ülkelerle de karşılaştırma yoluna gidilmesi eserin orijinalliğini katlayabilirdi. İkinci eleştiri konusu arşivden temin edilen orijinal sicillerle de eserin zaman kısıtı olan 200 yıl içindeki kopukluklar olabildiğince giderilmeliydi. Ancak bu şekilde eser, söz konusu dönemi daha net temsil eden bir kaynak olma vasfı kazanabilirdi. Üçüncü ve son eleştiri ise eserin, benzer verilerle çalışan diğer araştırmacıları bir araya getirecek şekilde projelendirilmesi idi. Böylelikle çalışmalarında benzer konuyu farklı şekilde yorumlamayı amaçlayan diğer araştırmacılar da verilerini birleştirerek devasa bir veri havuzu oluşturabilirlerdi.

Çekirdeđi bir doktora tezi olan bu eserin olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle araştırmacılara rehber bir kaynak olabileceği aşıkardır. İlgilenen diğer şahısların da eserden maksimum faydayı sağlayabilmesi ve ilave katma değerlerle yeni eserler üretebilmesi dileğiyle...

Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri

Paul Kennedy

İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 762 Sayfa, ISBN: 975-458-030-8

Kaan BUDAK*

Yale Üniversitesi'nde Profesör olan Paul Kennedy, süper güçler aralarındaki ilişkilerin tarihi, grand strateji, askeri tarih ve güncel güvenlik meseleleri üzerine çalışmalar yürütmektedir. 1945 doğumlu olan Kennedy, 1970 yılında Oxford Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. 1966-1970 yılları arasında yine bir askeri tarihçi olan Basil Lidell Hart'ın asistanlığını yapan Kennedy akademik kariyerinin başlarında çalışmalarını İkinci Dünya Savaşı üzerine yürütse de zamanla daha çok, bütüncül bir uluslararası ilişkiler tarihi oluşturmak üzerine yoğunlaşmıştır.

Orijinal ismiyle “*The Rise and Fall of the Great Powers*”, kitabı ilk olarak 1987 yılında yayınlanmakla birlikte, uluslararası ilişkilerle ilgilenenler, tarihçiler, politikacılar, ekonomistler ve popüler okuyucu kitaba büyük ilgi göstermiştir. Alt başlığı “*16. yüzyıldan günümüze ekonomik değişim ve askeri çatışmalar*” olan kitap, nitekim genel itibarıyla erken modern dönemden günümüze uluslararası güç dengelerinin şekillenişini hem askeri hem de ekonomik saiklerin ışığında değerlendiriyor. Yazar, bu iki

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Harp Tarihi Anabilim Dalı, kaanbudak97@gmail.com

faktörün birbirleriyle aralarındaki ilişkiyi de kitaptaki tüm tarihi akışın odak noktasında tutarak, ekonomik güç ile askeri güç arasındaki korelasyonun zaman üstünlüğünün altını çiziyor. Nitekim, “... askeri güce destek sağlamak çoğu kez zenginliğe erişmeye ve onu korumak için de çoğu kez askeri güce ihtiyaç olur.” alıntısı da bu tespitin, kitabın kendi sözcükleriyle ifadesi olmaktadır.

Uzunca bir zaman aralığını kapsayan kitap genel itibarıyla kronolojik akışı takip etmekte olup, anlatısını XVI. yüzyıldan, “Batı Dünyasının Yükselişi” başlığıyla başlatmaktadır. Batı’nın nasıl dünyanın diğer bölgelerine kıyasla daha üstün bir politik güce sahip olur hale geldiğinin izah edilmeye çalışıldığı bu kısımda, Batı, Müslüman Coğrafyası ve Çin arasında üretim ilişkileri bağlamında bir kıyaslama yaparak özellikle Batı’da mevcut olan serbest piyasa öncülü ekonomik iklimin yarattığı teşviklerle özel teşebbüse yer sağladığını vurgulayarak dünyanın diğer bölgelerindeki üretim ilişkilerinin buna imkân tanımadığının altını çizer ve Batı’yı öne geçiren saiklerden birisi olarak bu ekonomik özelliği öne çıkarır.

İlaveten özellikle Avrupa’da merkezi bir hükümetin bulunmayışı, üst otoriteden yoksun, bir nevi anarşik bir uluslararası ilişkilerin mevcudiyetin bu bölgeyi, merkezi çatı hükümetler tesis edebilmiş diğer coğrafyalara kıyasla daha rekabetçi ve dolayısıyla daha inovatif kıldığı da yazarın tespit ve iddialarından bir tanesidir. Kitabın, erken modern dönem ile ilgili Batı’nın nasıl yükseldiğini açıklamaya çalışan, biri ekonomik biri ise politik iki tespiti; “Serbest Pazar sistemi, aynı sebeple yalnızca pek çok condottieri’yi sözleşme yapabilmek için rekabete zorlamakla kalmadı, ustaları ve yaratıcıları yeni siparişler alabilmek için ürünlerini geliştirmeye de teşvik etti.” alıntısında sentezlenerek, yazar, kitabın tüm ilerleyen bölümlerinde yapacağı gibi ekonomik unsurlarla askeri gücü birbiriyle başarıyla ilişkilendiriyor.

“Taş güller ateşleyen ve muazzam bir gücü koparan dev boyutlardaki demir boruların etkileyici görüldüğü ve zaman zaman sonuca ulaştığı açıktır... Ancak öyle görünüyor ki, sürekli bir geliştirme dürtüsü yalnızca Avrupa’da vardı.” ifadeleri, yazarın, ateşli silahların kullanımının Avrupa’yı diğerleri arasında başat politik aktör haline getirdiği iddiasında bulunan *Askeri Devrim* kuramına tam olarak katılmadığını çıkarmamız için yeterli oluyor. Yazar, ateşli silahların başlıca bir dönüştürücü unsur olmadığını, Türkler dahil diğer milletlerin de bu silahlara oldukça erken dönemde sahip olduklarını izah ederek esas dönüştürücü unsurun Avrupa’daki rekabet ortamı ve inovasyon için gerekli teşviklerin mevcudiyeti olduğunu bir kez daha vurguluyor.

Öte yandan kitap Askeri Devrim kuramının bütünden bir reddiyesi de değildir. Özellikle gemilerde topların kullanımının yelkenli gemileri tercih nedeni yaptığını izah eden yazar, bu, toplarla teçhiz edilmiş gemilerin, Avrupa’nın dünyanın diğer bölgelerine sarkmasında ve bu bölgeleri ilerleyen dönemde domine etmesinin en önemli araçlarından bir tanesi olduğu iddiasında Askeri Devrim kuramıyla aynı konumu paylaşmaktadır.

Kitap ilerleyen safhalarında, anlatısının geçtiği dönemdeki gelişmeleri yine aynı ana fikirler çerçevesinde değerlendirerek tarihe bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve ekonomi ile askeri,

politik güç arasındaki ilişkiyi bir an bile olsun koparmayarak kendi içerisinde tutarlı bir yaklaşım sergilemektedir.

Kitap, “*Sanayi Öncesi Dünyada Strateji ve Ekonomi*”, “*Sanayi Çağında Strateji ve Ekonomi*”, “*Strateji ve Ekonominin Bugünü ve Yarını*” isimli üç ana başlığı altında, “*Batının Yükselişi*”, “*Habsburgların Egemenlik Girişimi 1519-1659*”, “*Maliye, Coğrafya ve Savaşların Kazanılması 1660-1815*”; “*Sanayileşme ve Değişen Global Dengeler 1815-1885*”, “*İki Kutuplu Bir Dünyanın Doğuşu ve Orta Güçlerin Bunalımı Birinci Bölüm 1885-1918*”, “*İki Kutuplu Bir Dünyanın Doğuşu ve Orta Güçlerin Bunalımı İkinci Bölüm 1919-1942*”; “*İki Kutuplu Bir Dünyada İstikrar ve Değişme 1942-1980*” ve “*Yirmi Birinci Yüzyıla Doğru*” alt başlıklarından oluşmakta, geleceğe dair öngörü ve analizler ile noktalanmaktadır.

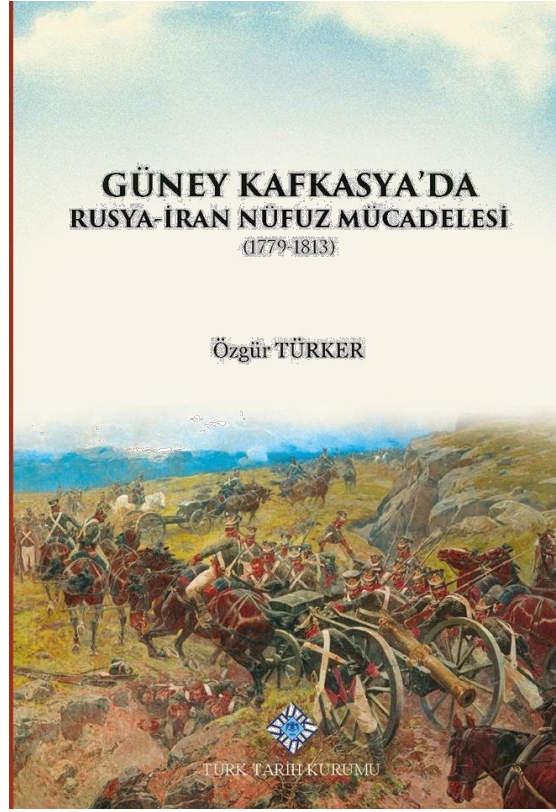
Kitap, anlattığı konular ile ilişkili bolca tablo içermektedir, bu tablolar ciddi miktarda verinin işlenmesiyle ortaya çıkarılmış, pratik bilgiler sunması açısından değerli olup, kitap içerisinde yazılan analizlerin ayağını yere basmasını sağlayarak önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Öte yandan bu kadar veriye bağlı tablonun bulunmasına rağmen kitabın kaynakçasını genel olarak araştırma eserler oluşturmaktadır, ancak bu noktada kitabın kapsam ve odağının ne kadar büyük ölçekli olduğu hatırlanırsa, arşiv belgesi veya birincil kaynak kullanılmamanın mazur görülebilecek bir eksiklik olduğu hususu da takdir edilecektir.

Eserde dipnotlar, footnote biçiminde değil endnote biçiminde kaydedilmiş olup bunun okur için, eserin akıcı bir takibini imkânsız kılmasından dolayı kötü bir tercih olduğunu düşünüyorum. Öte yandan bu eleştirim yazara değil zira İş Bankası Kültür Yayınları’nın diğer yayınlarından da görülebileceği üzere bu tercih yayınevine ait.

Kitabın kusurlarından başlıcası ise Batı’nın yükselişinden başlayan anlatının, bu yükselişi serbest piyasa ve rekabet iklimiyle ilişkilendirmesine rağmen erken modern dönemden önce neden bu etmenlerin Avrupa’da bulunmadığını veya bulunduysa neden Avrupa’yı diğer bölgelerden üstün kılmadığını ya da bu etmenler diğer coğrafyalarda vardıysa, o coğrafyaların bu özellikleri korumada neden Avrupa kadar başarılı olamadığına bir açıklama getirmemesidir. Belirttiğim hususların cevaplandırılmadan bırakılması kitabın ana fikrinin inandırıcılığını zedelemese de kitabı bir bakıma eksik bırakmaktadır. Kitabın hacim ve kapsamının baş edilemeyecek kadar genişlemesini önlemek nedeniyle bu hususlar eserin sınırı dışında bırakıldıysa da en azından bu hususlara dair ileri okumalar önerilerek okurun merakını dindirmeye dair bir girişim kitapta yer alabilirdi.

Netice itibariyle kitap XVI. yüzyıldan günümüze kadar evrilerek gelen uluslararası ilişkileri, bu ilişkilerdeki güç dengesinin akışını ve bu akışın doğasını anlamak noktasında işe yarar bir araç olmakta, uzun bir dönemi kapsamasından dolayı da genişçe bir perspektifle genel bir Avrupa ve dünya tarihi çerçevesini tutturarak, birçok uzmanlık alanına mensup kişilerin yanı sıra popüler okura da hitap edebilmektedir. Ekonomi ile askeri kuvvet, refah ile politik güç aralarındaki ilişkiyi tarihten somut

örneklerle ayakları yere basan bir şekilde irdelemesi noktasında da okunması herkes için faydalı olacak bir bakış açısı sunmaktadır.

Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)

Özgür Türker

Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, 325 Sayfa, ISBN 978-975-17-4481-4

Alp Atakan ERYILMAZ*

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Kafkasya günümüzde de etnik, dinî ve kültürel anlamda bir köprü görevi görmektedir. Bölgeye Hunlar ile birlikte giren Türk unsurları asırlar boyu bu coğrafyada bulunmuş ve sistemli bir şekilde yerleşerek günümüze ulaşabilmiştir. Mezhep fark etmeksizin hep Türk unsurların elinde bulunan coğrafyayı Türk coğrafyasının bir parçası olarak kabul etmek yanlış olmaz. Özellikle Güney Kafkasya sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynakları sebebiyle sayısız milletin sahip olmak için çarpıştığı bir savaş alanı olmuştur. Tarih boyunca birçok kez istilalara maruz kalan Güney Kafkasya özellikle XIX. yüzyıl sonrasında Rus işgali ile birlikte etnik kimliğinden koparılmak istenmiştir. Bu bağlamda Güney Kafkasya iyi araştırılması ve anlaşılması gereken elzem coğrafyalardan birisidir. Nitekim Özgür Türker de bu bilincin farkında olarak bölgenin tarihini doğru bir şekilde aktarabilmek amacıyla bu eseri bizlerin teveccühüne sunmuştur.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, aaeryilmaz26@gmail.com

Eser, kitabın yazımında kullanılan yöntem ve kaynakların anlatıldığı bölüm hariç tutulacak olursa toplamda dört bölümden meydana gelmektedir. Bu dört bölümün adı sırasıyla; “*XVIII. Yüzyıl Sonlarında Güney Kafkasya’da Rusya-İran Rekabeti*”, “*XIX. Yüzyıl Başlarında Güney Kafkasya’da Rus Yayılmacılığı ve Konsolidasyon*”, “*1804-1813 Rus-İran Savaşı*” ve son olarak “*Kura ve Aras Nehirleri Arasında Rus Hâkimiyetinin Tesisi*” içerisinde üç tablo, sekiz harita ve on dokuz resim bulunduran eser toplamda 325 sayfadan meydana gelmektedir.

Önsözde Güney Kafkasya’nın Türk tarihi açısından önemine kısaca değinen yazar, XIX. yüzyıl başlarında bölgenin Rus kontrolü altına girmesini Türk tarihi adına bir trajedi olarak yorumlamaktadır. Güney Kafkasya’da Rus hâkimiyetinin kurulmasını Rusya’nın gücünden ziyade bölgedeki Türk unsurlarının ortak düşmana karşı güçlü bir ittifak kuramamasına bağlayan yazar bu bölünmüşlüğü yarattığı tahribatın bugün de devam ettiğini belirtmektedir. Bu yıkımın bir daha meydana gelmemesinin reçetesini de Türk milletinin son 200 yılda meydana gelişmeleri İsmail Gaspıralı, Mehmet Emin Resulzade ve Ebulfeyz Elçibey gibi Türk aydınlarının izinden giderek onların iyi tetkik edilebilmesinde ve çok çaba sarf edilmesinde görmektedir.

Yazar çalışmayı meydana getirirken “*Mukayeseli Tarih Araştırma Metodu*” kullanarak her iki tarafın kaleminden çıkan Rusça ve Farsça kaynaklara ağırlık vermiştir. Hem yazarın belirttiği hem de okurken görülebileceği üzere özellikle Rus kaynaklarının dev arşiv külliyesi çalışmanın temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Nitekim okuyucunun da fark edeceği üzere anlatımda Rus tarafına daha fazla ağırlık verilmiştir. Türker ayrıca kaynakların tercihini yaparken Rus tarih yazımında Bolşevik Devrimi’nin yarattığı propagandist bakış açısından kaçınmak amacıyla daha çok devrim öncesi kaynaklara ağırlık verdiğini eklemektedir. Bu kaynaklar arasında ferman, manifesto, rapor, mektup, gezi notu, hatırat vb. bolca çeşitlilik olduğu görülmekte bu da yapılan örneklendirmeler ile birlikte okuyucuya konunun anlaşılması ve somutlaştırılmasında kolaylık sağlamaktadır. Diğer yandan yazar, kullanılan İran ve Azerbaycan kaynaklarının bir sorun teşkil ettiğini söylemektedir. Zira yazılan kaynakların kronik eser tarzında kaleme alınmış olmasının ve eserlerde zaferlerin taçlandırıldığı fakat yenilgi durumlarında her türlü bahanelerin öne sürüldüğü gerekçesiyle objektif bir bakış açısının bulunmadığını bizlere göstermektedir.

Eserin giriş kısmında (s.21-26) Kafkasya’nın coğrafi sınırlarına kısaca değinilmekte ve bölgede meydana gelen bölünmüşlüğü meydana gelmesine neden olan dinî, etnik ve sosyokültürel faktörlerden bahsedilmektedir. Kafkasya halklarını etnik ve dinî anlamda birbirinden ayırmak yerine tek bir pota altında Kafkasyalı olarak adlandıran yazar coğrafyanın zorlu koşullarının da bölge halkı üzerindeki hürriyet tutkusunu tetiklediğini düşünmektedir. Yazar ilk bölümde (s.27-86) Güney Kafkasya’nın batı ucunu teşkil eden ve Rus ilerleyişinin de bölgeye girişi esnasında en önemli basamağı olan Gürcistan’ın XVIII. yüzyıldaki durumunu ve Rusların Gürcistan hareketini aktarmaktadır. Rusların 1777 yılında inşasına başladığı Azak-Mozdok Müstahkem Hattı ile birlikte Güney Kafkasya’ya ilerleyişlerinin kademeli ve planlı bir şekilde meydana geldiğinin altı çizilmektedir.

Türker, Rusların Gürcistan'a bu derece önem vermelerinin bir sebebini de Gürcistan'ın Rus himayesi altına alınması ile birlikte Osmanlı Devleti ile maddî ve manevî destek sağladığı Kuzey Kafkasya dağlı halklarının arasını kesmeyi planlandığını belirterek burada önemli bir ayrıntıyı da bizlere aktarmaktadır. Rusların 4 Ağustos 1783 tarihinde imzalanan Georgiyevsk Antlaşması ile Gürcüleri himayesi altına aldıkları ancak antlaşmada yer alan şartlara uymayarak 1787-92 Osmanlı-Rus Savaşları esnasında Gürcüleri koruma görevini yerine getirmediği görülmektedir. Rusların Gürcistan'da bulunan birliklerini Kafkas Hattı'na çekmesi de Gürcülerin bu dönemde gerçekleştirdikleri rüzgâra göre yön değiştiren politikalarına bağlanmaktadır. Yazar ilk bölümün sonlarına doğru sahneye yeni bir isim sürmekte ve Ağa Muhammed Han'ın 1795 senesinde gerçekleştirdiği Kafkasya seferini anlatmaktadır.

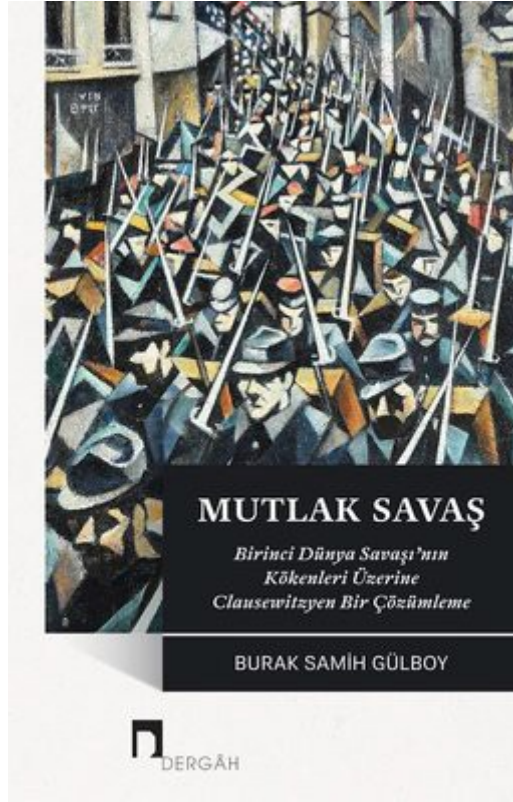
Bölgenin en önemli aktörleri olan Rus İmparatoriçesi II. Katerina'nın 1796'da, İran Şahı Ağa Muhammed Han'ın 1797'de ve Gürcistan'ın Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli'nin 1798 yıllarında ard arda ölümleriyle yeni aktörlerle yeni bir döneme girilmiştir. İkinci bölümle birlikte (s. 87-136) bu yeni dönemde Gürcistan'ın 1801 yılında Rus topraklarına katılmasının bir ilhak mı yoksa iltihak mı olduğu sorununu irdelenmektedir. Yazar kitabın devamında 1806 yılında Bakü kuşatmasında suikastla öldürülene kadar bölgenin en etkin kumandanı durumunda olan Pavel Dimitriyeviç Tsitsianov'u ve faaliyetlerini aktarmaktadır. Müslümanlara yönelik bakış açısı son derece olumsuz olan Tsitsianov'un komutayı ele alışıyla beraber yazarın da belirttiği üzere savaş kaçınılmaz bir hal almıştır. Nitekim son derece üst düzey bir komutan olan Tsitsianov'un bölgeye gelişiyle beraber Kuba Hanlığı, Derbend sahibi Şeyh Ali Han ve Talış Hanı Mir Mustafa Rus himayesine girmeyi kabul etmiş ve sıranın kendisine geleceğine düşünen İran'ın harekete geçmesine yol açtığı görülmektedir. Rus birliklerinin Gence kuşatmasına da değinen yazar hanlığın Rus işgaline uğraması ve kuşatmanın ardından yaşanan katliamları Tsitsianov'un yazdığı raporlar ve mektuplara da dayanarak okuyucuya aktarmaktadır.

Rus ve İran orduları arasında asıl savaşın başladığı 1804 yılına kadar olayları aktaran Türker üçüncü bölümde (s.137-223) iki ordu arasında gerçekleşen sıcak çatışmaları anlatmaktadır. Bölümün başında Rus-İran savaşının başlamasının tek bir nedene indirmek gibi yüzeysel bir metodolojik yaklaşımdan kaçınan aktaran yazar, savaşın nedenlerine dair farklı kaynaklardan ele aldığı yaklaşımları kaleme almaktadır. Savaş her ne kadar iki devlet arasında başlasa da birtakım gelişmelerin de etkisiyle beraber savaşın bölgesel bir savaş olmaktan çıkıp dış faktörlerin de dâhil olduğu uluslararası bir boyuta evrildiğini aktarmaktadır.

Yazar 1804-1813 Rus-İran harbini Rusya'nın üç önemli komutanı Pavel Dimitriyeviç Tsitsianov, İvan Vasilyeviç Gudoviç ve Aleksander Petroviç Tormasov üzerinde üç kısımda anlatmaktadır. Tsitsianov'un komutası döneminde Rus birliklerinin başarısız Revan kuşatmasını detaylıca bir şekilde kaleme alan yazar tablo ve harita da ekleyerek okuyucuya kolaylık sağlamıştır. Tsitsianov'un ölümüne kadar olan savaşlarda her iki tarafın da birbirine üstünlük sağlayamadığını ve bunun sebebi olarak da Rusların sahip olduğu teknik üstünlüğün, İranlıların sahip olduğu sayısal üstünlüğün birbirine dengelemesi olarak göstermektedir.

Türker son bölümle birlikte (s.225-274) Tsitsianov'un ölümünün ardından Rusların başlarda Gürcistan'da bazı hareketlenmelerin meydana gelmesi ve Azerbaycan Hanlıklarının himayeden ayrılmaları sonucu sıkıntı yaşadığını aktarmaktadır. Ancak Ruslar kısa sürede toparlandıklarını ve işgal hareketlerine girişerek Derbend, Karabağ, Bakü, Kuba ve Şeki Hanlıklarını ele geçirdiği görülmektedir. Kitabın sonlarında Rus ve İran ordularının savaşlarını anlatan yazar 24 Ekim 1813'de imzalanan Gülistan Antlaşmasının maddelerini de vererek kitabı noktalandırmıştır.

Sonuç olarak spesifik bir dönemi son derece başarılı bir şekilde ele alan Özgür Türker, Güney Kafkasya tarihine dair önemli bir eseri literatüre kazandırmıştır. Özellikle Güney Kafkasya'nın XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarındaki durumunu farklı bir perspektiften alan Türker daha önce değinilmemiş bir bakış açısı sunmuştur. Kaynakça olarak Rus, İran ve Osmanlı arşivlerini ustalıkla kullanan Türker akıcı üslubu ile de okunması rahat bir eser meydana getirmiştir. Özgür Türker'e alana kazandırdığı bu etkili eserden dolayı teşekkür eder, bölge ile alakalı bu önemli eserin diğer çalışmalara öncülük etmesini temenni ederiz.

Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme

Burak Samih Gülboy

İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, 278 Sayfa, 978-975-9959-64-7

Mustafa Haki YAKAR*

İnterdisipliner bir çalışma olan *Mutlak Savaş* kitabı siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve askerî tarih alanlarından mülhem tezlerini ortaya koymaktadır. Kitabın ana eksenini Clausewitz'in tezleri bağlamında Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan şartları incelemek üzerinedir.

Kitap, giriş, iki müstakil bölüm ve bir de sonuç bölümünden oluşmaktadır. Girişte tüm kitaptaki ana tezi teşkil edecek şekilde Clausewitz'in Savaş Üzerine kitabından hareketle savaş tanımlaması yapılır. Clausewitz'i değerlendirirken yazar savaş hakkında ilk defa bilimsel tanımlama yapmış kişi olarak bahseder. Böylece yazar daha önce savaş terimi üzerine fikir beyan eden düşünürler ile Clausewitz'i isimlerini vermeden farklı konuma alır. Mesela Antoine-Henri Jomini veya Sun Tzu gibi savaş sanatı

* Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Tarihi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, mustafa_haki.y@hotmail.com

üzerine farklı tarihlerde yazmış farklı çağın insanları olan savaş düşünürlerini bu durumda Clausewitz ile mukayese kabul etmemektedir.

Kitabın giriş kısmı Clausewitz'in temel tezlerinin açıklanmasına ayrılmıştır. Buradaki tezlerden hareketle kitabın odak noktası olan Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkış süreci çözümlenmiştir. Clausewitz savaşı şiddet eylemi olarak tanımlar ve politikanın başka araçlarla devamı olarak görür. Savaş, devletlerin tekelindedir. Dolayısıyla savaş devletlerarası bir ilişki biçimidir. Mezkûr şiddet eylemini özünde düello olarak kabul eden Clausewitz savaşı karşılıklı tanımlamanın yeri olarak görür. Clausewitz düello benzetmesiyle savaşı ayrıca profesyonel, askerî tedrisattan geçmiş bir sınıf tarafından uygulanması gereken bir eylem olarak anlatmıştır. Savaş, ona göre politikanın araçlarından biridir. Politik bir amaca hizmet etmiyorsa savaş yapılmamalıdır. Politik çıkarı olmayan askeri düzenler, savaş sürecindeki eylemleri boyunca süreç için belirledikleri hedeflere ulaşırsalar dahi politik amaçları olmadığı müddetçe eylemleri lüzumsuzdur. En basit manada kavga ve düello kavramlarıyla tanımlanan savaş irade kabul ettirmek için uygulanan şiddet eylemi olarak geçer.

Clausewitz'in savaş hakkında yazdıkları üzerine temelleri giriş bölümünde veren yazar devamında kitabın adını da oluşturan mutlak savaş kavramını okuyucuya açıklar. *“Clausewitz'e göre, savaş, sadece, iradenin rakibe kabul ettiilmesi amacıyla şiddet kullanmaya dayalı bir eylem olsaydı, taraflar, karşılıklı olarak aynı mantığı benimsedikleri için, hiçbir aşırılıktan çekinmeyecekleri ve son olarak, ayakta kalanın kanacağı bir mücadelenin galibi olabilmek için, şiddetin en uçta kullanılacağı bir radikalleşme hâline gelecektir.”* Savaşın bu hâli mutlak savaştır. (s. 20)

Kitabın bir diğer ekseni ise mutlak savaş bağlamında Büyük Güç kavramıdır. Mezkûr odaklar arasındaki çekişmenin neden Birinci Dünya Savaşı'na dönüştüğü kitabın ana eksenini teşkil ederken bir yandan da başta İngiltere olmak üzere dönemin diğer güçleri olan Fransa, Rusya ve Almanya'nın 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başındaki denizcilik politikaları değerlendirilmiştir.

Yazarın giriş bölümünde verdiği bir diğer perspektifse Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Almanya'nın bu büyük savaşı vermenin amacı üzerinedir. İngiltere'nin başını çektiği tarafı temsilen, David Lloyd George ve Woodrow Wilson'ın bakış açılarından tanımlanmış ve savaflara son verecek savaş olarak bir mücadele perspektifi inşa edilmiştir. Karşı taraftan Almanya ise Ludendorf'un topyekûn harp kavramsallaştırmasıyla savaşın hem amacını hem de nasıl yürütülmesi gerektiğini zeminini hazırlamıştır. Ludendorf'un topyekûn harbi toplum bütün fertlerinin maddî-manevî iştirak ettiği bir eylemler bütünüdür. Bu bütünün nihaî amacı mezkûr toplumun (ulusun) bekasını güvene almaktır. Bunun için düşmanlar etkisiz kılınmalıdır. Ancak düşman tanımlarında bir tek dışarıdakiler değil bunun yanında içeridekiler de bu kümeye dahildir. Bu yaklaşım totaliter bir söylemin başlangıcı niteliğindedir. (s. 26)

Kitabın birinci bölümünde uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi temelinde güç kavramı üzerinden teorik açıklamalar yer almaktadır. Devamındaysa teorik açıklamalar somutlaştırılmış ve güç kavramı Birinci

Dünya Savaşı'ndan önceki deniz gücü ve dretnot yarışı üzerinden değerlendirilmiştir. Bu bölümde çeşitli düşünürlerin deniz gücü ve stratejisi üzerine fikirleri aktarılmış ve deniz gücünün önemi okuyucuya daha net bir şekilde verilmiştir. Bahusus Mahan üzerinden anlatılan deniz gücü iki madde altında tarif edilmiştir: ilk olarak bir devletin karakterini temsil eder ve öznedir. İkinci olarak da bir devletin denizleri kontrolünü kendi tekeline alması ve idaresini yapmasıdır ve nesnedir. (s. 41) Bu bölümün devamında İngiltere merkezde olmak üzere 19. yüzyıl boyunca İngiltere'ye rakip olarak beliren deniz güçlerinin serüvenleri ve İngiltere ile rekabeti anlatılmıştır. Bu konunun işlenmesinin nedeniyse İngiltere bu dönemde kendisine tehdit arz eden rakipleriyle savaşı ve diplomasiyi bir araç olarak kullanmıştır. Yani savaş ve diplomasi politikanın tecellisidir. Ancak İngiltere sonrasında Almanya ile bu yola gitmemiş ve kitabın tezine göre bu süreç sonunda Birinci Dünya Savaşı mutlak savaş niteliğini göstermiştir. Bölümün devamında başlık açılan bir diğer konu ise Almanya'yı karakterize eden iki lider üzerinedir: Bismarck ve Wilhelm.

Kitabın ikinci bölümünün başlığı Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Sorun Çözme Aracı Olarak Savaşın İçerik Değiştirmesi Sorunsalı'dır. Başlıktan da anlaşılacağı gibi kitabın tezlerinden biri tekrar dile getirilmiştir. Klasik savaş tanımı olarak Clausewitz'in yazıları temel alınmıştır. Şimdiyse bunun devamı olarak savaşın devletler arasındaki sorun çözmeye meyilli olmasının artık eskisi gibi olmadığı başlıkta ifade edilmiştir. Devletler savaşı artık araç değil amaç haline getirmiştir. Bu ise savaşın mutlak olmasını sağlamıştır.

İkinci bölümde yazar okuyucuya öncelikle Avrupa siyasal sistemini uzun bir şekilde anlatır. Bu sistemin kökenini ve geçirdiği temel süreçleri değerlendirir. Sistemin açıklanması ve analizinden sonra okuyucu için savaş teriminin Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında ve esnasında geçirdiği değişimin en ironik halinin Avrupalı devletlerin Savaş Bakanlıklarının adının Savunma Bakanlığı adını almasıdır. (s. 187)

Yazar Avrupa siyasal sisteminin 1648'den 1914'e kadar savaşı sorun çözen bir araç olarak görmektedir. Bu aracın sahibi tabir caizse politikadır. Politika, savaşa ek olarak diplomasiye de sahiptir. Diplomasinin en belirgin tezahürü ise kongreler olmuştur. Özellikle 1815 ile 1914 arasında Avrupa'da yüzden fazla kongre toplandığını söyleyen yazar kongrelerin Avrupa siyasal sisteminin belkemiğini teşkil ettiğini ve büyük krizlerin büyük kayıplara yol açmasını engellediğini söyler. Tüm buna rağmen kitapta çokça tekrarlanan bir soru "*... bir Balkan krizi sayılabilecek Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki kriz neden Avrupalı diplomatların maharetli girişimlerine sahne olmamıştır?*" sorusunu sorar.(s. 193)

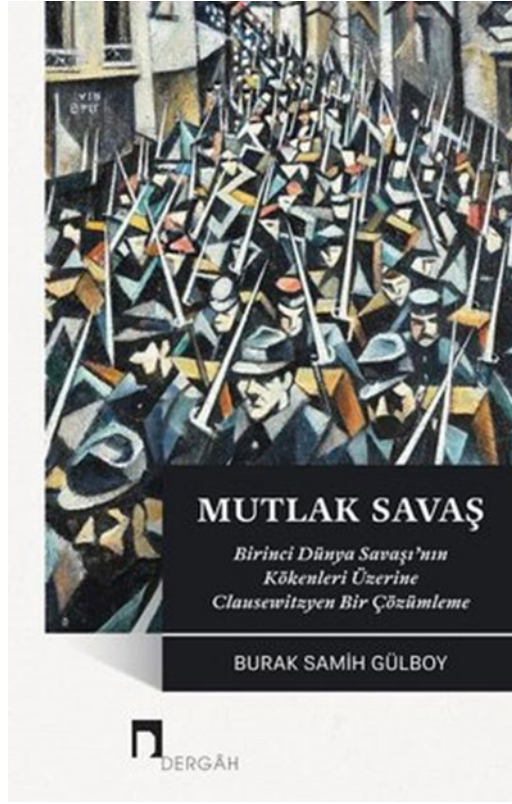
İkinci bölümün kimi yerinde yazar kitabın genelinde de devamlı surette faydalandığı askerî tarih tezlerine başvurur ve Sanayi Devrimi'nin savaşı ne yönde etkilediği üzerine bir bahis açar. 1861-1865 Amerikan İç Savaşı'ndan hareketle modern savaşın ne olduğunu okuyucuya aktarmıştır. (s. 202)

Sonuç kısmında yazar kitabının amacının ne olduğu tekrardan anlatır ve kitabın ana eksenine teşkil eden soruları maddeler halinde tekrar verip kısa ve özünü belirten şekilde nihaî cevaplarını verir. Aslında kitabın iki bölümü de sonuç bölümüne altyapı oluşturmak amacıyla taşır.

Kitabın birçok yerinde okuyan kişiyi sıkmayacak şekilde sade bir dil kullanılmıştır. Bununla beraber dipnotlarda ilgili konulara dair geniş bir yelpaze olabilir niyetiyle farklı kaynaklar tavsiye edilmiştir. Mesela giriş bölümünde kitabın tezinin çıkış noktası olan Clausewitz'in "*Savaş Üzerine (On War)*" kitabının ilgili çevrelerce başarılı kabul edilen İngilizce tercümeleri değerlendirilmiştir. Kitapta da hususen İngilizce tercüme kullanılmıştır.

Kitabın başlangıcından itibaren savaşı tanımlamada dogmatik bir şekilde Clausewitz'e bağlı kalındığı söylenebilir. Ancak Clausewitz'e muâriz olarak görülebilecek düşüncüler yer almamıştır. Dolayısıyla Clausewitz okuyucuya mukayesesi yapılmadan verilmiştir.

Kaynak olarak yazarın kullandığı kaynakların çoğunluğunu İngilizce kaynaklar oluşturmaktadır. Geniş bir yelpaze olarak tarif edebileceğimiz kaynaklarda farklı disiplinlerden kitaplar, makaleler ve internet kaynakları bulunmaktadır. Diplomasi tarihi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve askerî tarih kaynakları kullanılmıştır.

Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme

Burak Samih Gülboy

İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, 978-975-995-964-7

Özer ŞEN*

İnsanlık tarihinde iki büyük savaş vardır ki; bunlardan ilki olan Birinci Dünya Savaşı tarihçiler tarafından fazlaca irdelenmiştir. Fakat bu savaşın meydana geliş sürecindeki nedenler pek fazla incelenmemiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı temelinde sadece devletlerin birbiri ile güç mücadelesini değil, aynı zamanda siyasal ve sosyal değişimin de bir parçasını barındırmaktadır. Bu anlamda getirdiği etki de disiplinler arası sistemlerin değişmesine de ön ayak olmuştur. Sonrasında yapılan okumalar, insanlık tarihinin seyrini değiştiren bu büyük olayın aynı zamanda savaş stratejilerinin ve savaşın tanımının da değiştiğini göstermektedir. Sonrasında sorulması gereken soru: Birinci Dünya Savaşı'na kadar savaş olgusu neydi? Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu olguda neler değişti? Günümüz savaş stratejilerinin incelendiği çalışma sayısının oldukça az olması bu alanı bakir bırakmıştır. Ama Prof. Dr. Burak Samih Gülboy, bu açıklığı görmüş olacaktır ki; Birinci Dünya Savaşı'nın kökenleri hakkında stratejik sorgulamalar yaparak eserini ortaya koymuştur. Başta eserin büyük bir boşluğu doldurduğunu

belirtmek oldukça yerindedir. Gülboy, savaş üzerine ilk bilimsel incelemeyi üretmiş olan Prusyalı komutan Carl von Clausewitz'in savaş olgusunu teorize eden Mutlak savaş distopyası üzerinden sorgulamalar yapmaktadır. Clausewitz'in "üzerinde çalışılması gerekli malzeme" olarak sunduğu "Savaş Üzerine" eseri, savaş hakkında felsefi bir teori geliştirmektedir. Toplamda sekiz kitaptan oluşan eserin tamamlanmamış olduğu söylenmektedir. İlk kitapta, "Savaş Nedir, Savaşta amaç ve araç, askeri deha, savaşta tehlike" gibi konu başlıklarında savaşın tanımı üzerinde görüşleri verilmektedir. İkinci kitapta ise savaşın teorisi ve savaşa yönelik eleştiriler konu edinmektedir. Üçüncü kitapta; strateji, dördüncü kitapta; muharebe, beşinci kitapta; silahlı kuvvetler, altıncı kitapta; savunma, yedinci kitapta; taarruz, sekizinci kitapta ise savaş planına ilişkin konular yer almaktadır. Clausewitz eserinin başında yirmi sekiz madde ile verdiği savaş tanımında "Savaş Nedir" sorusuna yaptığı ilk cevabını şöyle verir; "...hasmı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet eylemidir." Yani savaş, karşıt iradelerin çatıştığı karşılıklı şiddet eylemidir. İşte bu ilk çatışmaya Clausewitz "mutlak savaş" ismini vermiştir. İkili tanımın öbür ayağını ise "gerçek savaş" tanımı oluşturmaktadır. Gerçek savaş tanımından kasıt ise tarihi bağlam içindeki savaş kavramıdır. Savaşın üçlü tanımına gelecek olursak Clausewitz bu ikili tanımdan yola çıkarak üçlü bir tanım yapma ihtiyacı hisseder. Kitapta geçen üç tane eğilim ve bu eğilimlerden geçen bir üçleme doğuyor şöyle ki;

"Savaş, er somut durumda doğasını biraz değiştirdiği için sadece gerçek bir bukalemun değildir; aynı zamanda genel görünüşüne göre de belirgin eğilimleri bulunan üç yanlı şaşkıncı bir olaydır: Bir yanda doğasının özünü teşkil eden şiddet, doğal ve kör bir içgüdü sayılması gereken kin ve nefret; öte yanda savaşı, bağımsız bir ruhsal faaliyet hâline getiren ihmal hesapları ve tesadüfler; son olarak da harbi tamamen akla bağlayan politik araç niteliği"(Clausewitz, 2018: 47).

İkinci eğilimi daha çok benimsemiş olan Clausewitz, savaşın ruhunu ve özgürlüğünü ön planda tutarak eserini ortaya koymuştur. Bu sebeple de savaş felsefesinin ilk ayağını savaşı başlatan ve yaratan nedensellik soruları oluşturmaktadır. Bununla ilgili olarak ta Clausewitz: "Hiçbir savaş, savaş ve savaşta neye ulaşılmak istendiği söylenmeden başlamaz ya da akıllı hareket edilirse başlamamalıdır, birincisi yani savaşla elde etmek istediğimiz şey amaç, ikincisi yani savaşla ulaşmak istediğimiz şey hedeftir. Bütün istikametler bu ana düşüncelerle tayin edilir ve amaç, en küçük harekette bile etkisini gösterir" (Clausewitz: 2018: 670) der. Fakat burada üzerinde durulması gereken nokta mutlak savaşın kendinden önceki gelişmelerden bağımsız olarak aniden gelişmesidir. Bunun için de belirli nedenlere ihtiyaç var mıdır sorusunu sormak çok önemlidir. Yukarıdaki alıntıda verildiği üzere savaşın belli bir amacı vardır ve bu amaçlar doğrultusunda ilerler o vakit Birinci Dünya Savaşı'nda da belirli amaçlar vardır. Peki, bu amaçları önceden gelişen olaylar mı doğurmuştur? Yoksa bir anda mı ortaya çıkmıştır? Clausewitz'in hem gerçek savaş distopyası olsun hem de mutlak savaş distopyası olsun belirli sorular sormamıza olanak sağlamaktadır. İşte Burak Samih Gülboy'un bu eseri bizim sorularımızı Clausewitz'in kuramını alarak Birinci Dünya Savaşı'na sormaktadır.

Eser, cevaplar vermek yerine sorular sorarak belli olan nedenlerin tekrar gözden geçirilerek beyin fırtınası yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bir eserin kalitesi sordurduğu sorularla da ortaya konulabilmektedir. Gülboy'un soruları hipotezinin gereksinimleri dahilinde olmuştur. Bu sebeple de eserin sınırları kalın çizgilerle belirtilerek anlam karmaşasına yol açılabilecek durumlardan kaçınılmıştır. Eserin sorduğu sorular ise şu şekildedir:

“Birinci Dünya Savaşı'nın başında, devletlerin karar alma süreçleri, mevcut durumu nasıl değerlendirmişlerdir ve bu değerlendirmeler, savaş kararının alınmasında ne kadar etkili olmuştur?”

Birinci Dünya Savaşı, bir tırmanmanın sonucunda mı başlamıştır; yoksa savaşa tek ve aynı anda alınmış karşılıklı kararların bir sonucu olarak mı gidilmiştir?

Savaştan önce gelen krizlerin etkisi mi Birinci Dünya Savaşı'nın savaşın başlangıcına neden olmuştur; yoksa savaş, beklenmeyen bir anda aniden mi patlak vermiştir?

Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın büyük güçlerinin çatışma pratikleri, siyasetin frenlemesi ile sınırlanmış mıdır; yoksa büyük güçler, mutlak savaşın distopyasındaki aşırılıklara mı sürüklenmişlerdir?

Birinci Dünya Savaşı, savaşan devletler için başka araçlarla diplomasinin devamı anlamını mı taşımıştır; yoksa Birinci Dünya Savaşı, diplomasinin ve askeri araçların, düşmanı yok etmek üzerine kurulduğu bir şiddet eylemi basitliğine mi dönüşmüştür?” (Gülboy, 2019: 254).

Yukarıdaki sorulara bakıldığında Clausewitz'in “mutlak savaş” hipotezinin tanımlanmasında yapmış olduğu tespitlerden yola çıkıldığı görülmektedir. İlki savaşın ortaya çıkmasında sürecin rolü, ikincisi karar anı, üçüncüsü nedensellik, dördüncüsü ve beşincisi savaşın ilerleme durumundaki davranışlar sorgulanmıştır. Bütün bu sorular sadece “mutlak savaş” distopyasının kanıtına ipucu bulmanın yanında, Birinci Dünya Savaşı'nın savaş literatüründeki yerinin tespitini de sağlamıştır. Ayrıca Clausewitz ve Birinci Dünya Savaşı ilişkisini inceleyen ve Clausewitz'i bu konuda haklı olduğunu söyleyen Hew Strachan, mutlak savaş hipotezinin Birinci Dünya Savaşı için geçerli olduğunu belirtmektedir.¹

Eserin birinci bölümünde “Büyük Güç Statüsü” olarak bir kavram verilmektedir ve bu kavram çevresinde mevcut devletlerin, siyasilerin nasıl konum aldığı gösterilmektedir. “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Büyük Güç Statüsünün Kaybı Sorunsalı” adını taşıyan ilk bölüm on alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta bu statünün nasıl oluştuğuna dair bilgiler verilmektedir ve deniz gücünün yani denizlere olan hakimiyetin Büyük Güç Statüsünü tanımladığını söylenmektedir. Sonraki bölümde bu güce sahip olan devletlerin kendilerini kanıtlamak adına, diğer devletlere meydan okudukları görülmektedir. Bu bölümde, Almanya ve İngiltere'nin arasında geçen “büyük güç” olma yarışı ele alınmaktadır. Mevcut güce sahip olan İngiltere ve onun gücünü geçmeyi çalışan Almanya arasında geçen bu yarış, Almanya'nın Avrupa merkezinden çıkıp gözünü sömürge ülkelerine dikmesiyle

¹ Hew Strachan (2011). “Clausewitz and First World War” *The Journal of Military History*. S. 75, ss. 367-391.

farklı bir hâl almıştır. İlk bölümde İngiltere ve Almanya arasında sıcak gelişmenin yaşandığı Agadir Krizine kadar ki süreç ele alınarak, “*Büyük Güç Statüsü*” ndeki inişler çıkışlar verilmiştir. Eserin ilk bölümünde bize bir nabız grafiği verilmektedir. İngiltere-Almanya arasındaki mücadelenin nabız grafiği başlarda yüksek oranlarda olsa da ortaya yakın alanlarda düşük bir çizgi göstermektedir. Sonra Agadir Krizi ile climax noktasına ulaşmıştır.

Eserin ikinci bölümünde, savaşın tanımı içeriği üzerinde durulmaktadır. “*Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Sorun Çözme Aracı Olarak Savaşın İçerik Değiştirmesi*” adını taşıyan bu bölüm dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak savaşa karar verici mekanizmanın tanıtılması adına Avrupa siyasal sisteminin yapısı verilmektedir. Burada Morton Kaplan, Morgenthau gibi isimleri göz önüne alınarak siyasal yapıda gerekli görülen sistemler tartışılmıştır. Ulaşılan sonuç ise Avrupa’daki siyasal yapının her zaman büyük güçler tarafından inşa edildiğidir. Bu yapının korunmasına “*Avrupa Ahengi*” denilmektedir. Ortak çıkarlarla hareket eden ve mevcut barış ortamını koruyan bu yapı “*Avrupa Siyasal Sisteminin Kendine Has Yapısı: Avrupa Ahengi*” adlı alt bölümde irdelenmiştir. Ayrıca yazarın sorduğu üçüncü sorunun cevabı “*mutlak savaş*” tanımlanmasının bir gereksinimi olarak karşılık bulmuştur. Balkanlarda cereyan eden olay aniden savaşın patlak vermesine sebep olmuştur yönündeki bu durumu açıklamaktadır. İkinci bölümün dördüncü alt başlığı olan “*Avrupa Siyasal Yapısının Bir Dış Politika Aracı Olarak Savaş*” ta savaşın önlenmesinin Avrupalı devletlerin siyasal yapısında bir çözüm yolu olduğu gerçeği anlatılmaktadır. Savaşın çözümleyici unsur olarak görülmesi beraberinde çeşitli tehlikeleri de getirmektedir. Bu durumu yazar, Van Evara’nın beş maddesi ile açıklamaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa’da siyasal sistem bazı öngörülerde bulunmaktadır. Çünkü ortada görünür bir yarış mevcuttur bu yarış için hazırlıklar söz konusudur. “*Avrupa Siyasal Sisteminin Krizi: Militarizm ve Hayal Edilmiş Savaş*” adlı alt bölüm içerisinde Avrupalı Büyük Güçlerin bu hazırlığında ne tarz bir çatışma düşündükleri ve beklentileri nedir soruları sorulmuştur. Burada Fay’ın militarizm tezi ele alınarak Avrupa’da yükselen militarist hava ortaya konulmuştur. Bölümün diğer bölümlerinde Avrupa’nın savaş hayalinden bahsedilerek, topyekün bir savaşa gidilmemesi gerekliliğinin altı çizilmiştir. Ama savaşın ilerleyen safhalarında Avrupalıların diplomasi sistemi işlevini yitirmiş olup savaş diğer unsurları yok etme biçimine dönüşmüştür. Bu durum Clausewitz’in “*mutlak savaş*” distopyasının gerçekleştiğinin göstermektedir.

Eser, Birinci Dünya Savaşı’na farklı bir bakış açısı sunması yanında Avrupalı devletlerdeki siyasi yapıyı farklı teoriler ışığında incelememizi sağlamaktadır. Başlangıçta iddia edilen hipotez, ortaya konulan malzeme ile kanıtlanmıştır. Bu yönüyle eser, okuyucusuna bir kuramın nasıl metot hâline getirilişinin de bir örneğini vermektedir. Savaş stratejisi hakkında daha fazla eserin Türk okuyucusuyla buluşması dileğiyle, “*Mutlak Savaş*” bir kapı açma eseridir.

Türkiye’de Devlet Geleneği

Metin Heper

Türkiye’de Devlet Geleneği

Metin Heper

Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2018, 264 Sayfa, ISBN: 978-975-8717-21-7

Melih Ammar DEMİRCİ*

Eserin yazarı Prof. Dr. Metin Heper, Bilkent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı ve Türkiye Bilimler Akademisi Kurucu ve Konsey üyesidir. Yazarın siyaset bilimi alanında çeşitli kitapları ve makaleleri bulunmaktadır. İncelenen eserin özgün metni 1985 yılında İngilizce yazılmış ve Türkçeye çevirisinin altıncı baskısı olup 264 sayfadan oluşmaktadır. İçeriği içindekiler, kitabın Türkçe ve İngilizce basımının önsözü, giriş ve sonuç dâhil yedi bölümden oluşmaktadır. Eserde aşkın devlet geleneğinin Türk siyasetini nasıl etkilediği incelenmiştir. Kitap III. Selim’den başlayarak 12 Eylül darbesine kadar geçen dönemin devlet anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Heper kitabın ilk bölümünde Türk siyasal hayatına ilişkin teorisini ortaya koyuyor. Türk siyasetinin tanınmış seçkinlerle seçilmiş seçkinler arasında geçen mücadelelerle dolu olduğunu belirten Heper zaman içinde devlet merkezli anlayıştan parti merkezli anlayışa geçtiğini belirtmiştir. Osmanlı Mirası adlı ikinci bölümde III. Selim döneminden başlanarak bürokratik seçkinlerin güçlenmesinin sebep ve sonuçları inceleniyor. Geçici Aşkın Devlet isimli üçüncü bölümde Cumhuriyetle birlikte oluşmaya

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, meliudemirc@gmail.com, Orcid:0000-0002-9047-6664

başlayan devlet anlayışı ve Atatürk'ün bürokrasiye bakışı ve yeni devlet ideallerinin üzerinde duruluyor. Atatürk'ün araçsal devlet ve araçsal bürokrasi anlayışlarını aktaran yazar ilerleyen dönemlerde kuruluştaki bürokrasi ve devlet anlayışından ne kadar uzaklaştığını vurgulayabilmek için bu bölümde Atatürk'ün dünya görüşü oldukça kapsamlı değerlendirilmiştir. Bürokratik Aşkincılık isimli dördüncü bölümde Demokrat Parti iktidarıyla birlikte ortaya çıkan anlayış ve daha çok 1960 ihtilali sonrası Demirel iktidarına kadar geçen dönemde 1961 Anayasasının oluşturduğu devlet anlayışı ortaya koyuluyor. Burada 1961 Anayasasının her ne kadar özgürlükçü-liberal bir anlayış yansıtırsa da uygulamada devlet anlayışının katı aşkinci bir yönetim yarattığı belirtiliyor. Devlet ve Toplum adlı beşinci bölümde koalisyonların devlete bakış açısı ve ülkeyi darbeye götüren şartlar ele alınıyor. Yeni Aşkın Devlet adlı son bölüm ise 12 Eylül ile ortaya çıkan devlet yapılanmasının yapısal özellikleri inceleniyor.

Heper birinci bölümde tezini ortaya koyarken önce devleti neden farklı yaklaşımlarla yorumlamak gerektiğini açıklıyor. Çeşitli bilim insanlarının Batı devletlerini göz önünde bulundurarak geliştirdiği devlet kuramları, Batılı ülkelerin siyasi dinamiklerini dahi açıklamakta yetersiz kalmıştır. Zira farklı devlet geleneğine sahip ülkelerin siyasi kültürleri ile dinamikleri de büyük ölçüde farklılık gösterir. Yazara göre tam da bu noktada siyasi dinamikleri açıklayabilecek farklı yaklaşımlar gerekmektedir. Devlet kurumunun tarihi belli bir siyasi kültürü ortaya çıkarır. Bu kültürü anlamlandırabilmek için devletçi yönelim ve toplumcu yönelim ile ele alınması gerektiği savunulur.

Eserde devletçi yönelim yani aşkincılık (transcendentalism) güçlü devletten ziyade her şeyi kapsayan bir devlet anlayışını ortaya koymaktadır. Aşkın devlet tek tip kurumlarıyla, seçilmiş ve atanmış yöneticileriyle toplumun hizmetinde bir kurum değil; ona tepeden bakan, hükmeden, her türlü hakkı üzerinde tasarrufta bulunabilen, buyurgan ve kutsal bir otoritedir. Aşkinci anlayışta devletin çıkarı üyelerin çıkarlarından büyüktür, kurumlar tek tiptir, kanun vatandaşın kolektif aklının ürünüdür, siyaset yalnızca liderlik ve halkın eğitilmesidir. Ve sonucunda Aşkincılık görevin kutsallaştırılarak tüm enerjinin buraya harcanmasını ifade eder. Buna karşın aşkincılığın tam tersinde konumlandırılan araçsal devlet anlayışta (instrumentalism) ise bireylerin topluluktan ayrı kimlikleri ve amaçları vardır, kanun üyeler arasındaki anlaşmanın metnidir, siyaset normal bir faaliyettir. Sonuç olarak araçsalcılığın özgürlük, farklılık ve çoğulluğu ifade ettiği vurgulanmaktadır.

Kitabın giriş bölümünün sonunda Türkiye'deki devlet geleneğini dönem dönem incelemeye başlamadan genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Buna göre gelişmekte olan ülkelerdeki demokratikleşme sürecini tanımlayan modeller özellikle Türkiye için geçersiz kalmaktadır. Bu modellerde siyasi alışkanlıklardaki dalgalanmalar; büyüme sancıları ve gruplar arasındaki ihtilafların hükümet politikalarını etkileyerek seçmen tercihlerini değiştirmesi ile açıklanır. Ancak Türkiye'deki siyasi kültürü en iyi açıklayan kavram aşkinci ve araçsal devlet anlayışıdır. Öyle ki aynı ideolojiye sahip ve benzer politikaları uygulayan hükümetlere bakış açılarının farklılık göstermesinin temel nedeni de budur. Heper'in tezine göre Türkiye'de genel olarak ılımlı aşkincılık hâkim olmuş, tarih boyunca siyaset seçkinler arasında

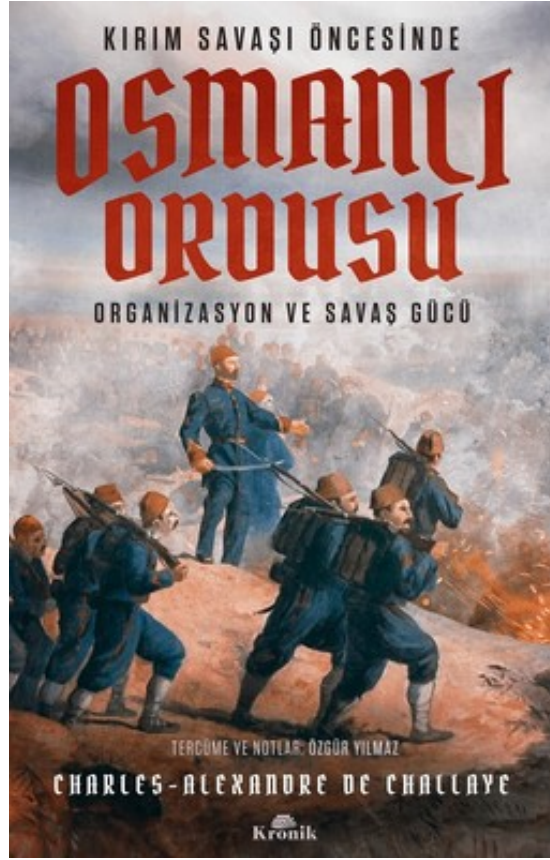
çatışmalara sahne olmuştur. İstikrarsızlığın temel nedeni de siyasal seçkinlerin güç kazanmak için çeşitli grupları kendi saflarına çekerek sürdürdükleri çatışmalardır.

İkinci bölüm olan Osmanlı Mirası adlı bölümde Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne mirası, aşkın devletten oluştuğu anlatılmaktadır. Heper Osmanlı'nın devlet geleneğinden bahsederken iki ayrı aşkını anlayış olduğunu belirtir. Bunlardan ilki padişah elinde toplanan ılımlı aşkını yönelimdir. Özellikle II. Mahmut dönemi için böyle bir model olduğu savunulur. İkinci model ise bürokrasi elindeki aşkını anlayıştır. Bu yönelim içinse Tanzimat dönemini örnek göstermektedir. Aynı şekilde 1909 yılına dek II. Abdülhamit saltanatı için padişah elindeki aşkınılık, 1909 sonrası Jön Türkler için de bürokratik aşkını anlayış olarak değerlendirilmiştir.

Geçici Aşkınılık ve Bürokratik Aşkınılık adını verdiği bölümlerinde Heper cumhuriyet dönemi devlet anlayışını aktarmıştır. Burada Atatürk'ün anlayışından bahsederken ona göre cumhuriyetçiliğin, kişisel yönetimin (monarşi vs.) anti tezi olduğunu ifade etmektedir. Milliyetçiliği milletin hedef ve amaçlarının belirlenmesinde yol gösterici olarak tanımlamaktadır. Bu amaçlarının din üzerinden belirlenmemesi de laikliği tanımlamaktaydı. Bu amaçlarının zaman zaman değişmesi veya gelişmesi de devrimciliği ifade etmektedir. Milletin hedef ve amaçları aynı zamanda milliyetçilik kadar halkçılığı da kapsamaktadır. Devletçilik ise büyük buhrana kadar benimsenirken sonrasında değişime uğramıştır. Heper tüm bu tanımları yaptıktan sonra bu tanımlardan ve yaşananlardan hareketle Atatürkçülüğün bir ideoloji değil bir teknik olduğunu savunmaktadır.

Yazar cumhuriyet dönemi kurulan bürokratik aşkın devletin 1950-1970 arası dönemde ordunun eline geçtiğini iddia etmektedir. Olağanüstü şartlarda devletin kurulan geçici aşkın yapısının Atatürk sonrası 1950'lere kadar yaşanan süreçte, bürokratik aşkınılık baki kılacak bir yapıya kavuşturma çabasının sonucu olarak siyasal hayatın değişmez bir parçası olacak çatışmaların önü açılmıştır. Bu çatışmalar bürokrasiyi güçsüzleştirirken daha sonralarda yaşanacak askeri darbeler ordunun bu gücü eline aldığı göstergesidir. Bu gelişmeler sonucu bürokrasinin son derece etkisiz hale gelmesi ordunun elini çektiği dönemlerde araçsal yapı halini alabilecek bir ortam yaratmıştır. 1970'lere kadar adeta Türk siyasetinin tanımı haline gelen aşkınılık, parti merkezli yönetimi ortaya çıkarırken bu dönemden sonra bahsedilen gelişmelerin ardından aracı yapılar ve ılımlı anlayış gelişmeye başlamıştır.

Son bölümde 1980 askeri darbesi sonrası oluşan devlet anlayışını değerlendiren Heper'e göre ordu ılımlı araçsal anlayışı benimsemiş, araçsal anlayış ile aşkını anlayış arasında bir yapı kurmayı hedeflemiştir. Bu konuda Atatürk sonrası bürokratik seçkinlerin yapamadığını ordunun yaptığını söylemektedir. 12 Eylül sonrası oluşan bu yeni devlet yönetimi anlayışının, demokratik yaklaşımla oluşturulduğu ve amacın düzeni sağladıktan sonra el çekerek Türk siyasetine ılımlı bir yapı bırakmak olduğu düşünülmektedir. Heper orijinal baskısını 1985 yılında yazdığı kitabın sonunda 12 Eylül sonrası için düşünülen yapının oluşup ileri demokrasiyle neticelendirilebilirliği konusunda soru işaretleri bırakmıştır.

Kırım Savaşı Öncesinde Osmanlı Ordusu Organizasyon ve Savaş Gücü

Charles- Alexandre De Challaye, Çev. Özgür Yılmaz

İstanbul, Kronik Kitap, 2018, 160 Sayfa, ISBN: 978-975-2430-69-3

Hakkı ÖZ*

Özgür Yılmaz tarafından Türkçeye tercüme edilen eser Kırım Savaşı öncesinde Anadolu ordusu hakkında Charles- Alexandre e Challaye'nin hazırlamış olduğu raporları konu edinmiştir. Eserde Challaye'in Anadolu ordusu hakkındaki raporu 14 kısımdan oluşmaktadır. Bunun yanında önsöz, giriş ve ekler bulunmakla birlikte raporun 14. Kısmı Sonuç olarak ifade edilmiştir. Bunun yanında eserde Osmanlı ordusunda askere alma usulü ve Redif ordusu hakkında birer not vardır.

Charles – Alexandre De Challaye 1852 yılında Fransa'nın Erzurum Konsolosu olarak atanmış ve bu görevini aralıklar ile 1855 yılına kadar sürdürmüştür. Anadolu ordusunun kamplarına ziyaretler yapmış, bu kamplarda ve kalelerde gözlemediğini ve edindiği bilgileri rapor haline getirmiştir. Gözlemleri hakkında yorumlar yapmış ve kendince çözüm önerilerinde bulunmuştur.

* Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Harp Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, hakkioz07@icloud.com

Eserin *Giriş* kısmında Kırım Savaşı ve Anadolu ordusu hakkında bilgi vermekle birlikte Erzurum'daki Fransız Konsoloslukuna değinilmiştir. Giriş bölümünde çeviri eserin hazırlanmasına dair önemli hususlara değinilmiştir. Bu hususlardan ilki Challaye'ın raporunun giriş kısmı niteliğinde olan ve “*Osmanlı Ordusunun Yapısı ve Anadolu Ordusu*” hakkındaki kısa değerlendirmeleri içeren kısmı ayrı bir bölüm (1.Kısım) halinde verilmiştir. Bir diğer husus ise raporda içindekiler kısmında “*Osmanlı Ordusundaki Reform Hakkında*” başlığı ile verdiği bölüm raporun içeriğinde yer almadığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bunlarla birlikte, raporun içindekiler kısmında belirtilen “*Anadolu Ordusunun Genelkurmayı*” başlığı metin içinde “*Anadolu Ordusunun Manevi Durumu*” olarak yer almıştır.

“*Challaye'in Anadolu Ordusu Hakkında Raporu*” bölümünde I., II., III., VI., X. ve XI. Kısımlarına kritikte değinmek istedim.

Raporun I. Kısım “*Genel Düşünceler*” olarak yerini almıştır. Raporun giriş kısmı konumundadır. Birinci Kısımda Klasik dönem Osmanlı ordusu hakkında bilgi vermektedir. Bazı Batılılar gibi yazarında dikkatini Yeniçeriler çekmiş durumda. Yeniçeriler için şu ifadeyi kullanmıştır: “*Hristiyan ailelerin vermek zorunda olduğu çocuklar arasından seçiliyor ve İslami bir eğitim ile yetiştiriliyorlardı*”. Bilindiği üzere Kapıkulları Devşirme yöntemiyle alınmaktaydı ve genellikle bu yöntem Batı Dünyasında zoraki bir koparıma gibi algılanmaktadır, belki de Challaye'de bu şekilde düşünmektedir. Unutulmaması gereken husus şudur ki Yeniçeriler uzun bir süre gayr-ı Müslimlerden alınıyor lakin belli şartlar altında devşirme sistemine tabi olabiliyorlardı. Bunun dışında padişahın Yeniçerilerin silah arkadaşı olduğuna değinmiştir. Yazar, 1843'te Serasker Rıza Paşanın öncülüğünde yapılan ordu düzenlemelerini raporunda yer vermiştir. Örneğin bunlardan biri düzensiz asker alımı yerine kura usulünün getirilmesi.

II. Kısım ise “*Erzurum Kampıdır*”. Eser askeri bir rapor olduğu için bu kampların nerelerde kurulduklarına dair bilgiler vermektedir. Örneğin Erzurum Kampı “*Gümüştü Kümbet denilen bir plato üzerinde şehrin doğusunda, İran yolu üzerinde ve Palandöken Dağı ile bir zincir oluşturan küçük tepelerin arasında kurulmuştur*”. Erzurum Kampının piyade, süvari, topçu ve Başbozuk olmak üzere 4 kamptan meydana geldiğini aktarmıştır. Kampı detaylı bir şekilde anlatmıştır. Örneğin her nöbetçi noktasında bir askılığın olduğunu rapor etmiştir. Kamptaki nöbet durumundan memnun olmadığını aktarmış, geceleri nöbetçi sayısının iki katına çıkmadığını ve bu durumun firara sebebiyet vereceğini ifade etmiştir.

“*Erzurum Kalesi ve Kalenin Tahkimatı*” III. kısımdır. Eser bu kısımda Erzurum şehrini koruyacak olan savunma sisteminin iç kale, dış kale ve dış hendekler birimlerine değinmiştir. İç kale hakkında bilgiler vermekle birlikte iç kalenin 25-30 metre mesafeden Erzurum şehrine hâkim bir konumda olduğunu değinmiş fakat başka tepelerinde şehre hâkim bir konumda olduğunu vurgulamıştır. Örneğin Kiremitlik Tepesi gibi noktalara bağımsız kale yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Erzurum Kalesinin dış surları

hakkında detaylı bilgi vermektedir. Dış surlarda tamir edilmeyen gedikleri işaret etmektedir. Rusların 1829 yılında açmış olduğu gediğin durduğunu aktarmaktadır.

“*Kars Kampı*” ise VI. Kısımdır. Challaye’ye göre Kars Kalesi Doğu Anadolu’da Türklerin elinde bulunan en mühim noktadır. Eserde Eylül ayı içerisinde bulunan birliklerin sayısını gösteren bir tablo vardır.(s. 83) Kars’ın nüfusunu 12.000 olarak ifade etmiş ve 400-500 Ermeni ailesi olduğunu aktarmıştır. Challaye Kars Kalesini içeriden gözleyememiştir çünkü kaleye girişine izin verilmemiştir. Kars Kalesi ile ilgili yaptığı en önemli tespitlerden biri diğer kalelere nazaran surlarının iyi koşulda olmuş olmasıdır. Kars Kalesinin hâkim olduğu noktalara değinilmiştir. Kars Kalesinin iaşesi hakkında bilgiler vermiştir örneğin üst düzey Osmanlı yetkililerinin 15.000-20.000 kişiye altı aydan daha fazla ihtiyacı giderecek iaşeyi depolamaya çalıştıklarını ifade etmiştir.

X. Kısımın başlığı ise “*Anadolu Ordusu Hakkında Gözlemler*” olmakla birlikte ordunun barınma, iaşe, giyim, teçhizat, süvari, topçu, diğer hizmetler ve sıhhiye hakkında bilgiler verilmiştir. Yazarın izlemine göre Doğu Anadolu’da hiçbir şehirde askerin barınmasına yönelik yeterli bir hazırlık yapılmamıştır. Challaye’nin ifadesine göre Erzurum, Kars ve Ardahan’daki birlikler mecburen kötü koşullardaki ve neredeyse harabe haldeki yapılara yerleştirilmiştir. Kıyafet noktasında ise Fes, potin ve kaput üzerinde durmuştur. Fesi askeri yönden eleştirmekte ve rahatsız olduğunu dile getirmektedir. Challaye’nin ifadesine göre fes: “*askerin ne başını ne boynunu güneşe veya yağmura karşı koruyabilir. Aynı şekilde, fes ne mermilere ne de kılıç darbelerine karşı koruma sağlayabilir.*”

Challaye, Türk ordusunun giymiş olduğu sarımtırak bir deriden yapılmış ucu sivri potinlerini de eleştirmektedir. Ona göre bu potinlerin tabanı ince olduğu için yürüyüş esnasında askerin ayağını zeminden kaynaklanacak acılara karşı koruyamayacaktı. Potin meselesinde başka sorunlara da değinmiştir. Challaye göre Kaputlar hiç esnek olmadığı için askeri yeteri kadar sıcak tutmuyordu.

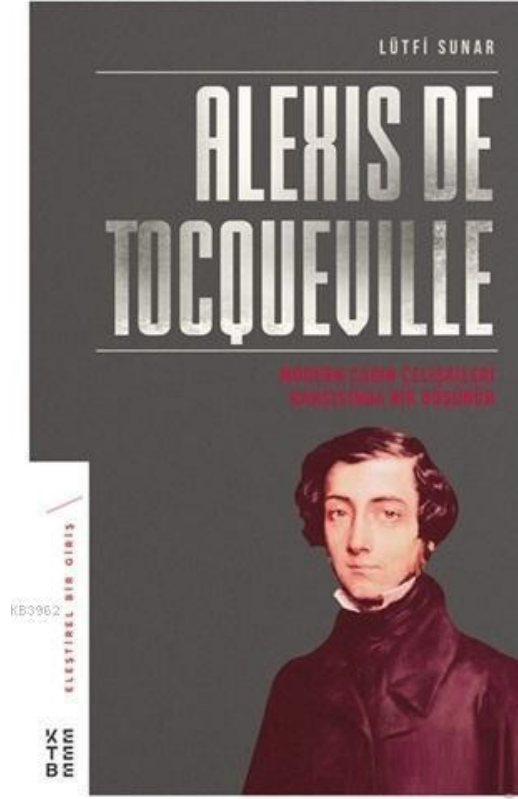
“*Anadolu Ordusunun Manevi Durumu*” XI. Kısımdı. Challaye bu kısımda eleştirilerde bulunmuştur. Örneğin Anadolu ordusunda bulunan feriklerin içinde kişisel bir cesaret olmadığını dile getirmektedir. Challaye Erzurum’dan Kars’a giderken yaşadığı bir olayı anlatmaktadır lakin olay vasıtasıyla Türk ordusunda hâkim olan düşünceyi tayin etmeye çalışmıştır. 1829 tarihinde Serasker Salih Paşanın Ruslara yenildiği yerden geçerken Kürt Beyi ve Türk Subayı bu savaşı anlatırken durmadan şu cümleyi tekrarlıyorlarmış:

“*O zaman düzenli bir orduya sahip değildik; ancak şimdi Avrupalı devletlerin sahip oldukları gibi organize olmuş bir orduya sahibiz. Bu düzenli ordu ile şimdi Rusya’yı ele alacağız, sadece Rusları yenmekle kalmayacağız, Tiflis’e kadar ilerleyerek bu şehrin ve Gürcistan’daki diğer şehirlerin muazzam zenginliklerini de ele geçireceğiz.*”

Challaye göre Anadolu ordusuna hâkim olan düşünce bu yöndedir.

Eser hakkında bir değerlendirme yapmam gerekirse Charles- Alexandre De Challavay’nin Fransız konsolosluğunda bölgede görev yapması Anadolu ordusunu yakından takip etme şansı doğurduğundan yaşanan sıkıntıları gösterme açısından eser oldukça önemlidir. Kars Kalesi hariç diğer kamp ve kaleleri içerden gözleme şansı yakalamıştır. Eser askeri bir rapor tarzında ele alındığı için Osmanlı Anadolu

ordusunun savaşa hazırlık vaziyeti hakkında nitelikli bilgi sunmaktadır. Erzurum ve Kars kaleleri hakkında verdiği bilgiler oldukça detaylıdır. Kırım Savaşında Anadolu ordusunun yapısını anlamak ve Doğu Anadolu'daki kalelerin mevcut durumlarını anlamak bakımından eser harp tarihi alanı için önemli bir yer tutar. Eser de tercümanın düştüğu notlar metnin akıcılığını korumayı başarmıştır. Örneğin “lunetta” kelimesinin anlamını dipnot olarak paylaşması.

Alexis de Tocqueville - Modern Çağın Çelişkileri Karşısında Bir Düşünür

Lütfi Sunar

İstanbul, 2019, Ketebe Yayınları, 207 Sayfa, ISBN 978-605-7949-98-1

Nevrez KARTAL*

Serlevhasını gördüğünüz bu kitap düşünce dünyasına damga vurmuş, batı “*entelijansiyasında fikirlerinin hala daha tartışma zemini bulduğu, fevkalade*” önemli bir filozofu tanıtmaya çalışmaktadır.

Pozitif bilimlere artan rağbet sonrası 19. Asırda geriye düşen sosyal bilimlere, getirdiği tasnifle tekrar ivme kazandıranların en başında gelenlerden biriside Alman Filozof Wilhelm Dilthey’dir. Onun Aristoteles ve Machiavelli ile birlikte tüm zamanların en önemli siyaset düşünürlerinden üçüncüsü olarak nitelediği Alexis De Tocqueville, (1805-1859) aydınlanma çağının yaşadığı büyük kavgaları ve derin çelişkileri kendinde mezcetmiş ilginç bir kişilik, Batı Uygarlığının yılmaz bir savunucusu olduğu kadar keskin bir Fransız vatanseveridir de. Avrupa insanın sanayileşmeyle geçirdiği dönüşümü, onu

* nevrezkartal@gmail.com

etkileyen veya onun etkilediği dinamikleri anlamak isteyenler için düşüncelerini siyasetçi olması hasebiyle pratik hayata da yansıtılmış olan Tocqueville adeta laboratuvar hizmeti görmektedir. (s. 17)

Aristokrat bir aileden gelmenin her türlü avantajını kendinde mecz etmiş, erken dönemde hem felsefe hem retorik eğitimi almış, hukuk okumuş, iyi bir hatip ve siyasetçi kişiliğini gazete yazarlığı ile birlikte yürütebilmeyi başarmış olan bir karakteri anlatan bu kitabında, yazarımızın yer yer dile getirdiği derinlikli yorumlarla onu iyice kavradığı izlenimini edinmek mümkündür. Bunu başarmasında da eserini hazırlamadan önce Tocqueville'in mektupları dahil yazdıklarının tamamını okuduğu gibi düşünürümüzü inceleyen hemen tüm kaynaklara ulaşmanın etkisi büyük olsa gerek. Lütfi Sunar onunla ilgili tüm metinleri okuduğu içindir ki içeriği kadar dilindeki sadelik ve akıcılığı ile gayet güzel bir emeğin tezahürü olan bu kitabında *hermenötik* bir biyografi denemesi de yapmaktadır. Yazarımız yine bu eseri dolayısıyla düşünce tarihi literatürüne bir katkı sunarken diğer yandan, Tocqueville'in "*talihini yenen kahraman figürü*" olarak imgelediği ve "*yazmamış olsaydım insanlığın kaderini gizlemiş olurum,*" dediği ve esasında yenedünyanın kurucu unsurlarını anlattığı, ekleriyle 1.500 sayfayı bulan "*Amerika'da Demokrasi*" adlı dört ciltlik başyapıtının bir anlamda geniş bir tanıtımı gibi değişik perspektifler de sunmaktadır.

1830 devrimi Karl Marx için, "*Avrupa tarihi açısından bir dönüm noktası*"dır. İşte Tocqueville' in ABD'ye yaptığı gezi de tam tamına bu devrimi anlamaya matuftur diyen Lütfi Sunar, sosyoloji okuyan herkes gibi onun adını erkenden duymuş olsa da onunla asıl tanışması doktora hazırlığı sırasında olmuştur. Çalışmasının merkezinde Marx ve Weber ikilisi vardır ama onları aradığı hemen her sokakta, Tocqueville bir şekilde karşısına çıkmaktadır. Onlarla birlikte çağının hemen tüm düşünürlerini bu denli etkileyen kişi haliyle hocanın da ilgisini çekmiş, günümüzde de cereyan eden liberal demokrasi tartışmalarında onun çok daha fazla referansı hak etmesi gerektiği inancı pekişmeye başlamış. Ona yönelik merakı arttıkça diğer çalışmalarını ertelemek zorunda kalmış olması elimizde ki bu eserin de vücut bulmasına sebep olmuştur (s. 8)

Yazarımız, onun hayat hikâyesini; Siyasi görüşleri, Kölelik karşısında ki tutumu, Sömürgeciliğe bakışı, Kendisinden sonraki dönemlerde fikirleri üzerine kurulan diyalektik gibi çok yönlü başlıklar altında anlamlandırma çabasındadır. Keza Amerikan toplumu, Demokrasi ve Burjuvanın artan kontrol gücüne yönelik eleştirilerine de temas ederek, siyasi bir öngörü dehasına dönüşen bu sıra dışı karakteri kısa ve öz ifadelerle bütünlüklü bir biçimde kitabında tanıtmaya gayretindedir.

Kitabın muhtevasında, anıları ve mektupları dâhil diğer tüm eserlerine bolca yer verdiğini gördüğümüz Lütfi Sunar, kolayca fark edilecektir ki modernleşme dönemini bu ilginç siyasetçi-filozof üzerinden anlama gayretindedir. Zira Amerikan akademisi tarafından Amerikan demokrasisinin ilk yüceltici ve 1960'lardan sonra Fransızlar tarafından da Cumhuriyet tartışmalarının ilk babası olarak takdis edilmiş olması bile yeterli karinedir. Döneme ilişkin analizlerinde hocanın dayandığı en mühim eser Tocqueville'in bizatihi kaleme aldığı ve onun en büyük hasılam dediği "*Amerika'da Demokrasi*" adlı

yapıttır. Bunu da anılan kitap için; “*dönemin tartışmalı konularına ilişkin bir nevi reçete görevi gördüğü*” nitelemesinde bulunmasından anlaşılmaktadır. (s. 66)

İleri bir zekânın yanında kuşatıcı bir hafızaya sahip olan Tocqueville, dindar olmamasına rağmen toplumsal düzenin kurulmasında temel unsurlardan birisi olarak dini görmektedir. 1842’de Fransız akademisine kabulünde yaptığı konuşmada “*ilahi kanunlarda, büyük entelektüel hareketlerle büyük siyasi hareketler arasındaki bağdan daha açık kurulmuş bir bağ yoktur,*” diyerek, okumalarında doğada olan bitene de dikkat ettiğini ifade etmiş oluyor. Filozofumuz, hayatı; “*o, ne bir eğlence ne de bir kederdir. O bize verilmiş ciddi bir ödevdir,*” şeklinde tanımlamaktadır.

Keskin bir milliyetçi olsa da liberallere yakındır ama *Muhafazakârlarla birliktedir*, ancak onlar dahil yaşadığı dönemde hemen her kesimle kavga içinde olmayı başarmış ilginç ve bir anlamda yalnız da bir kişiliktir. Tocqueville’in, bölesine ayrıkısı, tasnif dışı ve özel bir düşünür olarak görülmesini sağlayan özelliklerini kitapta üç ana kavram etrafında tanımlayan Lütfi Sunar onları da: Özgürlük (radikal), erdem (muhafazakâr) ve demokrasi (liberal) diye sıralamaktadır.

Sunar’a göre Avrupa aydınlanması Akdeniz’den başlayarak doğuya doğru Çine, Hindistan’a yapılan seyahatlerden elde edilen bilgi ve kavramlara çok şey borçludur. Bu manada Tocqueville’in de gözleme dayalı okuma yeteneğinin hayli yüksek oluşuna vurgu yapmakta ve genç yaşta ilk gezisi olan Sicilya’dan başlayarak, gezmenin yanında görüp konuşmak, dinleme ve not tutmanın onun yazma ve düşünme biçimini de şekillendiren, hatta bunun ötesine geçip hayat felsefesine dönüşen mizacı olarak imgenenmektedir. Onun bu tarafını başkalarına kıyasla en ayırıcı yanı olarak tavsif eden hoca, bunun için kitapta Tocqueville’in gezilerine özel bir ihtimam göstermektedir. Tocqueville, seyahati; yeni yerleri görmenin ve tecrübe geliştirmenin yanında, anlama ve kavrama biçimlerinin de etkili bir yöntemi olarak görmektedir. “*Bir insan için kalkış noktası çok önemlidir*” diyen Tocqueville’e göre, “*seyahat ederken, insan asla kendi hareketlerine mutlak manada hâkim olamaz.*” Amerika’da Demokrasi kitabında, okuyucularına belirttiği gibi yukarıdaki bu cümle için, “*neredeyse bütün kitabın anahtarı*” ifadesini kullanmaktadır. Böylece düşünce dünyasını ziyadesiyle sosyal hayatın gerçekliği içinde şekillendiren bu sıra dışı düşünürün, fikri ve siyasi kanaatlerinin oluşumunda seyahatin ne denli önemli işlev gördüğünü anlamış olmaktadır.

Gezilerinin amacında dönemin Fransa’sının siyasi koşullarını, dışarıdan bakarak mukayese ile anlamlandırma gayreti vardır. Ancak o, sosyolojik incelemelerinde sadece olan biteni gözlemlemekle yetinmeyip olacılara da dikkat kesilmektedir. Tocqueville’in bu manada geleceğin başat güçlerinin ABD ve Rusya olacağı yönünde kimi kehanetlerde bulunduğuun altını çizen Sunar, özellikle Amerikan siyaset bilimi çevrelerinde Tocqueville’in daha çok bu fütürist yönüyle sık sık gündeme getirildiğine dikkat çekiyor. Onun Amerikan demokrasisi ile ilgili çözümlerinin yine sosyalizme karşı demokrasi savunusu adına sıklıkla da kullanıldığından bahisle, hala devam edegelen dominant etkisine vurgu yapıyor. (s. 168)

Yine o, Frankfurt okulunun, Nazizm üzerine gözlemlerden hareketle bireycileşme ve otoriterleşme arasında kuracakları ilişkiyi, takdir edilesi öngörü yeteneği ile onlardan yüzyıl önce görmeyi başarmış enteresan bir kişidir.

Düşünürümüz hakkında derinlikli tahliller yapan Sunar, onun, eşitliğe dayalı demokrasi anlayışı; çoğunluk zorbalığını getirmeye açık bir rejime dönüşeceğini, bu yeni tip despotizmin ise geçmiştekinden farklı olarak *“insanları eziyet etmeden aşağılayan, daha kapsamlı ve daha hafif nitelikte olacaktır,”* yönündeki tezine atıf yaparak, bu görüşünün, dönemin muhafazakârları tarafından sıkça tartışıldığı halde bugün için gerekli ilgiyi yeterince görmediği tespitindedir. Bu bağlamda demokrasiyi *“tüm otoritelerin katliamı”* olarak nitelendiren Tocqueville için demokrasi; şimdiye kadar var olan rütbe, gelenek ve hatta vahiy olsun her türlü otoriteyi de yok etme eğilimindedir. Yazarımız, modern dünyada geldiğimiz nokta, tüm hiyerarşilerde, ailede, siyasi alanda yaşananlar için ise bu altüst oluştan başka nedir diye de sormaktadır.

Bu sıra dışı filozofa göre, Aristokrasiye dayalı eski düzen artık muhal olduğu gibi mükemmel bir sistem kurmanın da imkânı yoktur ama buna karşın şartların mükemmel bir karışımı vardır. Bu görüşünü temellendirirken de Amerikan demokrasisinin işleyişini mümkün kılan kurumların yanında yasaları, adet ve gelenekleri ele almıştır. (s. 104)

Tocqueville’in nazarında devrim yorgunu Fransa’ya karşın sürekli hareket halinde gördüğü Amerika’yı farklı kılan şeylerden biride, onların *“diri bir topluma”* sahip olmalarıdır. O, bütün dünyanın değişim geçirdiği bir dönemde sırf bunun için bile Fransa’nın sömürgeci olması gerektiği düşüncesindedir. Hem bu yarışın Fransız’ları birbirine kenetlediğini gördüğü gibi, yeni coğrafyaları ele geçirmek için çaba sarf etmenin ülkedeki siyasi mücadelelerin üzerini örten bir kılıf olduğunu da fark etmiştir. Lütfi Sunar bu durumu, zamanında burjuvanın içerideki mülksüzleştirme politikasına karşı, kıyım pahasına bile olsa dışarıda bulunan bir çözüm olarak tanımlamaktadır. Yine onun toprağa ve tarıma gösterdiği hassasiyeti, sanayi ve ticaretten esirgemesindeki sebebi de genlerinde var olan aristokrat kimliğine bağlamaktadır.

Sömürgeciliği tavsif ederken ilk başlarda medenileştirme, kurtarıcılık, ulusal şanı yüceltme gibi daha büyük anlamlar yükleyen Tocqueville, zaman geçtikçe bunun bir egemenlik altına alma olduğuna inanmaya başlıyor. Bunun için de önündeki model ise hem öykündüğü hem nefret ettiği İngiltere’dir. Aynı şekilde ikiyüzlü ve yalancı olarak nitelediği İngiliz sömürgeciliğinin yine aynı zamanda sömürülenler için bir nevi medenileştirme işveli gördüğü düşüncesini de alaya aldığını yine bu kitabın satırları arasında görmekteyiz. Ancak Çin gibi, Avrupa dışı ile münasebetler söz konusu olduğunda ondaki bu karşıtlık bir anda İngiliz taraftarlığına da dönüşebilmektedir. Ne var ki, *“o bu hususta yalnız değildir”* diyen yazara göre, Hegel’den Marx’a kadar 19. yüzyıl Avrupa düşüncesinin genel karakteri zaten budur. Lütfi Sunar, burada önemli bir saptama yaparak kendi asrı içinde bu davranışı en ileri derecede temsil edenin ise Tocqueville olduğu iddiasındadır.

Tocqueville’e göre Fransa, karaya bağlı olduğu için, sömürge yarışında İngiltere’den geri kalmış olması bir yana olanı da iyi idare edememektedir. Bunun için yine İngilizlerden ilham almakta ve onlar nasıl ki

en saygın ilim adamlarını sömürge görevlilerinin eğitimi ile vazifelendirmişlerse, Fransızların da aynısını yapmasını önermektedir. Zira İngilizler muhtelif milletler yanında çok değişik inançlardan oluşan koskoca Hindistan'ı 30.000 askerle idare ederken, Fransa onun dörtte biri olan Cezayir'i 100.000 kişiyle bile yönetememektedir. Çünkü Hindistan'da yönetimi hükümet üstlenirken Doğu Hindistan Şirketi de idare etmektedir. Buna karşın Cezayir'deki askerler ise ticaret için gelenlere düşmanca davranmakta, onları kan üzerinden çıkar peşinde koşanlar olarak görmektedir. (s. 140)

Sanayi çağında soylu sınıfının ayrıcalıklarını kaybetmeleri neticesinde, toplum katmanları arasındaki farklılığın tamamen ortadan kalktığını düşünen Tocqueville, şartlardaki eşitlik halini ise sanayi toplumunun temel unsurlarından birisi olarak görmektedir. Ona göre bu eşitlik tarihin bir diyalektikidir ve burada kafa yormayı gerektiren şey sürecin nasıl yürütüleceğidir. Kölelik bahsinde de göreceğimiz gibi o, iradeye önem verdiği kadar teenniden yanadır.

Amerika gezisinde hapishane koşulları ile köy ve kasabalarda gördüğü bir birinden izole edilmiş yaşam stilleri arasında ki benzerlikleri Tocqueville'in ustaca fark ettiğini belirten Lütfi Sunar, despotizm ve burjuva için mezburun yaptığı analizler için bir asır sonrasındaki modernlik eleştirilerinin erken bir örneği durumunda olduğunu altını çizmektedir. Tocqueville, *"henüz yeni geldikleri bu kıtada tüm doğal düzeni kâr için alt üst ettiler"* diyerek eleştirdiği Amerika, ona göre yeni olandan ziyade *"gelecek olanı"* temsil (talana dayalı dünyayı) etmektedir.

Amerikalı Siyasi düşünce tarihçisi Boesche'de onun yaşadığı kuşağın hissiyatını, ne geçmişe ait olma ne de geleceğe umutla bakabilecek inançta görmediği için, tam bir yabancılaşma diye tarif ediyor.

Tocqueville Amerika'ya doğru iki yüzyıldır akın eden Avrupalıların en ayırt edici yanlarının, geldikleri yerle bağ kuracak bir hafızadan tamamen yoksun kalmaları şeklinde gözlemlerken bu durumu inşa eden unsurun ise toplumu kendi emelleri doğrultusunda kuran sanayi burjuvazisi olduğunu da fark eden ilk kişidir. Mamafih onun miras kanunları ile ticaretin ulus inşasındaki etkileri gibi eksik gördüğü yanları eleştiren Pierson gibi kimseler de yok değildir. (s. 89-90)

Amerika'da ki bu mühim gezide Beaumont seyahat arkadaşı olarak Tocqueville ile birlikte ama o, çok farklı bir konuya, toplumdaki ahlaki çöküntüye odaklanmıştır. Kahramanımız ise Amerikan toplumunun eşitlikçi yanının etkilerini görme eğilimindedir. Bu açıdan Tocqueville için dolaştıkları coğrafyada var olan yoksulluk sorunu demokrasinin gündeminden tamamen çıkmıştır. Zira düşünürümüzün nazarında yoksullar, herhangi bir mülkiyete sahip olmasalar da serbestçe oy kullanabilmekte ve hükümet işlerine karışabilmektedirler. O, *"İnsanlar ne kadar yönetime katılıp ve siyasal özgürlüğün tadını çıkarabiliyorlarsa demokrasinin o kadar yerleşik olduğu,"* inancını taşıyordu. Tocqueville'e göre mülkiyetleri olmasa da oy kullanma imkânlarının devamlılığı bile tek başına ABD demokrasisinin işlerliği için yeter sebepti. Oysa o, özel mülkiyeti, *"değiştirilemez kanunlar"* olarak görmekteydi tespitini yaparak pragmatik yanına işaret eden Sunar, bu meyanda Tocqueville'in, burjuvazinin özgürlük görünümü altında sıkı bir kontrol tesis edeceğini ön gördüğünden, oy kullanmanın; demokrasinin inşasını, onların tekeline bırakmamak anlamına geldiğini düşündüğünü,

ancak seçim silahının burjuvayı dengelemeye yetmeyeceğini ise göremediğini belirtmektedir. Bunu da, “modern mülkiyetin mülksüzleştirme üzerine bina edildiğini görmüşlerdi,” diyerek andığı “komünist manifesto yazarlarının gözlemediği ve not ettiği gibi özel mülkiyet burjuva toplumunun hem yaratıcısı hem de yıkıcısıydı” sözleriyle izah ederek bir anlamda kitaba farklı bir boyut daha katmaktadır.

Lütfi Sunar, onun, büyük bir saygıyla karşılandığı İngiltere’de, mahzenlerde ve barakalarda sıkışık halde ve gayri insani koşullarda yaşayan işçilere karşın hemen ötede burjuvazinin kâşanelerinde lüks içinde sefa sürmelerine tanıklık ettiğinden bahisle bu durumun ona sanayi çağının gelmekte olan dehşeti ile erkenden yüzleşme fırsatı verdiğini söylüyor. Bu hissiyatla olsa gerek, Tocqueville, dünyada şimdiye kadar görülen en zararlı ve sert yönetimin, sanayi aristokrasisi olarak adlandırdığı bu yeni grubun egemenliği altında oluşacağını öngörmüştü. Ona göre, dünyayı daha kaba ve daha bozuk bir yere dönüştürmekte olan bu sanayi belası, bütün yüksek duyguları silip süpürecek ve en nihayetinde her iki sınıfında küçülmesine yol açacaktı. (s. 178)

Çağının yakıcı sorunlarından birisi olan kölelik meselesi elbette ki filozof-siyasetçimizin ilgi alanı içindedir. Devrim sonrası rengine bakılmaksızın serbest vatandaşlık hakkının tanınmasından iki yıl sonra 4 Şubat 1794’te Jakobenlerin elindeki Fransız Meclisi, köleliği ilga eden yasayı çıkarmıştır ama 1840’a geldiğimizde Fransız sömürgelerde hala 250.000 köle bulunmaktadır. Nihayet bir ironi olarak liberallere karşın muhafazakârların 1848 devrimi ile kaldırdıkları kölelik için parlamento üyesi iken kaleme aldığı raporunda köleliği, ahlaki bir sorun olduğu kadar, kurumsal bir olgu olarak da tanımlıyordu. Köleliğin toplumda tembelliği artırdığını ifade ederek orta sınıfı bu uygulamanın fayda ve maliyet analizi üzerinden iknaya girişmiş, dolayısıyla bir köle azat edildiğinde daha iyi çalışan bir işçi olacağına dikkat çekmiştir. Yazar onun bu tezini de beyanını da; “İngilizler, onların, erişebilir kalındığında medeniyetin sunduğu nimetlere talepkâr, aile saadetini müsaade edildiğinde de hem kanunlara hem de adetlere ne kadar riayetkâr olduklarına tanıklık” ettiklerine dair alıntıladığı beyanlarıyla delillendirmektedir. Tocqueville bir yandan bunları derken diğer yandan da Avrupalı hale gelene kadar, sömürgeleri vesayet altında tutmayı önerecek kadar aşırı bir siyasetçidir. Esasında, köleler özgürleştirilsin ama ülkeleri ve toprakları Fransızlara ait kalsın manasına gelmekte olan bu sözü de onun çelişkili tutumuna ilginç bir örnektir.

Kitaptan anlaşılacağı gibi Tocqueville, köleliği hoş görmemekle birlikte bu müessesenin varlığına rağmen Amerikan Demokrasinin işleyişine övgüler dizmekten de geri durmuyor. Sanayiye yönelen kuzey ile tarımda karar kılan güney arasında, kölelik bahsinden kaynaklı görüş farkı dolayısıyla yaşanacak bir iç savaştansa, köleliğin kalkmasının zamana bırakılmasını salık veriyor. Bununla birlikte, eş zamanlı olarak kölelik ve ırk ayrımını sonlandırmanın, ABD için gerekli olduğunu dillendirebilmiştir. Lütfi Sunar tam burada, Tocqueville’i en iyi okuyanların başında olmakla tavsif ettiği Marx’ın, “köleliğin kalkması gereklilikten öte zorunluluktur” diye seslenişine kulak kabartarak, onun Tocqueville üzerine kurduğu diyalektiğe de ışık tutmaktadır.

1848 Macar krizindeki duruşundan dolayı Avusturya'yı takbih etmesine karşın Osmanlı için tam bir Avrupalı asaletini sergilediler gibi övücü sözlerle tebci etmesi, İslam dünyası lehine sakın bir yanlgı içine bizi itmesin. Tocqueville'in bir bütün olarak Müslümanlar hakkında pek makul şeyler düşünmediği ve onları gayri medeni olmakla itham ettiğini belirten Lütü Sunar, yine de Cezayirli, özgürlük aşığı soylu kişiler olarak tanımlamaktan da çekinmediğini belirtir. Bunun gibi çelişkilerine örnek olarak sömürgelerde şiddetle netice alınamayacağını söylerken, mesele Cezayir olunca bu tavrından sarfi nazar ettiğini gösteren çeşitli beyanlarını da hemen peşine sıralamaktadır. (s. 58)

Kitapta, insani ve sosyal sahada sebep-sonuç ilişkilerinin fiziksel dünyadakinden çok daha karmaşık olduğunu gördüğü için analizlerinde dönemin yaygın olan mekanik bakışından ısrarla kaçınmış olan Tocqueville'i etiketlemeye çalışan, hemen hemen tüm yorumcuların bir süre sonra kendileriyle çeliştiklerinden de bahsedilmektedir. Hoca bununda esasen onlardan kaynaklı bir sorun olmadığını vurgulayarak, çelişki içinde olmayı mizaç edinmiş bir kişiliği yorumlamak isteyenlerin kendilerini bu girdaptan korumaları kolay değildi ikazında bulunuyor.

Yer yer resimlerle bezeli bu kitabın sayfalarını çevirdikçe 19. asrın başından itibaren Fransa'da yaşanan, yoğun sosyal ve siyasal dönüşümün dinamiklerini ve bunların oluşturduğu sarsıntıları gezilerle birlikte yerinde gözlemleyen sıra dışı bir filozun düşünce dünyasında derinlikli bir yolculuk yaptığımızı hissettik. Çelişkileri ihtiva etse de, Batı'ya bakarken bile Doğu'yu göz ardı etmeyen, Amerikan toplumunda Fransızları okumayı başarmış, kendine özgü fikirleri yanında ileri derecede sezgileri olan birini tahlile çalışan bir eseri okumuş olduk.

Görüp yaşadıklarına ilişkin düşüncelerini erkenden kayda geçirmiş, ileri görüşlü ilginç bir düşünürü anlatan önemli bir kitabı tanıtmaya çalıştık. Metin içinde geçen ve yazarın önemli gördüğü felsefi-sosyolojik kelime ve kavramlara ilişkin kısa bir sözlük yanında indexin de kitapta olmasını hatırlatırken Tocqueville'i daha derinlemesine tanımak isteyenler için ileri bir okuma listesi ile hayatına ait kronolojisinin bulunmasını da kitabın artı yanları içinde saymalıyım.

Lütü Sunar Hocanın hem fikri temelleri hem de mahiyeti ile Tocqueville'i aratmayan keskinlikle açığa çıkardığı, onun görüş ve davranışlarının muhtevası olan bu kitabı, künyesinde de yazıldığı gibi diyalektik akla bir katkı olarak eleştiriye giriş tanımını zannımca hak etmektedir.

Okuyucusunun bol olması temennisiyle...

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)

Süleyman Tekir

Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, 472 sayfa, ISBN: 978-605-08-3203-7

Onur GÜVEN*

Sinop Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Dr. Süleyman Tekir'in kalem aldığı bu çalışma, jandarma teşkilatının tarihsel süreç içerisinde kurumsallaşmasını ele almaktadır. İçerik bakımından bir kurum tarihi incelemesi olarak da değerlendirmek yanlış olmaz. Eserde sunuş veya önsöz olmamakla birlikte teşekkür kısmının ardında giriş bölümüyle başlamaktadır. Bu bölümün içeriğine baktığımızda önsözde ifade edilmesi gereken her şeyin ilgili alt başlıklara yedirildiğini görmekteyiz. Kitabın meselesi ve araştırmanın kapsamında, çalışmanın genel çerçevesi-sınırlılıkları belirtilmektedir. Böylelikle okuyucu kitle eser içerisinde ne ile karşılaşır karşılaşmayacağı rahatlıkla kavramaktadır. Yazarın askeri tarih ile ilgilenmesi, bu kitabın niteliğini artıran önemli hususlardan bir tanesidir. Çünkü jandarmanın tarihine yönelik yapılan bazı eski çalışmalar jandarma personeli tarafından kalem alınmış (bazı istisna eserler hariç olup E. Korgeneral Hüseyin IŞIK buna en iyi örnektir.) ve böylece bu tip eserlerin akademik araştırma ve yazımdan uzak olduğu görülmüştür.

* Arş. Gör. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Fakülte Dekanlığı, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, guvenonur@jandarma.gov.tr

Kitap 3 ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölüm “*Modern Jandarmaya Giden Yol*” başlığını taşımaktadır. Burada Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde zabıta görevi gören unsurlar kimlerdi ve modern manada Osmanlı zabıtasına giden süreç ele alınmıştır. Jandarma tarihinin kırılma noktaları olan Makedonya Hadisesi ve teşkilatın modernizasyonu olarak adlandırabileceğimiz Rumeli Tensikat’ı ayrıntılarıyla işlenmiştir. İkinci bölüm “*Savaş-Mütareke-Mücadele Birinci Dünya Savaşı’nda Jandarma*” başlığını taşımaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve Milli Mücadele döneminde jandarmanın faaliyetlerini ele almaktadır. Bu evrede jandarma asli sorumluluğu olan ülke içi asayişin sağlamaktan ziyade cephelerdeki mücadelesini görmekteyiz. Eserin son bölümü ise “*Cumhuriyet Devri Jandarma Teşkilatı*”dır. Günümüz jandarmasının oluşum aşamalarını ve yoğun savaş zamanlarda yıpranan jandarmanın yeniden modernize edilmesi işlenmiştir. Bu üç bölüm içerisinde ortak söylenebilecek konular ise teşkilatın üniforma, askeri teçhizat ve personel miktarı ayrı ayrı verilmiştir. Kitabın ekler kısmında jandarma yenileşme hareketinde bulunmuş paşalar, çeşitli dönemlere ait üniformalar, Rumeli’deki jandarma personeli ve jandarmaya ait binalar gibi birçok fotoğraf bulunmaktadır.

Jandarma tarihine yönelik diğer çalışmalara baktığımızda, derli toplu bir yayın eksikliği çektiği çok açıktır. Makale türünde Ahmet Özcan’ın çalışması önemli bir adım olmuştur. Ayrıca içerik bakımından ilk olması nedeniyle Nadir Özbek’in makaleleri örnek olarak verilebilir. Kitap olarak Fransız ve Osmanlı jandarmasının karşılaştırmalı olarak ele alındığı eser içerik bakımında alanın ilk eserlerindedir. Bu makaleler ve kitaba ek olarak başka eserlerde zikredilebilir ancak bu çalışmaların hiçbiri başlı başına Türk jandarmanın kuruluşunu, gelişimini ve değişimini kronolojik sırayla izah etmekten uzak kalmıştır. Bu sebeple Tekir’in çalışması kolluk tarihine yönelik büyük bir boşluğu doldurduğu aşikârdır.

Şunu ifade etmeliyim ki Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığı tarafında 2018 yılında “*Uluslararası Düünden Bugüne Türkiye’de Jandarma ve Sahil Güvenlik Sempozyumu*” ve 2019 yılında “*Asayişten Cepheye: Milli Mücadelede Jandarma Sempozyumu*”nun icra edilmesi kolluk tarihine yönelik ilginin artmasına sebep olmuştur. 2018 yılındaki sempozyum bildirileri yayınlanmış, 2019’daki ise yayınlanma aşamasındadır. Süleyman Tekir’in bu çalışması ve yapılan sempozyumlar jandarma tarihinin bir bütün olarak ele alınmasını sağlamıştır.

Daha önceki kurum tarihi çalışmaları incelendiğinde özellikle zabıta tarihi noktasında teşkilatın kökenleri eski Türklerde (Hunlar ve Gök-Türkler) aranmıştır. Bu anlayış doğru olmamakla birlikte zorlama bir ilişkilendirmedir. Eski Türk askeri yapısı zabıta tarihinden çok farklı ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir (Bu konu hakkında “*Türk Polis Tarihinin Kökenleri*” adlı esere bakılabilir). Jandarma ve polis gibi kolluk tarihi çalışmalarını o tarihlerden başlatmak hatadır. Süleyman Tekir ilk bölümde Osmanlı klasik döneminde zabıta görevini üstlenen yapıya temas ederek girizgâh yapmıştır. Bu ise doğru bir yaklaşımdır. Eserde okuyucuya aktarılan en önemli hususlardan biri jandarmanın kuruluş tarihidir. Bu konuya temas eden ilk çalışma Ahmet Özcan’ın “*Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)*” adlı makalesidir. Tekir, bugün

kabul edilen 14 Haziran 1839 tarihinin hayalden ibaret olduğunu vurgulamıştır. Teşkilatın kuruluş tarihi için Jandarma Dairesi'nin kurulduğu yıl olan 1879/1880 olması gerektiğini ileri sürmüştür. Teşkilatın iç yapısına geçmeden kuruluş tarihinin netleştirilmesi önemli bir ayrıntıdır.

Çalışmada Osmanlı Devleti'nde zabıta tipi yapılanmanın 1826 yılından sonra şekillendiği ifade edilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra ortaya çıkan kaos ve asayiş problemi düzenli işleyen bir zabıta kuvveti ile durdurulabilirdi. Bu yerinde tespit, bizi jandarmanın (zaptiye) başlangıç noktasına götürmektedir. Zaptiye teşkilatının kuruluş felsefesi anlatılırken o dönemde (XIX. yüzyıl) Osmanlı Devleti ve çevresinin içinde bulunduğu hâl açıklanmıştır. Devlet içerisinde zaptiye gibi bir teşkilata neden ihtiyaç duyulduğu sorusunun cevabı dönemin siyasi ve sosyal ortamının bilinmesi ile anlaşılır. Kitapta bu yeterli düzeyde anlatılmış ancak Avrupa'daki kolluk teşkilatlarının vaziyetine hiç değinilmemiştir. Oysa Avrupa'nın kolluk anlamında ne durumda olduğunu ve neden böyle bir yapıyı gerektiğini bilmek önemlidir. Zira Osmanlı Devleti kendi zabıtasını (jandarma teşkilatı) oluştururken Avrupalı devletlerden (özellikle Fransa, İtalya ve Prusya) etkilenmiştir. Bu hususun açıklanması devlet içerisindeki jandarmaya olan ihtiyacın hangi alt yapıya dayandırıldığı da daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde kolluk kuvvetinin hukuki bir zemine oturtulduğu 1870 tarihli Asâkir-i Zaptiye'nin Vazife-i Mülkîyelerine Dair nizamnameyle zaptiyenin mülkü veya askeri olup olmadığı hususu açıklığa kavuşmuştur. Günümüzde de kolluğun hukuki statüsü zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Polisten ziyade jandarmanın mülki ve askeri statüsünün net olarak belirlenmesi 1870'den günümüze kadar geçen süre içerisinde zordu ve aslında tartışmalı olması olağandır. Özellikle meydana getirilen yönetmeliklerin yetersizliği bu belirsizliği ortaya çıkarmıştır. Jandarmayı iyileştirme ve modern bir görünüm kazanmasını amaçlayan tensik heyeti, Türk jandarma teşkilatının da temelini atmıştır. Bu dönem siyasi anlamda bazı çatışmaları beraberinde getirse de jandarmayı askeri sistemin bir parçası hâline getirmesi amaçlanmış ve her anlamda orduya benzetilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kullanılan rütbelerde orduda kullanılan rütbelere aynı olmuştur. Aslında jandarmanın kuruluş felsefesi belliydi ve üstlendiği görevler açıktı. Devlet idaresini özellikle kır ve karyelerde sağlamaktı. Ancak teşkilat, hem mülki hem ordu (askeri) kanadın arasında kalarak üstlendiği vazifeyi ifa etmekte zorlanmıştır. Yine jandarmayı askeriye benzetme çabaları bazı başka problemleri de beraberinde getirmiştir. 1908 yılında jandarma ve ordu birlikleri arasındaki bağ gergindi. Yabancı subaylar tarafından modernleşen ve iyileşen jandarmanın maaşları o dönem için düzenli ödenmekteydi. Bu durum bazı ordu mensupları tarafından problem oluşturmuş ve jandarmanın varlığı sanki orduya bir hakaretmis gibi algılanmıştır. Ordu ve teşkilat arasında bu tip problemler olsa da jandarmanın personel noktasında orduya ihtiyacı çok fazlaydı. Vilayetlerde olan jandarma personelinin ikmal için her yıl belli bir miktar ordu personeli jandarma saflarına katılmaktaydı. Aslında iki yapı arasındaki çekişme ülkeye büyük zararlar vermekteydi. Jandarma ve ordu mensupları arasındaki problemin dışında, tensikatıyla uğraşan yabancı zabıt ile Osmanlı bürokrasisi ve mülki-adli memurlar ile jandarma arasında ihtilafli bazı durumlar bulunmaktaydı. Bu problemler ortam jandarmanın işlevini sekteye uğratmış ve kendinden beklenen

sorumlulukları yeterince yerine getirmemesine neden olmuştur. Bu karışık ve tartışmalı konu II. Meşrutiyet'e kadar giden süreç üzerinde kitapta gayet anlaşılır ve açık bir şekilde ele almıştır. Jandarma içerisindeki tensikatı anlayabilmek için II. Meşrutiyet Devri siyasi ortamı yeterli düzeyde bilinmesi gerekmektedir. Daha önce ifade ettiğim gibi kuruluş safhasında eksik olan Avrupa'daki kolluk kuvvetlerinin durumunu anlatma hangi siyasi ortamda Osmanlı'nın Avrupa zabıtasından etkilendiği noktasındaki bilgi eksikliği burada olmamıştır. II. Meşrutiyet Devri'nin siyasi atmosferi açıklanmıştır.

Kitapta, jandarmanın kuruluş tarihi dışında öğretici olan önemli hususlardan bir diğeri modern jandarmanın temellerinin nasıl atıldığına belirtilmesidir. Bu jandarma tarihi için bir kırılma noktasıdır. Çünkü bu bahse daha önce değinen yoktur ve kitabın özgün bir çalışma olduğunu ortaya koymuştur. Modern jandarmaya giden yol; Makedonya bunalımı olarak ifade edilmiştir. Rumeli'deki çetecilik faaliyetlerinin önünü alamayan Osmanlı Devleti, buna çözüm olarak jandarma teşkilatına bu bölgedeki ıslahatı son derece önemli bir adım olmuştur. Bu bahse kadar geçen konular genel anlamda zabıta kuvvetinin ülke içerisindeki durumu özetlenmiş ve Makedonya bunalımıyla kitabın asıl amacına geçilmiştir.

Kitabın 82. sayfasındaki 116. dipnot ile 160. sayfasında 290. dipnot aynı eseri işaret etmesine rağmen farkı şekilde dipnot verilmiştir. İlkinde sempozyum tebliği olarak belirtilen bir makale, diğerinde editörlü kitap olarak başka bir makale şeklinde dipnot gösterilmiştir. Uluslararası Düünden Bugüne Türkiye'de Jandarma ve Sahil Güvenlik Sempozyumu Berikan Yayınevi'nden Miras ve Değişim: Osmanlıdan Cumhuriyete Jandarma adıyla kitap olarak basılmıştır. Dipnot verilirken kitap formatının kullanılması gerekmektedir. Belki de yazar, bu çalışmanın bir sempozyum olduğunu vurgulamak istemiş olabilir. Bu ayrıntıdan sonra eserin içeriğine dönecek olursak, Rumeli'deki karışıklıklarla etkin bir şekilde mücadele etmek isteyen Osmanlı Devleti, Mürzsteg Planı'nı devreye sokarak burada tensikat hareketine girişmiştir. Rumeli'de teşkilata yönelik yapılan iyileştirme çalışmaları nispeten başarılı olmuştur. Bu dönem kitapta arşiv belgeleri kullanılarak akıcı bir şekilde anlatılmıştır. Yazarın şu tespiti oldukça yerinde olup, Türk jandarmasının çekirdeğinin oluşmasında Rumeli tensikatının önemini göstermektedir;

“Jandarmanın temel ihtiyacı kısır çekişmelerden ziyade gerekli yenileşme ve düzenleme faaliyetlerinin yapılmasıydı. Bu yüzden Rumeli jandarma tensikatı, Türk jandarmasında usûl ve tekâmülün oluşturulması açısından oldukça öneme sahipti. Batının modern kabul edildiği bir dönemde onun etkisiyle/zoruyla yapılmak istenilen tensikatın ayrıntılarında Osmanlı jandarmasından o güne kadar söz etmenin mümkün olmadığı tüm çıplaklığıyla göze çarpar. Rumeli'de nizami şekilde inşa edilmiş karakollar olmadığı gibi, karakol şeklinde kullanılan binalarda asayiş olaylarının veyahut teftiş faaliyetlerinin kaydedildiği defter tutma gibi bir âdet dahi söz konusu değildi...” (s.92)

Kolluk tarihi araştırmalarında eksik kalmış bir konuda gayrimüslimlerin jandarmadaki istihdamı hususudur. Nadir Özbek'in bir çalışmasında alt başlık olarak bu konuya temas edilmiştir. Kitapta,

jandarma tensikati süreci ile alınmaya başlanılan jandarma personeline değinilmiştir. Rumeli bölgesinde gayrimüslim jandarma miktarı tablo hâlinde verilmiştir. Hıristiyan nüfusun neden jandarma olmak istemediği açıklanmıştır. Ancak bu konu, Anadolu'daki gayrimüslim jandarmanın durumunu da kapsayacak şekilde ifade edilen müstakil bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

Rumeli'de meydana getirilen jandarmada İtalyan etkisi söz konusuydu. Tensikattan sorumlu olan paşa İtalyan'dır çünkü o dönem nitelik açısından İtalyan jandarması diğer teşkilatların önündeydi. Jandarmanın ihtiyaç duyduğu bir idare olan Umum Jandarma Kumandanlığı'nın kuruluşunda İtalya sistemi uygun görülmüştür. 1870'lerden önce Fransız jandarma teşkilatının içeriği Osmanlı jandarmasına rol model olsa da tensikat evresinde İtalyan jandarması ön plana çıkmıştır. Her ne kadar İtalyan ve Fransız jandarması Türk jandarmasını şekillendirse de idareciler bunu ülkenin iç dinamikleriyle harmanlayarak özgün bir teşkilat oluşturulmuştur. İçişleri Bakanı sayın Süleyman Soylu'nun sözleri önemlidir; " *Hepimizin bildiği üzere Jandarma Teşkilatı Fransızların icadıdır. Ama herkes bilmelidir ki, bu işin kitabını yazan millet biziz.*" (27.11.2019)

Çalışmada genel anlamda Meşrutiyet döneminde jandarma teşkilatının tensikat için görevlendirilen personel ve faaliyetlerinden ayrıntılı bahsedilmiştir. Eser içinde verilen tablolar oldukça önemlidir. Özellikle 1915-1916 yıllarında vilayetlerdeki jandarma ve polis miktarını içeren tablo ön plana çıkmıştır. Çünkü o dönem Osmanlı Devleti, Ermeni çeteleriyle etkin bir mücadelenin içerisindeydi. Bu noktada kritik vilayetlerdeki kolluk kuvvetinin nüfusa oranla sayısını bilmek devletin yürüttüğü politikayı anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yine 1915/16 döneminde jandarmanın Ermeni çeteleriyle cansiperane mücadelesi ve eşkıya faaliyetlerinde yetersiz kalması gibi hususlar çalışmada dikkati çeken noktalardır.

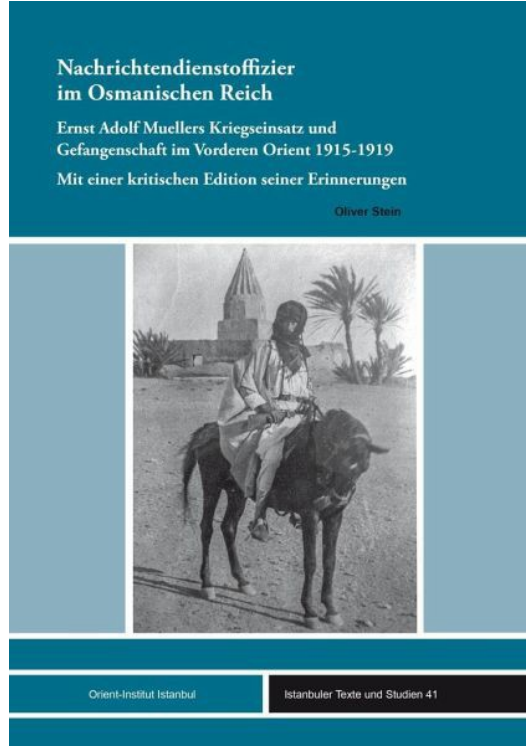
Birinci Dünya Savaşı'nda jandarmanın üstlendiği rol ve cephelerdeki vaziyet ayrı ayrı ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Savaşın siyasi gelişmeleriyle fazla boğulmadan jandarma alay ve tabur durumları yeterli ölçüde ifade edilmiştir. Bu dönemde jandarmayı anlatan diğer çalışmalarda, makale düzeyinde özellikle, Hüseyin Işık'ın "*Birinci Dünya Savaşında Seyyar Jandarma Birlikleri*" adlı eseri tekrarlanmıştır. Burada Işık'ın eseri dipnotlarda kullanılmakla beraber farklı eserlere ve arşiv kaynaklarına başvurulmuştur.

Mütareke dönemine baktığımızda Osmanlı jandarmasının yeniden yapılandırılmasına müttefikler tıpkı diğer dönemlerde olduğu gibi önem vermişlerdir. Bu kapsamda Fransız Foulon sonra İtalyan Caprini ve Fransız Viet bu yapılanma için harekete geçmiş ve yurt dışından subaylar getirilmiştir. Bu yeniden teşkilatlanma ve Fransız usulü jandarma kurma 1840'lı yıllardan oldukça farklıydı. Her iki dönemde de farklı yapıları örnek alma var ancak ikinci evrede Osmanlı Devleti'nin işgal altında olması ve bu atmosferde yenileşme hareketine girilmesi maksadın çok başka olduğuna bir işaret. Nitekim müttefikler arasında (İngiltere, Fransa ve İtalya) Türk jandarmasını kontrol altına alma çabası vardı. Jandarmanın bu topraklarda ne kadar hayati bir işleve sahip olduğu işgalci devletlerin teşkilat üzerinde hâkimiyet kurma yarışına girmesiyle açıkça ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde jandarma teşkilatının bağlı olduğu kurum konusu zaman zaman gündemi meşgul etmiştir. Bu durum Osmanlı döneminde de tartışmalı olmuştur. 10 Şubat 1912 tarihli yayınlanan “*Jandarma Kânun-ı Muvakkatı*” ile teşkilat Dâhiliye Nezâreti'ne bağlanmıştır. Avrupa'ya eğitim için giden jandarma mensuplarından Zeki Paşa, döndükten sonra jandarmanın Dâhiliye'den alınıp Milli Müdâfaa Vekâleti'ne bağlanmasına yönelik bir lahiya hazırlamıştır. Ancak bunun gerçekleşmesi mümkün olmamıştır.

Cumhuriyet dönemi jandarmasının kendi subayını kendisi yetiştirmesi düşünülerek bir jandarma subay mektebi kuruldu. Ancak bu okul istenilen seviyede jandarma subayı yetiştiremedi. Subay anlamında teşkilatın orduya bağlılığı uzun bir süre sürmüştür. Nitekim 2016 yılında Ankara Beytepe'de Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi kurulmuştur. Bu yapılanma ile artık jandarma kendi subayını yetiştirebilecektir. Çok eski dönemlerde teşkilata miras kalan bu problem Jandarma Akademisi ile aşılabacağına şüphe yoktur. Kitabın Cumhuriyet Devri Jandarma Teşkilatı başlıklı son kısmında döneme yönelik komutanlığın içyapısı, üniforma, teçhizat ve personel durumu detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Netice itibariyle kolluk tarihi araştırmaları için önemli bir çalışma olan Süleyman Tekir'in kaleme aldığı bu eser, kaynakça açısından oldukça zengindir. Osmanlı, Cumhuriyet ve ATASE arşivlerinin yanı sıra zabıt cerideleri, TBMM arşivi ve National Archive gibi pek çok arşivin belgeleri kullanılmıştır. Milli Mücadele ile ilgili kısım çoğunlukla TBMM Zabıt Cerideleri, Evamir Mecmuası ve Cumhuriyet arşivi kullanılmıştır. 13-14 Haziran 2019 tarihinde Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi'nin düzenlemiş olduğu Asayişten Cepheye: Milli Mücadelede Jandarma Sempozyumu'nun bildiri kitabının yayınlanması neticesinde bu dönem için destekleyici bir eser olacaktır. Arşivlerin dışında resmî yayınlar ve kolluk tarihi için önemli kaynak durumunda olan Jandarma Evamir Mecmuası, Jandarma Mecmuası/Dergisi gibi süreli yayınlar kullanılmıştır. Tetkik eser noktasında incelenmesi ve kullanılması gereken hemen hemen bütün eserlere değinilmiştir. Bu kitabın bir boşluğu doldurduğu şüphesizdir. Mahiyet açısından genel bir jandarma tarihini kronolojik sıra takip ederek izah edilmesinden ibarettir. İlerleyen dönemlerde jandarma tarihine yönelik eğitim gibi daha spesifik konuların ayrıntılı işlenmesi kolluk tarihi araştırmaları için elzemdir.

Oliver Stein: Birinci Dünya Savaşı Arefesinde Osmanlı Devleti'nde Alman İstihbarat Servisleri [Alman İstihbarat Subayı Ernst Adolf Müller'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Görev ve Esaret Günlüğü (1915-1919) ve Hatıratın Edisyon Kritiği]

Oliver Stein: Ernst Adolf Muellers Kriegseinsatz und Gefangenschaft im Vorderen Orient 1915-1919 Mit einer kritischen Edition seiner Erinnerungen

Baden-Baden: Ergon Verlag, 2018, 279 sayfa, ISBN 9783956504365

Mustafa GENCER*

Birinci Dünya Savaşı, 100 yıl sonra yine, sadece törensel etkinliklerle anılmakla kalmayıp çok sayıda bilimsel yayın, sempozyum ve atölye çalışmasıyla şekillenen bir ilgiyle karşılaştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gizli hizmetler ve istihbarat servisleri hakkında da ilk kez kapsamlı çalışmalar yayınlandı. Alexander Will'in çalışmasını¹ Oliver Stein'in bu yayını takip etti. Ayrıca Samuel Krug'un Birinci Dünya Savaşında Alman Şark İstihbarat Teşkilatının (*Nachrichtenstelle für den Orient- NfO*) daha çok Arap bölümündeki faaliyetlerine dair

* Prof. Dr., T.C. Köln Başkonsolosluğu Eğitim Ataşesi, mustafagencer1@hotmail.com

¹ Alexander Will, *Kein Griff nach der Weltmacht: Geheime Dienste und Propaganda im Deutsch-Österreichisch-Türkischen Bündnis 1914-1918*, Wien/Köln/Weimar 2012. Bu çalışmanın Türkçe tanıtım ve değerlendirmesi için bkz.: yazısı için Alexander Will, *Dünya Gücü Olmayış: Alman-Avusturya-Türk İttifakında Gizli Servisler, Ve Propaganda 1914-1918*, *TARİHİN PEŞİNDE - ULUSLARARASI TARİH ve SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ*, Yıl: 2014, Sayı: 12, Sayfa: 415-430. http://tarihinpesinde.com/sayi_12/files/M12_18.pdf

çalışması yayınlanmıştır². Aynı şekilde Max von Oppenheim'in “*Şarkta İsyân Çıkartma*” planının uygulaması, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Faaliyetleri ve Sultan Halife tarafından Cihad-ı Ekber ilan edilmesi üzerine de çok sayıda çalışma mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Abdülhamid yönetimindeki Yıldız Hafiyeye Teşkilatı veya Jön Türklerin 1913 Darbesi'nden sonra kurulan özel istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa gibi istihbarat servisleri bilinmektedir. Osmanlı Genelkurmayının da istihbarat teşkilatı vardı. Osmanlı Harbiyesinin 2. Şubesi istihbarat toplama, casusluk, siyaset, propaganda, basın ve sansürden sorumluydu ve Teğmen Albay Şevket Seyfi [Düzgören] Bey (1880-1948) yönetimindeydi. Kasım 1917'de Alman haber subayı Teğmen Albay Ludwig Sievert Seyfi beyin yardımcısı oldu. Sievert, 8 Ağustos 1916'da Alman Askeri Misyonun talebi üzerine Osmanlı Genelkurmayına atandı ve 30 Ekim 1918'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı. Sievert'e göre 2. Şube Türkler için son derece önemliydi, çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkiye'nin iç yönetiminin güvenliğini sağlıyordu³.

20. yüzyılın başında istihbarat servisleri çok önemli hale geldi. Gizli servislerin faaliyet alanlarıyla ilgili araştırmalar henüz başlangıç aşamasında olmasına rağmen, bu saklı güç Birinci Dünya Savaşı'nı ve Orta Doğu'daki bugüne kadar devam eden uzun vadeli etkilerini anlamak için büyük bir potansiyeli içinde barındırıyor. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda gizli servislerin ve gizli diplomasinin ilk savaşlarındandı.

Yapılan çalışmalar siyasi ve askeri savaş olayları, düşmanların ordudaki ve cephedeki durumları, operasyon planları, propaganda, savunma ve karşı propaganda hakkında ve ayrıca kamuoyunu etkileme vs. hakkında değerli bilgiler içermektedir. Buna ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman ve Avusturyalı istihbarat servislerinin birbirlerinin faaliyetlerini de gözlemlediklerini ortaya koymaktadır.

Bu tanıtım yazısı, Ernst Adolf Müller'in 1915-1919 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Askeri İstihbarat Teşkilatı'nın III b Bölümü'ndeki faaliyetlerini ve etkilerini ele almaktadır.

Kitap iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm (17-134), Ernst Adolf Müller'in (1898-1990) hayatı, anılarına dair kaynak-eleştirel yorum ve değerlendirmeler ve Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'daki çalışmalarının tarihsel bağlamı ile ilgilidir. İkinci bölüm ise (135-241), Kaleme aldığı anıların on bir bölüm halinde yorumlanmış baskısını içerir. Kitabın ekinde Müller'in Arap

² Samuel Krug, *Die »Nachrichtenstelle für den Orient« im Kontext globaler Verflechtungen (1914-1921). Strukturen – Akteure – Diskurse*, Bielefeld 2020.

³ Albay Sievert'in hatıratı Türkçe olarak yayınlanmıştır. Sezen Kılıç, *Osmanlı Karargahında bir Alman Ajanı* Konya 2014.

ayaklanması ve Almanya'ya dönüşü ve mektupları (243-256) ile kaynakça ve dizin (257-279) bulunmaktadır.

“İstihbarat Subayı Müller’in Osmanlı Devletindeki Çalışmaları”

Müller’in kendi daktilo notları iki açıdan özel bir kaynak niteliğindedir: Araştırmanın empirik değeri, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Alman askeri istihbarat servisinin şimdiye kadar az bilinen bir faaliyetini konu edinmesindedir. Yazara göre, araştırmada yaşanmış tecrübelerin tarihsel bir kaynak oluşu büyük önem taşıyor. (s. 11)

Bavyera kraliyet ailesi (Bavyera Prensi Ludwig Ferdinand ve Adalet Meclis Üyesi Willibald von Zezschwitz) ile olan akrabalık ilişkileri nedeniyle, hele de Osmanlıca-Türkçe bilgisi nedeniyle Müller, Alman Genelkurmay Karargahı askeri istihbarat servisine (Bölüm IIIb) dahil oldu ve Osmanlı İmparatorluğu’nda çok çeşitli fonksiyonlar üstlendi. Hayatı boyunca, askeri istihbarat servisine olan bağlılığını kendi ebeveyninden ve hatta eşinden dahi gizlemiştir.

Eylül 1915’te Müller İstanbul’daki Alman Askeri Misyonuna transfer edildi ve burada Jöntürk liderleri Enver, Tâlat ve Cemal Paşa ile tanıştı ve daha sonra Cemal Paşa’dan Liyakat madalyasını aldı. Özel bir görevlendirme sonucu teğmen rütbesiyle subay oldu.

1915’in sonunda Müller, Anadolu Demiryolunda sabotaj ve hırsızlık eylemlerini engellemek için görevlendirildi ve 1916 sonbaharında Toros bölgesinde bir mühimmat hırsızlığı şebekesini ortaya çıkarmayı başardı.

Halep’te altı aylık bir Arapça kursundan sonra Müller, Mart 1917’de deşifreleme için Şam’da görevlendirildi. 1916 sonbaharında Almanlar bölgedeki İngiliz hava üstünlüğüne karşı koymak için Şam ve Bağdat’ta radyo istasyonları kurdu.

1917 yazından sonra Müller’e, rakibi Thomas E. Lawrence’in (1888-1935) aktif olduğu Gazze cephesinin doğusunda yerli Araplarla birlikte atlı keşif gezleri yaptı. Onun Alman-Osmanlı birliklerinin gücünü abartılı göstermesi, İngilizlerin saldırısını önleyecekti. (s. 26)

Şiddetli sıtmadan kurtulan Müller, Nisan 1918’de Amman’ın güneydoğusuna görevlendirildi. İngiliz uçuş kodlarının deşifre edilmesi ve Osmanlı birlikleri arasında bir telefon şebekesi kurulması onun çabaları sayesinde oldu.

Savaşın sonuna doğru 20 Eylül 1918’de Müller, Djenin tarafından İngilizlere esir düştü ve Mısır’da Tel el Kebir Esir kampına transfer edildi ve burada kozmopolit kişiliği ve dil becerileri nedeniyle iyi muamele gördü. Orada Alman Siyonistlerle tanıştı ve onların diğer Alman yoldaşlarına karşı olumsuz ve reddedici tutumlarından rahatsız oldu. Esaret günlerinin ardından serbest kalan Müller, 20 Kasım 1919’da nihayet deniz yoluyla Almanya’ya ulaştı. (s. 31)

“Müller’in Savaş Sonrası Almanya’daki Yılları”

1915-1919 arasında Orta Doğu’daki dört yıl görevinin ardından Almanya’ya dönen Müller, yarım kalan tıp eğitimine devam etti ve doktorasını 1923 sonbaharında tamamladı. Özellikle de Mısır’da hapisanedeki Yahudilere karşı çekinceleri nedeniyle Müller, 1920-1922’de Alman Etnik Koruma İttifakı’na (*Deutschvölkischen Schutz und Trutzbündnis*) katıldı. Tescilli Nasyonal Sosyalist (Nazi) olarak 19 Nisan 1923’te henüz kurulan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’ne (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei: NSDAP) katıldı ve daha sonra 1933’te Amerikalı Eva Zeller ile evlendi. İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla Müller, Milli Savunma Teşkilatı’nda irtibat görevlisi oldu. Bu faaliyeti savaş yenilgisine kadar sürdürdü ve savaşın bitiminden sonra bir kefaret ücreti ödenerek Nazilikle ilişkisi kesildi. Savaş sonrasında Münih’e dönerek 1964’e kadar kendi muayenehanesinde doktor olarak çalıştı. (s. 47-49)

“Müller’in Hatıratının Oluşumu ve Kaynak Değeri”

Kitabın ikinci kısmı Müller’in anılarının oluşum ve aktarım sürecine dairdir. Eylül 1918’de Filistin cephesinde İngilizlere esir düşünce Müller’in kişisel anılarını tuttuğu notları yakıldı. O, savaştaki rolü ve yeri ile ilgili anılarını yazmaya 1974 yılında başladı. Kaleme aldığı bu notları esas olarak kişisel anılarına, 1921-1931’de yayınlanan Osmanlı cephelerinde savaşan Alman gazilerce yayınlanan Asya Savaşçıları Birliği’nin yıllıklarına (*Jahrbücher des Bundes der Asienkämpfer*) ve gazilerle yaptığı birebir yazışmalara dayanmaktadır. Ailevi nedenler ve kendini ifade etme isteği Müller’e, ölümünden sonra geride, tarihsel önemine kendisinin de bizzat ikna olduğu otobiyografik bir tanıklığı kayıt altına alması için ilham vermiştir. Müller anlatısında kendisini, olay ve değişimlerin asıl kurgulayıcısı ve uygulayıcısı olarak değil, zamanın ikincil bir tanığı olarak görür. Anılarında Müller olaylar karşısındaki kişisel suç ve sorumluluğunu reddetmekte ve kendisini daima pasif (edilgen) olarak konumlandırmaktadır. (s. 56-57)

Alman Dışişleri Bakanlığı’nın diplomatik haber alma merkezinin ve Şark İstihbarat Merkezi’nin iyi korunmuş arşiv belgelerine kıyasla, Müller’in anıları çok ilginç bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Müller, hatıratında, deneyimlerini ve izlenimlerini analitik olarak değerlendirmeksizin akıcı bir anlatım stiliyle tasvir ediyor. (s. 67)

Edit edilmiş çalışmanın tarihsel bağlam hakkındaki üçüncü ve son bölümü (s. 69-130), Orta Doğu Almanların savaşını ve Bölüm IIIb’nin faaliyetlerini içermektedir.

Almanya’nın Ortadoğu’daki savaşa katkısı Süveyş, Filistin ve Mezopotamya bölgesinde 1200 Alman subayı ile yürütüldü ve 25 Ekim 1918’de Bağdat, Filistin, Beyrut, Şam ve son olarak

Halep'in kaybıyla sona erdi. Müller'in tahminine göre, Şerif Hüseyin ve oğullarının Osmanlılara karşı Arap isyanını yürütmekteki güdüsü maddi temelli idi. İngilizlerden alınan altın ve Türk mevzilerine baskınlardan elde edilecek yağma beklentisi, isyanın esas sebebiydi. Müller'e göre, Arapların kendi kaderini tayin hakkı ve kendileri ulus olma arzuları söz konusu değildi. Bedevi ayaklanması savaşın kaderini tayinde belirleyici unsur değildi, ancak hem Lawrence hem de Araplar “özgürlük mücadelesi efsanesi”ni yaymışlardı. (s. 75-76)

Almanların Orta Doğu'daki yenilgisinin nedenleri, Osmanlı Genelkurmay Birinci Başkanlığı görevini yürüten Hans von Seeckt'in 4 Kasım 1918 tarihli raporuna göre, durumların yanlış değerlendirilmesinde, çeşitli askeri ve diplomatik kurumlar arasındaki işbirliğinin eksikliğinde ve de personel yönetiminin yetersizliğinde yatmaktadır. (s. 78)

Mısır'daki esir kampından Müller, Anadolu'ya geri çekilme sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın bilerek Suriye ve Mezopotamya halklarını geri ittiğini ve sadece Türkleri Toroslar üzerinden Anadolu'ya geri getirdiğini yazıyor. (s. 223)

Oliver Stein çalışması ile araştırmayı Alman askerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gündelik yaşamları üzerine yoğunlaştırdı ve böylelikle “aşağıdan yukarıya tarih” formatına önemli bir katkıda bulundu⁴. Alman Asya Kolordusundaki Alman varlığı, tropikal iklime uygun askerler açısından cazipti, Türkçe ve Arapça dil bilgileri yaşamı ve yerlilerle iletişimi kolaylaştırıyordu. Askerlerin rahatlığı için askeri yurtlar, Alman kahvehaneleri, sahra kitapçıları ve sinemalar yapıldı. (s. 84-85)

İstihbarat subayı Teğmen Albay Ludwig Sievert'in kayıtlarına ek olarak Müller'in Filistin ve Suriye'deki faaliyetlerine ve Mısır'daki esaretine dair anıları, Bölüm IIIB'nin faaliyetleri için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Alman istihbarat subaylarının Osmanlı İmparatorluğunun sekiz merkezinde görevlendirilmeleri ve faaliyetleri, öncesinde Türk makamlarıyla koordine olmaksızın yapıldığından Türkler ile ihtilaflar ortaya çıktı. Türkler istihbari bilgilerini müttefiklerle paylaşmaya meyilli değildi. Çünkü genç Türk hükümeti ve onun özel kuruluşu Teşkilat-ı Mahsusa, iç siyasi zorluklar nedeniyle Almanların da Osmanlı devletinin içişlerine karışmasını önlemek hususunda son derece kararlıydı. (s. 91-92) İttifak Devletleri'nin istihbarat faaliyetleri sadece düşmana yönelik değildi, örneğin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Askeri İstihbarat Servisi (Evidenzbüro) müttefikleri de izliyordu. Bu ofis, Alman Askeri Misyonunun faaliyetlerini aktif olarak gözlemlenmiştir. Ayrıca Konstantinopolis (İstanbul) ve

⁴ Türk tarihçileri de Osmanlı subay ve askerlerinin Birinci Dünya Savaşı'na dair anılarını konu alan yayınlar yapmışlardır. Bkz.: Mehmet Beşikçi, “Çanakkale ve Doğu Cepheğinde gayrimüslim bir Osmanlı askeri: Karamanlı Onbaşının çok-katmanlı günlüğü”, *Türkiye Günlüğü*, Güz 2018, Sayı 136, 202-216. <http://www.cihanharbihatiralari.com> (30.1.2019)

Smyrna (İzmir)de, nüfusun Türk olmayan unsurları arasından düşman casusluğu merkezleri oluşturmuştur. (s. 96-97)

Özetle, farklı siyasi ve askeri istihbarat servisleri aynı anda faaliyet göstermekteydi. Bu istihbarat servisleri daha Ekim 1914'te, Berlin'deki Ordu Genelkurmay Başkanlığı'nın Siyasi Bölümü'nü (daha sonra Ankara'daki Alman Büyükelçisi olacak olan) yüzbaşı Rudolf Nadolny'nin (1873-1953) yönetiminde kurulmasına rağmen, farklı görev ve yetkiler şeffaf olmadığından kendisinden istenen etkiyi gösteremedi. (s. 108)

Sonuç bölümü hacim olarak Müller'in geride bıraktığı anıların yarısını oluşturan Mısır'daki İngiliz tutsaklık zamanına ayrılmıştır. Oliver Stein'a göre Osmanlı savaş esirlerinin ve Alman esaretindeki Müslüman İtilaf askerlerinin kaderi iyi belgelenmiş ve incelenmiştir. Ancak Orta Doğu'daki Alman savaş esirlerinin durumu pek aydınlatılmamıştır. Konuyla ilgili yapılmış bilimsel yayına az olsa da Federal Dışişleri Bakanlığı ve Kızıl Haç'ın kaynakları yeterli durumdadır⁵.

19 Eylül 1918'de Üçüncü Gazze Savaşında Osmanlı Filistin cephesinin çökmesiyle yaklaşık 1200 Alman, 20.000 Türk ve 1.000 Arap askeri İngilizlere esir düştü ve Kahire yakınlarındaki Tel el Kebir Esir Kampına getirildi. Böylece Mısır, Malta ve Hindistan'daki İngiliz esir kamplarında toplamda 6000'den fazla Alman savaş esir vardı. Esaret, hastalıklar, yetersiz beslenme ve bakımsızlık, kötü hava koşulları anlamına gelmekteydi. Müller, Alman-Yahudi askerlerin İngiliz Siyonist muharebe birimlerine geçerek saf değiştirmelerini ihanet olarak görmüştür. Bu deneyimleri ve bu yaşantılardan ortaya çıkan öfke daha sonra onun 1920'lerde Radikal Anti-Semitizm eğilimi için bir katalizör etkisi yapmıştır. (s. 120)

“Lawrence'in 'karşı oyuncusu' olarak Müller1”

Klasik Türk ulusal tarih yazımı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Arap illerinin kaybedilmesini, Thomas Edward Lawrence'e (1888-1935) bağlıyor. Ona göre Araplar, kendi kaderini tayin etme vaadiyle ve kendi ulus devlet olma hayaliyle İngiliz davasına kazandırılmıştır⁶.

Müller'in notları Bedevi kabilelerine dair olaylar ve durumlar hakkında farklı bir tablo sunmaktadır. İngilizlerin Gazze'ye üçüncü kez saldırısı öncesinde, Bedeviler arasında yaptığı

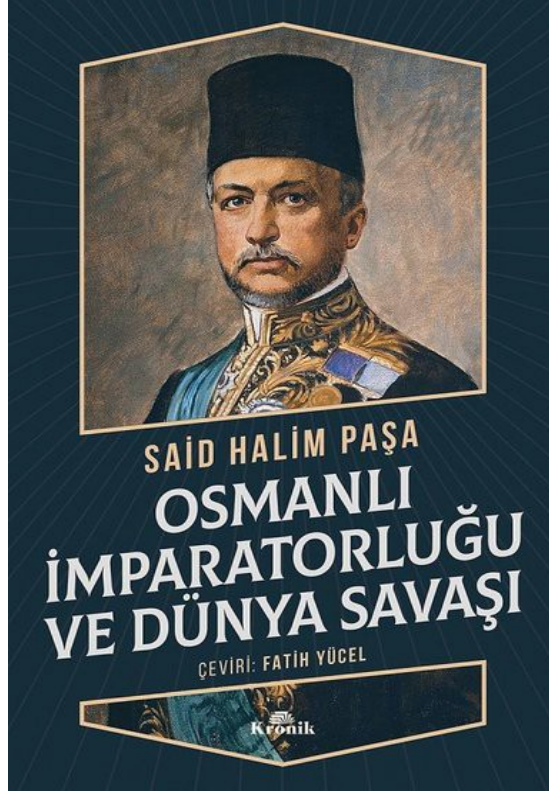
⁵ İtilaf Devletlerine esir düşen müslüman savaş esirleri hk. bkz.: Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, İstanbul 2013, S. 113-270.

⁶ Türk Tarihçiliğinde Birinci Dünya Savaşında İmparatorluğun Arap topraklarının kaybına sebep olduğu savının dayanağı olarak görülen ‚Arapların İhaneti‘ konusu Türk tarihçileri tarafından sorgulanmaktadır. Bkz.: Ahmet Özcan, “Unutulan cephede unutulmayan hatıralar: Irak ve Kutü'l-Amare hatıraları üzerine bir deneme”, *Türkiye Günlüğü*, Güz 2018, Sayı 136, 188-201; Veit Veltzke (ed.), *Playing Lawrence on the other side: die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg*, Nikolai 2014.

keşif gezisinde Müller'den, onların ihanet etme durumunu araştırması istenmiştir. Keşif akabinde böylesi bir ihanet için herhangi bir gerekçe bulunmadığını rapor eden Müller, Ahmet Cemal Paşa Bedevilere özgürlük verdiğini not etmiştir. Sayısız kabile, akraba ve ailelerden oluşan Bedevilerin 3. Gazze Savaşında Türkleri ve/ya Almanları arkadan vurma düşüncelerinin bulunmadığını, bunun çok riskli bir hareket olacaklarını bildiklerini, Bedevilerin daha çok İngilizlerin galibiyetinden cephe gerisinde ganimet toplama derdinde olduklarını belirtmektedir. Genel durumu bilen General Allenby dahi Lawrence'i hayalperest olarak addetmekteydi. Bu notları yazıyla kaydettiği 1984'te dahi Müller, Arabistanlı Lawrence'i ve çöldeki Arap ayaklanmasını "*hayal gücü kuvvetli insanların serabı*" olarak nitelendirmiştir. Lawrence hayal kırıklığı içinde İngiltere'ye dönmüştür. Yazdığı "*Bilgeliğin Yedi Sütunu (Seven Pillar of Wisdom)*" başlıklı kitabı rüya ve fantazilerle dolu olup, anlattığı hikâyeleri gerçek zannedilmiştir. (s. 244-247).

Müller'in kayıtlarının bilgi değeri düşüktür, çünkü o sadece münferit olayları ayrıntılı olarak, ancak olaylar arasında bağ kurmaksızın basit bir dille aktarmıştır. O zamanki Osmanlı askerlerinin az sayıdaki kayıtları, müttefik orduların durumları hakkında kaynak sunmaktadır.

Alman askerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki günlük yaşantı ve deneyimleri üzerine yaptığı araştırması nedeniyle Oliver Stein, Müller'in Münih'teki Bavyera Eyalet Arşivleri'ndeki daktilo edilen hatıratının değerlendirilmesi ve bu kitabın yayınlanması için doğru adrestir. Müller'in yayınlanan bu anılarının Osmanlı ve diğer savaş anlatıları ve kaynaklar ile çapraz değerlendirilmesi hakikate ulaşmakta bir köşe taşı rolü üstlenebilir. Stein'in eseri Müller'in anılarının bilimsel yorumunu mümkün kılarak istihbarat servislerinin tarihiyle ilgili araştırmalara önemli bir katkıda bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı

Said Halim Paşa, Çeviren: Fatih Yücel

Kronik Kitap, İstanbul 2019, İkinci Baskı, 216 Sayfa, ISBN: 978-975-2430-91-4.

Mesut Can AKÇAY*

Said Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı'na dâhil olduğu sırada görevde bulunan kabinenin Sadrazamı ve Hariciye Nazırı olarak görev yapan devlet adamıdır. Kitap, Said Halim Paşa'nın göreve gelişinden imparatorluğun savaşa dâhil oluşuna kadar geçen süreçte Osmanlı Hükümeti'nin izlediği siyaseti merkeze alarak bir devlet adamının perspektifinden bir dönemin panoramasını sunmaktadır. Said Halim Paşa tarafından Fransızca olarak kaleme alınan eser ilk olarak 2000'de "L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale" adıyla Isis Yayınları tarafından neşredilmiş, 2019'da Fatih Yücel'in çevirisiyle Kronik Kitap tarafından yeniden okuyuculara sunulmuştur. Sekiz bölümden oluşan kitapta ayrıca Said Halim Paşa'nın Divan-ı Ali'de geçirdiği tahkikata ilişkin tutanaklar ekler bölümünde yer almıştır. Bu açıdan kitap gerek tam metnin orijinal dilinden özgün çevirisi gerekse ekler bölümüyle zenginleştirilmesi açısından okurları bir dönemin şartlarını yeniden düşünmeye itmektedir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, mesutcanakcay@gmail.com

Said Halim Paşa, Türkiye *Dünya Savaşı'na Nasıl Girdi?* Sorusunu kitabın birinci bölümünde ele almaktadır. Ermeni Meselesi, Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nu rahatsız eden temel sorunların başında gelmekteydi. Paşa, İmparatorluğun Ermeni Meselesi'ne yönelik ortaya attığı çözümlerin sonuçsuz kalmasında Çarlık Rusya'nın etkisine değinmektedir. Ona göre Rusya, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde umumi meclis ve güvenlik teşkilatlarında Müslüman ve Ermeni sayısının eşitlenmesi için çaba harcamaktaydı. Rusya'nın bu çabasının amacı çoğunluğu Müslümanlardan oluşan yerleşim yerlerinde haksız bir eşitsizlik meydana getirerek kargaşa çıkarmaktan ibaretti (s. 12-13). Paşa, Dünya Savaşı öncesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası sistemde karşı karşıya olduğu yalnız durumunu bir tür tecrit olarak ifade etmekte ve Almanya ile olası bir ittifakın İmparatorluk için istenilen bir gelişme olacağını vurgulamaktadır. Ona göre, İmparatorluğun adaletsizlik ve istismarla karşı karşıya kalmasının sebebi Avrupa devletlerinin dışında kalmış görüntüsünden kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla mevcut bloklardan birine katılmak bir gereklilik haline gelmişti. Nitekim Rusya'nın Üçlü İtilaf'ın önemli bir unsuru olması Osmanlı İmparatorluğu'nun Üçlü İttifak'a yönelten sebeplerin başında gelmekteydi (s. 14). Paşa, İmparatorluğun Üçlü İttifak'a dâhil olmasına gidilen süreçte İttifak ve İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerin giderek şiddetlenmesine rağmen olası bir dünya savaşını kimsenin tahayyül etmediğini ifade etmektedir (s. 17). Said Halim Paşa, bu bölümde ayrıca İtilaf devletlerinin Almanya ve Avusturya- Macaristan ile süren savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun dâhil olmayarak tarafsızlığını sürdürmesi beklentilerine yer vermektedir. Bilhassa İtilaf Devletlerinin büyükelçilerinin savaşın sürdüğü sıralarda Said Halim Paşa'ya doğrudan doğruya savaş karşısındaki tutumunu sormaları İtilaf Devletlerinin bu beklentilerindeki ısrarı göstermektedir. Nitekim Paşa, bu soruya Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını koruma konusunda kararlı olduğu cevabını vermesi olumlu karşılanmıştır (s. 18). Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını sürdürme konusundaki tutumuna karşın Alman Büyükelçi Baron Wangenheim, tarafsız kalma ısrarının sürmesi halinde Osmanlı Hükümeti idaresindeki Alman subayların ülkeyi terk edeceklerini bildirmiştir. Paşa, Almanya'nın bu adımına rağmen Osmanlı Hükümeti'nin mevcut tavrında bir değişiklik olmayacağını ifade ettiğini vurgulamıştır (s. 20). Öte yandan Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinin itici gücünü oluşturan "*Goeben ve Breslau*" adlı Alman gemilerinin Çanakkale Boğazı'na sığınmaları ile başlayan ve iki geminin Osmanlı idaresi altına girinceye kadar geçen süreçte hükümetin tarafsızlığını korumak için kararlılığını sürdürmesine rağmen gelişen olayların boğazların kapatılması ile sonuçlanmasını izahları ile ele almaktadır. Nitelim bu süreçte öne çıkan unsur Said Halim Paşa'nın denge siyaseti olmuştur (s. 20-23).

Said Halim Paşa, kitabın ikinci bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa niçin girdiği sorusunu ele almaktadır. Ona göre, savaş her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilan edilmemiş olsa da yüzyıllardır süren ve doğrudan imparatorluk topraklarını hedef alan Şark Meselesi, dünya savaşı ile son aşamasına gelmiş bulunuyordu. Nitekim Üçlü İtilaf'ın izlediği siyaset Osmanlı Hükümeti'ne güven vermiyor ve bu durum gün geçtikçe tarafsızlık politikasını aşındırıyordu. Nitekim Paşa, İtilaf

Devletlerinin Büyükelçileri ile yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını korumasını içeren görüşmelerde İmparatorluğun topraklarına ve bağımsızlığına saygı gösterileceği taahhüt edilse de tarafsızlığın İtilaf Devletlerinin tasvibine bırakılmasının tartışmaya açık bir konu olduğuna değinmektedir (s. 29). Bilhassa görüşmelerin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Paşa'nın güvenilir bir kaynaktan İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği tahahhütün savaş süresi ile sınırlı olduğunu öğrenmesi bu kaygıları arttırmıştır. Nitekim Paşa'nın, Mösyö Bombart'ın “*Revue de France*” mecmuasının Temmuz sayısında kaleme aldığı makalesinde İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği teminatın savaş süresi ile sınırlı olduğunu belgeleyen bir telgraf nüshasını görmesi ile bu bilgiyi doğrulaması Üçlü İtilaf'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı teminatını şüpheye açık hale getirmiştir (s. 30). Nitekim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını sürdürmesinin ciddi sonuçları olacağını ifade etmektedir. Ona göre tarafsızlığın sürdürülmesi İmparatorluğu yalnızlaştırmakla kalmayacak aynı zamanda hareket alanını da daraltacaktı. Sonuçta milli müdafaa için gerekli olan yardım ve destekten yoksun bırakacaktı (s. 31).

Kitabın “*Karadeniz Hadisesi*” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde Goeben ve Breslau adlı iki Alman Gemisi'nin Osmanlı idaresi altına girişinden (Yavuz ve Midilli adlarını alarak) Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığına son veriş ve İtilaf Devletlerinin büyükelçilerinin başkenti terk etmelerine kadar geçen süreçte yaşanan olaylar dizgesi Said Halim Paşa'nın izlenimleri ile değerlendirilmektedir. Paşa'ya göre, Yavuz ve Midilli'nin Sivastopol'de Rus Filosunu bombalamasının ardından Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlık siyasetini sürdürmesi güç bir duruma düşmüştü (s. 37- 38). Bilhassa Enver, Cemal ve Talat Paşaların savaşa dâhil olunması beklentilerinin açığa çıkması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Said Halim Paşa, bu hadisenin ardından görevinden istifa etmiş ancak kısa bir süre sonra nazırların kendisi ile gerçekleştirdiği görüşmede söz konusu hadiseden haberlerinin olmadığını söyleyerek kendisine güvence verdiklerini ifade etmektedir. Nitekim Said Halim Paşa, istifasını geri çekmesinin ardından “*Karadeniz Hadisesi*”nin araştırılması ve sorumluların cezalandırılması için bir komisyon kurulmasını teklif etmiş ancak bu girişimi gerçekleşmeden İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettiğini ifade etmiştir (s. 38-39).

Kitabın, “*Savaş Sonrasındaki Buhanda Bab-ı Ali'nin İflası*” başlığını taşıyan dördüncü bölümünde Said Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız konumuna son vererek savaşa dâhil olmasına yönelik eleştirilerine cevap vermektedir. Ona göre bu eleştirilerin eksikliği İmparatorluğun savaşa girme nedeninin göz ardı edilmesinden kaynaklanıyordu. Paşa, bilhassa Damat Ferid Paşa Hükümetini, İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu ve savaşa gidilen koşulları örtme girişimini sert ifadelerle eleştirmektedir. Paşa'nın Damat Ferit Paşa'yı eleştirilerinin odağına koymasının temelinde Damat Ferit Paşa Hükümetinin görevi süresince savaşın sorumlusu olarak Osmanlı İmparatorluğunu hedef alan kamuoyunu aydınlatmak yerine başta İttihat ve Terakki olmak üzere siyasi rakiplerini ortadan kaldırma girişiminde bulunması ve İtilaf Bloku ile ılımlı bir siyaset izlemesi yer almaktadır (s. 44). Öte yandan Damat Ferid Paşa'nın savaş ortamını gerekçe göstererek rakiplerini askeri mahkemeye sevk etmesine

rağmen idam cezalarını onaylamaktan alıkoyan unsurun halkın Damat Ferid Paşa ve izlediği siyasete karşı giderek artan öfkesinin olduğunu belirten Said Halim Paşa, Damat Ferit Paşa'nın izlediği siyaseti şu şekilde ifade etmektedir: “*Tarihte, Damat Ferid Hükümeti'nin yaptığı gibi, peşinde koştuğu amaca erişebilmek için anayasa düzeninin yerine Saray'inkini geçirmekten daha büyük bir vatana ihanet suçu görülmemiştir*” (s.47). Paşa, benzer şekilde Damat Ferid Paşa Hükümetinin, Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine ve İtilaf devletlerinin dayattığı Sevres Antlaşması'na rıza göstermesini de hainlik olarak değerlendirmektedir. Ona göre, Damat Ferid Paşa Hükümetinin son suçu Milli Mücadele'ye karşı koyma girişimi olmuştur. Said Halim Paşa'ya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta tarafsız kalması mevcut durumu değiştirmeyecekti. Nitekim Sevr Antlaşması ile sunulan şartlar ve Rusya'nın İstanbul'a karşı duyduğu ilgi ve izlediği siyaset bu durumun bir göstergesiydi (s. 50).

Sait Halim Paşa kitabın, “*İngiltere ve Fransa Düşmanlığı Arasındaki Farklar*” başlıklı beşinci bölümünde İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele almakta ve Milli Mücadele'nin nasıl bir ortamda şekillenmeye başladığına dikkat çekmektedir. Bu bölümde bilhassa Mustafa Kemal'in kişisel ve mesleki niteliklerine yönelik yoğun bir tahlilde bulunmakta ve onun her beşeri varlıkta olduğu gibi insani duygularının yoğun olarak bulunduğunu kendi bakış açısı ile ele almaktadır. Said Halim Paşa'nın Mustafa Kemal'i analiz ederken izlediği yöntem ise dikkat çekicidir. Paşa, Mustafa Kemal'in beşeri ve mesleki niteliklerini ayrı ayrı ele almakta olumlu ve olumsuz olarak gördüğü yönlerini ifade etmektedir. Ona göre, Mustafa Kemal, önderlik vasfına sahip olduğu gibi insanları peşinden sürükleyebilecek bir yeteneğe de sahiptir (s. 70-72). Said Halim Paşa'nın Mustafa Kemal'e yönelik eleştirilerinin başında Milli Mücadele süresince mücadeleye katkı sağlayabilecek isimlerin mücadeleden uzaklaştırılması yer almaktadır (s. 72). Said Halim Paşa bu bölümde Mustafa Kemal'in İttihatçı olduğuna yönelik söylentilere de değinmektedir. Ona göre, Mustafa Kemal bir dönem partinin mensubu olmakla birlikte kısa bir süre sonra parti ile yollarını ayırmış ve Merkez-i Umumiye dâhil olmayarak İttihat ve Terakki'nin gizli siyasetinde yer almamıştır. Nitekim Paşa, Mustafa Kemal'in ne İttihat ve Terakki destekçisi ne de Bolşevik yanlısı olmadığını vurgulamakta ve onun her Türk gibi doğuştan İttihatçı yönüne vurgu yapmaktadır (s. 74- 76). Öte yandan Said Halim Paşa, Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele'ye karşı sergilediği tavrı sert sözlerle eleştirmektedir. Paşa, Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele'ye karşı izlediği siyaseti şu şekilde eleştirmektedir: “*Alçakça ve saçma sapan şahsi hesaplara boyun eğip, gizlice İngiltere'yle anlaşmış ve Osmanlıcılığın en azılı düşmanı ve Türk aleyhtarı ittifakın önderi olmuştur*” Nitekim Paşa, Sultan Vahdettin'i İmparatorluğun haklarını müdafaa edebilecek lider kabiliyetinden yoksun olarak değerlendirmekte ve eleştirmektedir (s. 81). Paşa, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumunda ilk farkın “*Barış Görüşmeleri*” sırasında ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'na biçilen kader ve sınırlar İngiltere tarafından kabul edilirken Fransa tarafından kabul edilmemiş ve halkı tarafından da benimsenmemiştir. Nitekim Paşa, Fransa'nın Milli Mücadele'nin ilerleyen safhalarında Türkiye ile

mücadeleye son verip dost elini uzatmasına dikkat çekmiştir. Oysa İngiltere, Milli Mücadele’yi her fırsatta küçümsemiş ve engel olmak için her yolu denemiştir (s. 89- 90).

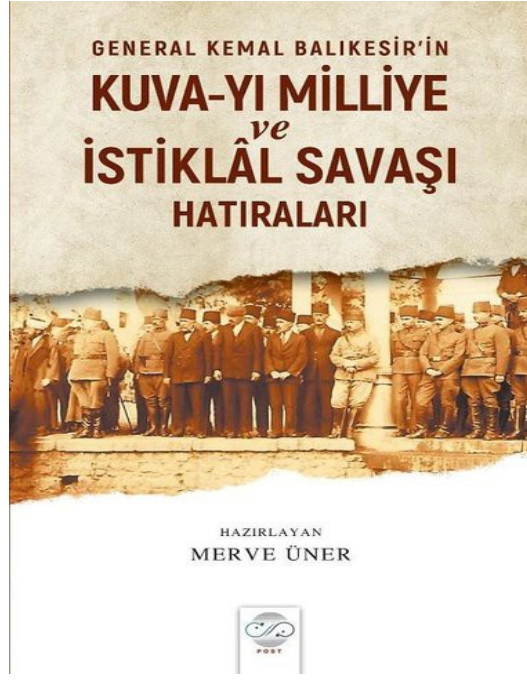
Kitabın “*Yakın Doğu’daki İngiliz Siyaseti: Türkiye’deki Faaliyetleri*” başlığını taşıyan altıncı bölümü İngiltere’nin gerek Dünya Savaşı gerekse Milli Mücadele dönemi İmparatorluk topraklarına yönelik amaçları ele alınmaktadır. Said Halim Paşa, Sevres Antlaşması ile Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına uluslararası statü kazandırılmak istenmesinin itici gücünün İngiltere olduğunu ifade etmekte ve Yunanistan’ın İmparatorluk topraklarına doğru genişlemesinin arkasında İngiltere’nin iki planının yer aldığını vurgulamaktadır. Bu anlamda İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğuna yönelik siyasetinde İmparatorluk topraklarında kendisine doğrudan askeri destek sağlayabilecek bir kuvvet yaratmak istemesi bu planın ilkinin oluşturmaktadır. İkinci plan ise Sevres Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığını sürdürmekten yana bir siyaset izliyor görüntüsü vererek “hoşgörü söylemi” ile İmparatorluğu ilerleyen süreçte ortadan kaldırmak istemesidir. Said Halim Paşa’ya göre, İngiltere’nin Sevres Antlaşması’ndaki ısrarının arkasında yatan temel neden de buydu (s. 92- 93). Ağırlıklı olarak İngiltere’nin İmparatorluk toprakları üzerindeki şiddete dayanan faaliyet ve icraatlarına değinilen bu bölümde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nu ortadan kaldırmak istemesinin diğer bir nedeni olarak da Türklerin geçmişte Batı’ya karşı kurduğu açık üstünlüğün ileride yeniden canlanmasından duyulan endişeden ileri geldiği vurgulanmaktadır. Said Halim Paşa’ya göre, Kudüs’ün Mareşal Allenby tarafından geri alınmasının ardından Birleşik Krallık Başbakanı Llyod George’un bu durumu bir zafer edasıyla kutlayarak “*Dokuzuncu Haçlı Seferi*” imalı açıklamalarda bulunması İtilaf Devletlerinin İmparatorluk topraklarındaki emellerinin haçlı ruhunu yeniden canlandırmak olduğunu göstermektedir (s. 99-100). Paşa, bu bölümde ayrıca İngiltere’nin gerek Dünya Savaşı gerekse Mütareke ve sonrası dönemlerde İmparatorluk topraklarında halka yönelik vahşete varan muamelesine yer ayırmakta ve İngiltere’nin Milli Mücadele’ye karşı mutlak bir karşı duruş sergilemesinin bir nedeninin de Çanakkale ve Kutü’l Amare’deki Türk zaferlerinin bedellerini masum Müslümanlara ödetmeye çalışması olarak değerlendirmektedir (s. 103).

Said Halim Paşa, kitabın “*İngiliz Siyasetinin Hataları*” başlığını taşıyan yedinci bölümünde İngiltere’nin savaş öncesi ve savaş sırasında gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse sömürgesi altında bulunan ülkelere karşı izlediği siyaseti ele almaktadır. Ona göre Dünya Savaşı sonrası Almanya, Avusturya- Macaristan ve Çarlık Rusya’nın çözülmesi İngiltere’yi dünya hâkimiyeti konumuna getirecek bir süreci başlatmıştır. Nitekim İngiltere, Dünya Savaşı sonrası elde ettiği gücü başta müttefikleri olmak üzere dünya kamuoyuna kabul ettirmekte başarılı olamamıştır. Bilhassa savaş öncesi ve sonrası dönemlerde İngiltere siyasetinde etkin konumda olan Llyod George, Churchill gibi isimlerin izledikleri siyasetin başarısızlığı İngiltere’yi arzu ettiği “dünya hâkimiyeti” görüntüsünden uzaklaştırmıştır (s. 110). Said Halim Paşa’ya göre, Milli Mücadele’nin teslim olmayı reddeden ruhunun Doğu milletlerine örnek olacağı endişesi İngiltere’yi oldukça tedirgin etmiştir. Bu endişenin temelinde

ise Milli Mücadele'nin etkisinin İngiliz sömürgesi altında bulunan milletlere sıçraması ihtimali yatmaktadır (s. 114- 115).

Kitabın *Türkiye ve Halifelik* başlığını taşıyan sekizinci bölümünde Halifelik Kurumu'nun tarihsel süreç içerisindeki serüveni ve Osmanlı Hanedanı'na geçişi ele alınmaktadır. Said Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğunda II. Mahmut Dönemi ile başlayan ve durmaksızın devam eden reformların açık bir şekilde başarısız olduğunu ifade etmektedir. Ona göre reformların başarısız olmasının temelinde reform ile amaçlanan değişikliklerin İslamın temel kaidelerinden uzaklaşılması yer almaktadır. Paşa, Hz. Peygamberin "*Hükümler şartlara göre değişiklik gösterebilir*" hadisini referans alarak reform hareketleri ile amaçlanan değişimlerin İslamın özünden uzaklaşmadan çağın şartlarına uyarlanması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre İmparatorluğun içinde bulunduğu durumda aydınların ayrı bir yeri vardır. Aydınlar İslamın temel kaidelerini reddetmeye yönelmekte ve kitleleri de bu amaca çekmeye çalışmaktadır. Nitekim bu anlayışın karşısında olan ve İslamın temel kaidelerine sahip çıkan bir kesimde mevcuttur. Bilhassa savaş sonrası dönemde bu iki kesim arasında çatışmanın baş göstermesi kaçınılmazdır (s. 123). Said Halim Paşa, Halifeliğin, Müslümanlar üzerindeki toplayıcı ve birleştirici etkisine değinmekte ve devamlılığını savunmaktadır. Ona göre; "*Müslüman vatani tektir ve merkezi Halifelik Makamı'dır*" (s. 125). Öte yandan Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun halen en güçlü Müslüman devleti konumunda olduğuna değinmekte ve Halifeliğin başka bir otoriteye geçmesinin söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre, İngiltere'nin Hicaz Kralı Hüseyin'i yeni Halife yapma girişiminin Müslümanlar üzerinde bir tesirinin bulunmaması bu durumu desteklemektedir (s. 129).

Kitapta, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı öncesi içinde bulunduğu şartlarda izlediği siyaset ve stratejiler dönemin en üst düzey yetkisinin öznel yorumları ile ele alınmaktadır. Bu açıdan kitap başta Milli Mücadele ve İnkılap Tarihi araştırmaları olmak üzere sosyal bilimlerin muhtelif disiplinlerinde çalışmalarını sürdüren araştırmacılara bir dönemin şartlarını sunması açısından farklı bir bakış açısı sağlayacaktır. Ancak ifade etmek gerekir ki tarih araştırmalarında; hatıra, otobiyografi ve günlük yazarlarının olaylara bakış açısı ve değerlendirmelerinde öznel yargılara ağırlık vereceği şerhi bu kitap içinde geçerlidir. Dolayısıyla kitapta Said Halim Paşa'nın bir dönemin tanığı olarak yer aldığı olayları tanığı olduğu kadarıyla öznel olarak yorumlaması kaçınılmazdır. Nitekim Said Halim Paşa'nın kitap süresince izlediği metodoloji iyi analiz edilmeli ve dönemin şartları ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmalıdır.

General Kemal Balıkesir'in Kuva-yı Milliye ve İstiklâl Savaşı Hatıraları

Hazırlayan: Merve Üner

İstanbul, Post Yayınları, 2020, 144 Sayfa, ISBN: 978-605-7682-31-4

Hümeyra TÜFEKÇİ*

Haziran 2020'de ilk basımını yapan “*General Kemal Balıkesir'in Kuva-yı Milliye ve İstiklâl Savaşı Hatıraları*” isimli eser Merve Üner tarafından yayına hazırlanarak Post Yayınevi'nden basılmıştır. Eser önsöz, giriş, iki bölüm ve ekler kısmından oluşmaktadır ve 144 sayfadır. Türkiye'nin yakın siyasi tarihine ışık tutan eser, dönemin siyasi olaylarını bizzat yaşayarak gözlemleme imkânı bulan Kemal Balıkesir tarafından kaleme alınan hatıralardan oluşmaktadır. Bu hatırat dönemin siyasi ve askeri olaylarını yansıtmakla beraber aralarda aktardığı sosyal yaşam, ailelerin ve farklı etnik grupların birbirleri ile olan ilişkilerinden de sıkça söz etmesiyle sosyal tarih okuması da yapmamıza olanak verir. Dönemin güncel şartlarında süren mücadele ve savaş döneminde halkın yaşamı, çektiği sıkıntılar ve Kuva-yı Milliye'nin nasıl bir direnişle vücuda geldiğini göstermektedir. Kuva-yı Milliye'nin

*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, humeyratufekci@yahoo.com

Anadolu'da özellikle Yunanlılara karşı verdiği mücadelede aktif rol oynayan Kemal Balıkesir'in gözünden direnişin tarihine ve zafere giden yolda verilen emeklere şahit olmamızı sağlar. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkmasıyla uzun zamandır ölmesi beklenen hasta adam dağılmış ve galip devletler aralarında toprakları paylaşım savaşına girmiştir. Başkent işgal altında ve tüm yurttaki artan baskı ve çaresizlik havası artarken millet kendi içerisinde oluşturduğu mücadele ruhuyla bu durumu kırmayı başarmıştır. Halkın silah altına girerek oluşturduğu ve Kemal Balıkesir gibi subayların da rütbelerini bırakarak girdiği bu mücadelenin adı Kuva-yı Milliye'dir. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında Kemal Balıkesir gibi pek çok subay ve vatanperver insan aktif rol oynamış ve savaşın bitimiyle beraber Kemal Balıkesir uzun yıllar hizmet ettiği askerlik görevine devam etmiştir.

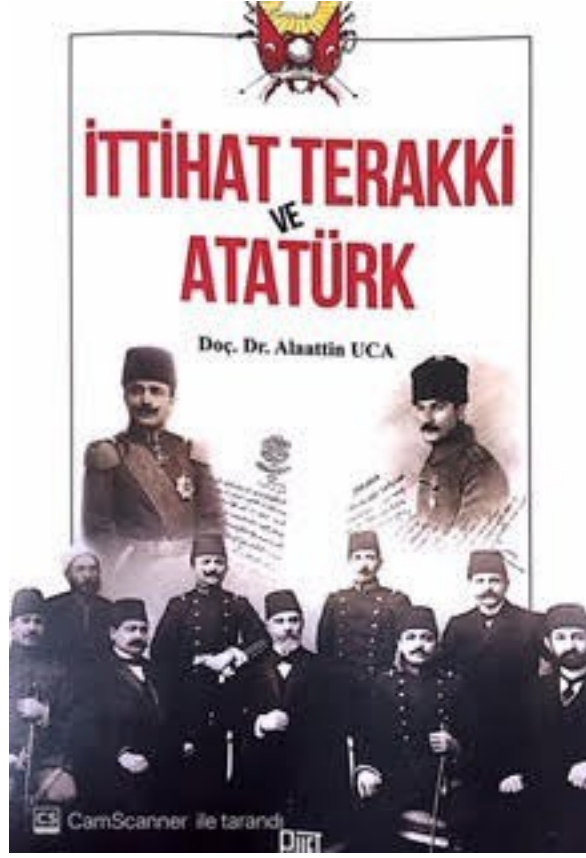
Eser giriş kısmında Kemal Balıkesir'in doğum yerinden, ailesinden, soyunun nereden geldiğinden, eğitim ve şahsi hayatından bilgiler vererek okuyucuyu Balıkesir ile tanıştırıyor. Giriş kısmının ilerleyen sayfalarında Balıkesir'in neden böyle bir hatırat kaleme aldığından ve hatıralarının ne zaman yayınlandığından bahsediyor. Kemal Balıkesir hatıralarını yazmaya emekliye ayrıldıktan sonra, 1945 yılında yazmaya başlamıştır. Onun hatıratından anlaşıldığına göre eski Kuva-yı Milliye'den arkadaşları onu bu yönde teşvik etmişlerdir.

Birinci bölüm, "*İstiklal Savaşı Devreleri*" başlığı altında ele alınmıştır. Kendisi de burada yukarıda da bahsi geçtiği üzere hatıratı neden yazdığından ve yayınladığından kısaca bahseder. Ceddi hakkında tespit ve takip edebildiği kadar bilgi verir. İstanbul'un o dönemki vaziyetine kısaca değinen Balıkesir, Çanakkale Muharebesi'nden ve daha sonrasında gittiği yerlerden bahseder. Kemal Balıkesir, Balıkesir, Soma, Bakırköyü ve Bergama'da Yunanlılar ile mücadeleler vermiştir. Gittiği yerlerdeki Türk halkının umutsuzluğundan, Yunanlıların girdiği yerlerde Türk halkına yaptığı zulüm, tecavüz ve katliamdan bahseder. Ayrıca Rumların sevincine ve Ermenilerin onlara yardımına da değinir. Ortaya koyduğu bu tablo Türk halkının içine düştüğü vahim durumu ve yalnızlık halini gözler önüne serer. Balıkesir ve Kuva-yı Milliye askerleri gittikleri yerlerde halka umut ve cesaret vererek silah altına girmelerine ve mücadeleye katılmalarına destek olmuşlardır. Bergama'daki baskın sırasında ihanete uğrayarak İzmir'de hapisaneyeye düşen Balıkesir, buradan kaçışını ve daha sonra İngilizler ile masada müzakereye oturmasını anlatır. Tüm buralarda okuyucunun kafasında canlanan bir imaj vardır. Balıkesir'in kendi şahsında, Kuva-yı Milliye'de ve halkta ne pahasına olursa olsun bir direniş ruhu, kararlılık göze çarpmaktadır. Balıkesir'in hatıratı dönemin şartlarını ve olaylarını yansıttığının yanı sıra Milli Mücadele ruhunu farklı açılardan okuyucuya sunması bakımından önemlidir.

İkinci ve son bölüm "*Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, Ethem Harekâtı ve Sakarya Muharebesi Safhası*" başlığı altında alt bölümlere ayrılmıştır. İkinci bölüm Mustafa Kemal Atatürk ile olan tanışıklığı ve aralarında hâsıl olan muhabbetle başlamaktadır. Kısaca böyle bir anlatımdan sonra I. İnönü Muharebesi'ne geçer. Muharebeden bahsederek birkaç alt başlıkta Çerkez Ethem meselesinin değişen seyrini okuyucuya aktarır. Daha sonra II. İnönü Savaşı ve Eskişehir Muharebelerini ele alır. Büyük

Taarruz'u da aktardıktan sonra birkaç kısa alt başlıkla toparlayarak İzmir'e giriş ve Aznavur Harekâtı ile kitabı sonlandırır.

Eserin iki ana başlık altında ele alınmasında iki temel farklılık göze çarpmaktadır. İlk kısım Kemal Balıkesir'in şahsi uhdesinde gerçekleşen, öncülük ettiği ve direkt olarak başrol oynadığı olayların nakli gibidir. İki ana başlıktan sonraki kısma geldiğimizde tanıdık isimler ve simalar ile karşılaşırken Kemal Balıkesir iyi bir asker olarak aktif bir isim ancak daha büyük bir işleyişin parçası ve yan rol olarak göze çarpmaktadır. Atatürk ve İnönü ve daha başkaca isimler ile olan diyaloglarını ve gözlemlerini biz bu bölüm altında okuyoruz. Ayrıca Balıkesir'in İnönü Muharebeleri ve Büyük Taarruz'da aldığı rolü ve savaşın işleyiş şartlarını tecrübeli bir askerden görme imkânı buluyoruz. Ekler kısmında Balıkesir'e dair pek çok bilgi görsel olarak eklenmiştir. Hatıratın son derece yalın bir dille kaleme alınması okuyucuya kolaylık sağlamıştır. Birkaç sefer bahsedilmekle beraber eserde İstanbul'un tutumuna çok az yer verildiğini görmekteyiz. Asıl anlatılmak istenen zafere giden yolda Balıkesir'in gözünden ve zihninde kalanlardan milletin ve Kuva-yı Milliye'nin verdiği mücadeledir. Tabii ki eserin Balıkesir emekli olduktan sonra ve geç bir tarihte yazılmasının izleri kitapta takip edilebilir. Olaylar tabii olarak detaylardan uzak, hatıradan ve belki de notlarda kalanlardan yazılmıştır. Ancak yine de eser döneme bizzat şahitlik etmiş bir askerin kaleme alması bakımından önemli bir kaynaktır.

İttihat Terakki ve Atatürk

Alaattin Uca

Konya, Palet Yayınları 2020, 414 sayfa, ISBN:978-625-7057-21-9

Erol AKCAN*

Alaattin Uca'yı akademi dünyası Bahaettin Şakir üzerine yaptığı bir doktora teziyle tanıdı. Bu çalışmanın yayımlandıktan sonra bazı eleştirilere tabi tutulduğunu hatırlıyorum. Yine aynı ismin, akademi tarihine "Albayrak Faciası" olarak geçen ve Murat Bardakçı'nın kamuoyuna ifşa ettiği bir projenin içerisinde adının geçtiğini anımsıyorum. Alaattin Uca, bu kez "Doçent" unvanıyla ve yeni bir çalışmayla tekrar huzurlarımızda⁴. Aradan geçen zaman zarfında Uca'nın unvanındaki değişim maalesef tarihçiliğine yansımamıştır. "İttihat Terakki ve Atatürk" ibaresinin kırmızı renkle yazıldığı ve İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinin yer aldığı gösterişli bir kapak fotoğrafıyla okuyucunun önüne getirilen bu eser, benim açımdan tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Bu hayal kırıklığının sebeplerini aşağıda ele almaya çalışacağım.

*Doç.Dr. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Edirne. erolakcan@trakya.edu.tr.

Cemil Meriç, bir vecizesinde “Önsözleri atlayanlar yaratıcıya karşı saygı duymayanlardır; yaratıcıya, yani insana” der. Ben de bu vecizeden hareketle Uca’nın çalışmasını ele almaya önsözden başlayacağım. Önsöz’de okuyucuya yapılan ilk uyarı, bu çalışma boyunca Mustafa Kemal Atatürk’ten, hayatının her evresinde “Atatürk” olarak bahsedileceğidir. Bu bir şartla, basit bir yöntem tercihidir: Yazar’ın kaynakları değerlendirirken ve eserini kaleme alırken Atatürk’ün hayatının her evresinde “Atatürk” olmadığının bilincinde olması gerekirken, bunun bilincinde değildir. Eserin birinci bölümü okunduğunda bu bariz bir şekilde görülmektedir.

Okuyucunun önsözden öğrendiği bir başka bilgi, bu çalışmanın “Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü” tarafından desteklenen bir projenin mahsulü olduğudur. Bu bilgi benim açımdan ayrıca önemlidir. Bu vesileyle bir noktaya işaret etmekte yarar görüyorum. Kendisi de eski bir akademisyen olan eski bir başbakan zamanında getirilen teşvik yönetmeliğiyle memleketimizin pek çok üniversitesinde meslektaşlarımın proje ve yayın yapmaktan adeta birbiriyle yarış içerisine girdiğini, bu çalışmaların bazılarının üniversitenin kaynaklarından destek alarak yayımlandığını gözlemliyorum. Bu yönetmelikle niteliğin öneminin kalmadığını, geri plana itildiğini artık akademide “ne kadar yayın o kadar teşvik” mantığıyla niteliğe değil, sayıya bakıldığı bilinmektedir. Doçent olmak için şu kadar, teşvik almak için bu kadar puana ihtiyaç olunca niteliğin ne önemi var! Zira artık akademide “değerli” olanın değil “önemli” olanın peşinden gidilmektedir. Burada eleştirdiğim nokta, üniversitelerin sosyal bilimler alanındaki projeleri desteklemesi değildir. Bu destekler verilirken konunun özgün olmasına, alana gerçekten katkı sağlayıp sağlamamasına dikkat edilmemesidir. Öneriyi verenlerin de bu konuda bilimsel bir kaygı ve hassasiyet gözetmesi beklenir. Örneğin, “Osmanlı Belgelerinde X” adı altında memleketin bütün il ve ilçelerini X’in yerine yazarak proje diye sunmanın, belge transkripsiyonu yaparak kaynak israfına yol açmanın ne lüzumu var? Milli Mücadele’nin yüzüncü yılı vesilesiyle daha önce yazılmış makaleleri bir araya getirerek editoryal çalışma adı altında yayımlayarak üniversitenin kaynağını heba etmenin bilime ne katkısı olacak?

Bu açıdan bakıldığında Uca’nın çalışmasının ne özgün bir yönü ne de alana katkısı vardır. Mehmet Genç, “Akademi, dört kova suyun yanına boş bir kova koyup dolulardan birer maşrapa aktararak yeni bir kova su elde etmenin bir telif metodu haline geldiği yer” derken ne kadar yerinde ve doğru bir tespitte bulunur. Uca’nın elde etmeye çalıştığı “kova”nın suyu öylesine bulanıktır ki insanın içesi dahi gelmiyor! Bilgisayar terminolojisiyle ifade edecek olursak, yazar, “kes-kopyala-yapıştır” yöntemiyle dört yüz sayfalık bir malumat yığını meydana getirmiştir. Bu malumat yığını Tarih ilminin yöntem ve teknikleri dikkate alınmaksızın birbiriyle çelişecek şekilde metinde kullanılmıştır. Dört yüz sayfalık eserde kullanılan arşiv malzemesi, eserin 321. sayfasında yüz yirmi beşinci dipnotta iki belgeye yapılan atıftan ibarettir! Böyle yaparak önsözde rahatlıkla okuyucuya eserin hazırlanma aşamasında devlet arşivlerinden yararlandığınızı ifade edebilirsiniz. Yazarın kullandığı internet sitelerini burada zikretmeye bile değer bulmuyorum. Uca’nın, konuyla ilgili ana kaynaklara nüfuz etmek, gerçeği aramak, en doğru olanı seçmek gibi kaygılar yerine bir tek kaygısı vardır: Dışardan bakıldığında kitap

görünümünde olan, niteliğinden ziyade niceliği öne çıkan bir metin meydana getirmek! Bu yüzden olsa gerek yazar, ne bulduysa metnin içine adeta boca etmiş! Konuyla ilgili ilgisiz bir sürü konudan bahsedilmiş ve gereksiz bilgiler verilmiştir.

Buna birkaç örnek vermek istiyorum. Eserin 106-111 sayfa aralığında “Mütareke Hükümetleri”nden bahsediliyor. 230-38 sayfa aralığında “Atatürk Dönemi’nde Kurulan Hükümetlerde Görev Yapan Başbakan ve Bakanların İttihat ve Terakkiyle İlişkisi” başlığı altında, bu dönemde hükümette yer alan isimlerin listesi ve bazılarının biyografileri hakkında bilgi verilmektedir. İstiklal Marşı ve İttihatçılık (s. 251), Çerkes Ethem İsyanı ve İttihatçılık (s. 256), Atatürk’ün Samsun’a Çıkışı ve Milli Mücadele’nin Başlaması (s. 139), Atatürk’le Beraber Samsun’a Çıkanlar (s. 142), Havza Genelgesi, Amasya Genelgesi, Mersinli Cemal Paşa’nın İstanbul’a gitmesi, Erzurum Kongresi, Sivas Toplantısı, Atatürk’ün Celal Bayar’a Verdiği Görev (s. 139-188) gibi burada sıralamayı gereksiz gördüğüm daha bir sürü başlık ve bu başlıklar altında konuyla alakasız bilgi verilmektedir. Neredeyse eserde geçen her isimden sonra konunun özünden uzaklaşarak okuyucuya Türk Parlamento Tarihi’nde yer alan biyografik bilgiler özetlenmektedir. (Bkz. s. 219-230/238-250) Bu tür konuyla ilgisiz ve gereksiz malumat metnin tamamında göze çarpmakta ve okuyucunun zihninde bir süre sonra “ne anlatıyor bu kitap!” düşüncesi uyanmaktadır!

Daha önce Dr. Bahattin Şakir üzerine çalışan yazarda, halen “İttihat ve Terakki”, “İttihatçılık” ve “İttihatçı” kavramlarıyla ilgili oturmuş, vuzuha kavuşmuş bir yaklaşımla karşılaşmadım. Bu konularda yazarın zihninde istifham yok, izdiham var! Yazar, İttihat ve Terakki’nin “deneme” iktidarından söz ediyor! (s. 43) Sina Akşin’in “denetleme iktidarı” tabirini kullandığını biliyordum ama bu “deneme” ifadesini ilk defa duyuyorum. Birkaç sayfa sonra Sait Paşa’nın istifasıyla birlikte İttihat ve Terakki’nin “Deneme İktidarı” veya “Denetleme İktidarı” diye nitelendirilen döneminin son bulunduğunu öğreniyorum (s. 47) Tuhaf olan yazar eserinde “deneme iktidarı” tabirini kullanırken referans olarak Sina Akşin’in bir eserine atıf yapmaktadır.¹ Acaba Sina Akşin, zaman içerisinde farkında olmadığım yeni bir yaklaşım mı ortaya attı, diye düşünerek ilgili eserin belirtilen sayfasına baktım. Hayır, Sina Akşin “denetleme iktidarı”nı kullanıyor, yazar bu ifadeyi bir hata eseri “deneme iktidarı” olarak okumuş olsa gerekir.

Yazar, eserin daha önsözünde okuyucuya Atatürk’ün İttihat ve Terakki ile ilişkileri konusunda şu bilgileri veriyor: “Atatürk, İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olarak girdi. Cemiyetin üyesi idi ama hayatının hiçbir evresinde tam bir İttihatçı gibi davranmadı. İttihatçı olduğunu ya da başka bir ifadeyle geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyetinin mensubu olduğunu da hiçbir zaman inkâr etmedi. Cemiyetten ne zaman ayrıldığı hakkında da herhangi bir açıklama yapmadı.” (s. 14) Yazarın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Atatürk, İttihat ve Terakki üyesidir ama “tam bir itttihatçı gibi” davranmamıştır. Yine

¹ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Temmuz 1997, C. 1, s. 43.

bu ifadelerden anlıyoruz ki İttihatçı olma vasfı üyelikle kazanılıyor ve cemiyete üye olanlar ayrılabilir. Bunun eserin tamamında böyle olmadığına biraz aşağıda değineceğim.

Yazar, eserin Giriş kısmında okuyucuya İttihat ve Terakki'nin tarihi hakkında genel bazı bilgiler verdikten sonra Birinci Bölüm'de Atatürk'ün Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti ve İttihatçılarla İlişkilerini ele alıyor. Okuyucu buraya kadar verilen bilgileri okuduğunda Atatürk'ün cemiyetin üyesi olduğunu ve cemiyetle ilişkilerini öğreniyor. Fakat bir sonraki bölümde Atatürk'ün Anadolu'ya görevlendirilmesi meselesi ele alınırken şu cümlelerle karşılaşılıyor: “Atatürk'ün Samsun'a gönderilecek kişi olarak seçilmesinin sebeplerinden biri de İttihatçı olmamasıydı!” (s.135) “Atatürk'ün İttihatçılarla ilişkileri ya da başka bir açıdan bakarsak onun ittihatchı olmaması Samsun'a Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesinin sebepleri arasında önemli bir rol oynadı.”(s.138) Görüldüğü gibi daha eserin önsöz'ünde Atatürk'ün İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olarak girdiğini ve Cemiyet'le ilişkilerini öğrenen okuyucu, bu bilgiler karşısında ister istemez şaşırıyor! Okuyucu bu bilgilerden hareketle, Atatürk'ün Samsun'a çıkmadan önce “tam” olmasa da bir “İttihatçı”, sonrasında ise “İttihatçı” olmadığını öğreniyor. Yazardan, bu birbiriyle çelişen farklı kaynaklara dayalı bilgilerden sonra araya girip okuyucuyu aydınlatmasını bekliyoruz. Fakat heyhat!

Eserin sonuç kısmında yazar, okuyucuya apayrı bir “İttihatçılık” tanımı yapıyor:

“İttihatçılık öyle bir duyguydu ki içine girdiği her insanın farklı zamanlarda farklı davranışlar sergilemesine sebep oldu. İnsanların karakterlerini de o duygu şekillendirdi. İşte bu yüzden ki İttihatçılar yeri geldi istibdat yönetimini yıkmak için Devletle mücadele ettiler. Yeri geldi Devleti korumak için düşmanlarla mücadele ettiler. Yeri geldi birbirleriyle iktidar mücadelesi ettiler. Yeri geldi birbirlerine yardım ettiler. Ama hep hareketli hep aktif oldular. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üç Cumhurbaşkanı Atatürk, İnönü ve Bayar eski bir İttihatçıydı. Devlet kademelerinde önemli görev ve sorumluluklar üstlenen bildiğimiz son İttihatçı Celal Bayar ölünceye kadar İttihatçıların Devlet içindeki etkisi devam etti. Belki de bilmediğimiz son İttihatçılar daha ölmedi”(s.378)

Bu ifadelerden okuyucu nasıl bir “İttihatçı/İttihatçılık” anlayışı çıkarabilir? Demek ki “İttihatçı” olmak demek öyle Cemiyet'e üye olmakla ayrılmakla biten bir şey değil, bu bir “duygu”dur! Bu öyle bir duygu ki bu duyguya kapılan insanın aklı başından gider, ne yaptığını bilmez hale gelir. Bakarsın “Devlet”le mücadele eder, bakarsın “Devlet”i korumak için düşmanlarla mücadele eder. Sonra bunların devletle ilişkileri gibi birbirleriyle ilişkileri de tutarlı değil. Bakarsın birbirleriyle mücadele ederler, bakarsın birbirlerine yardım ederler. Ama önemli olan hep hareketli hep aktif olmak değil mi? Davranışlarınızın amacının olmasına, bilinçli ve şuurlu olmasına ne hacet! Mühim olan daima hareketli ve aktif olmak! Ayrıca “Eski İttihatçı” olmanız sizin geldiğiniz devlet makamını “İttihatçılık” etkisinden azade kılmaz, kılamaz! Çünkü bu bir “duygu”, “Eski İttihatçı” da olsa içine girdiği insanı etkisi altına alır. Kim bilir belki de “son İttihatçılar yaşıyor” ve devletimizin farklı kademelerindedirler. Belki de bu sebeple devletimizin, memleketimizin sorunları bir türlü bitmiyor! Ah o “İttihatçı duygu!” yok mu o! O öyle bir “günah keçisi” dir ki bugüne ve düne dair ne kadar çözemediğiniz, anlamlandıramadığınız mesele varsa yükleyin üstüne, salın çöle gitsin!

Yazarın bahsini ettiğim kavramlar konusunda net bir fikri olmadığı için kimlerin “İttihatçı” ya da “eski İttihatçı” sayılacağı bahsinde, Mevlana’nın “ne olursan gel!” anlayışına benzer bir yaklaşımı vardır. Burada bütün isimler üzerinde değil, öne çıkan bazı isimlerin üzerinde durmakla yetineceğim. Yazara göre, Yahya Kemal Beyatlı ve Falih Rıfki “İttihatçı düşüncenin ideolog”ları arasındadır. (s. 265) İttihat ve Terakki’nin “ideolog”larının biri şair Yahya Kemal, diğeri gazeteci Falih Rıfki olunca, İttihatçı diye adlandırılan bu adamlardan normal davranışlar beklemek imkânı kalmıyor zaten! İmparatorluğun yıkılması kadar normal ne olabilir! 1894 doğumlu Falih Rıfki, yazarın yaptığı gibi, İttihat ve Terakki’nin kuruluşunu 1889’dan alacak olursak Cemiyet kurulduğunda henüz varlık aleminde değildir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulduğu tarihte ise on iki yaşındadır. 1884 doğumlu Yahya Kemal’in ise hayatının bir döneminde kısa süreli bir “Jön Türklük” devresinin dışında İttihat ve Terakki’ye “ideolog” olması vaki değildir. Yazar, bu bilgileri referans verdiği kaynaklara havale ederek, topu taca atarak kendisini kurtarabilir mi? Böyle yaptığı takdirde bugünlerde piyasaya hakim olan amatör tarihçi-yazarlardan, “fesli”lerden bir farkı kalır mı? Nerede kaldı akademik tarihçilik?

Yazarın eserinde, Ali Kemal’den (s. 41) den tutun da Rıza Nur’a (s. 232) kadar herkes “Eski İttihatçı” olmaktadır. Lozan’da Türkiye’yi temsil edenlerin hemen hepsi eski İttihatçıdır.² Atatürk’ün başbakanlarının “tamamı”, bakanlarının da “çoğu” eski İttihatçıdır. (s. 230-251) Sıralanan bakanlar arasında yer alan Rıza Nur, Ahmet Ferit (Tek) ve Cami Baykurt³’un Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki’den ayrılıp farklı partiler içerisinde yer almaları dahi onları “Eski İttihatçı” olarak anılmaktan kurtaramamıştır!⁴ Çünkü bu öyle bir “duygu” dur ki içine girdiği insandan ölene kadar ayrılmaz; başka parti kursan da başka partiye girsen de ruhundadır! Her ne kadar Sivas Kongresi’nde yemin edilmiş olsa da Milli Mücadele’nin Batı, Doğu ve Güney Cephesi’nde yer alan isimlerin neredeyse tamamı “Eski İttihatçıdır”!. Çerkes Ethem’den tutun da Kılıç Ali’ye kadar herkes İttihatçıdır. (s. 282-293) Yazarın “İttihatçılık” anlayışından hareket edecek olursam, bence bu isimlerin İttihatçı olduklarının en büyük alameti birincisinin önce Kuva-yı Milliyeci iken sonra isyankar olması, ikincisinin ise önce Nuri Paşa’nın yaver subayı iken sonra mahkeme üyeliğine terfi etmiş olmasıdır. Bütün bunlar, bu insanların “farklı zamanlarda, farklı davranışlar” sergilediklerini göstermektedir! Yazar’ın “İttihat ve Terakki Cemiyetinin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri” olarak nitelendirdiği Dr. Reşit Galip de “Eski İttihatçı” belirtileri gösteriyor. Malum ya bu İttihatçılar tuhaf adamlar, bazen birbiriyle iktidar

² Yazar, bu iddiasını Seçil Akgün Karal’ın Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928) isimli eserinin 64. sayfasına dayandırıyor. Ancak, yazarın kaynakçada verdiği eserin aynısına baktığımızda Seçil Akgün Karal’ın böyle bir iddiasının olmadığını görüyoruz.

³ Yazarın, Cami Baykurt’u eserinde önce Abdülkadir Cami (Baykurt) s. 238, sonra ise Cami (Baykut) s. 241. olarak farklı şahsiyetten bahsediyor gibi iki kez vermiş olmasını ise eserin çok güzel tashih edildiğine yoruyoruz. Tashih yapanlar önsözde kendilerine yapılan teşekkürü hak ediyorlar!

⁴ Cami Baykurt, Ahmet Ferit Tek ve Rıza Nur, İttihat ve Terakki’nin muhaliflerindedir. Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın içinde yer alan bir isimdir. Ahmet Ferit ve Cami Bey, Milli Meşrutiyet Fırkası’nın kurucularıdır. (Bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, C.I. İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 294,381.

mücadelesi yapar, bazen de birbirine yardım ederler. Dr. Reşit Galip de “Eski İttihatçı” olarak Atatürk’e karşı gelmeye yeltenmiş ama ölümünden sonra Atatürk ailesine ev satın almıştır.⁵

Yazar’ın, Armstrong’tan alıntıladığı “..Atatürk, İttihat ve Terakki’yi yüzeysel ve etkisiz bir örgüt olarak görüyor, eylemden çok teoriye dayandığını düşünüyordu. Cemiyetin liderlerine saygı duymuyordu. Ona göre Enver, aceleci ve savruk bir adamdı. Cavit, Selanik’li bir Yahudi dönmesiydi. Niyazi, vahşi ve dengesiz bir Arnavut, bir tür Garibaldi idi, bir posta memuru olan Talat ise hantal bir ayıydı.” (s.63), “Atatürk, İttihatçıların bütün fikirlerini, hayallerini ve hatta onların hayal dahi edemediklerini uyguladı..” (s.376), “..din ile dünyayı” ayırdı (s.376) “Soykırım Yapmakla Suçlanan İttihatçı Liderlere Atatürk’ün Sahip Çıkması”⁶ tarzındaki ifadelerle dolu eserini içerik olarak eleştiriye tabi tutmayı ve bilgi hatalarını burada sıralamayı dahi gereksiz zaman kaybı olarak görüyorum. Eser, buna benzer, birbiriyle çelişen alıntılarla doludur.

Yazar, bu eserin kapağına kırmızı renkle “İttihat Terakki ve Atatürk” yazmak yerine, “Yakın Tarih Üzerine Sayıklamalar” gibi bir isim yazmış olsaydı muhtemelen böyle bir yazı ortaya çıkmazdı. Eserin müellifi böyle yapmayarak en azından bu satırların yazarının önem verdiği değerleri ambalaj olarak kullanıp insanın en değerli hazinesi olan zamanını beyhude harcamama neden oldu. Bu yazı, “mabedi bezirgânlardan korumaya”, başka insanların vakitlerinin de benimki gibi ziyan olmamasına bir nebze olsun hizmet ederse maksadına ulaşmış olur. Umarım öyle olur...

⁵ Yazar, Dr. Reşit’e ölümünden sonra yapılan yardımı yazmış, Andımız’ın mucidi olduğu konusunda ayrıntılı malumat vermiş fakat Atatürk ile olan ayrılıkları konusunda bilgi vermemiş. (s. 336) Bu bilgi eksikliğine rağmen Dr. Reşit’in “farklı zamanlarda farklı davranışlar” sergilediği gözümüzden kaçmadı.

⁶ Yazar, Sevk ve İskan Kanunu’nun uygulamasından dolayı Mütareke’den sonra İstanbul’da kurulan uyduruk mahkemelerde idam cezasına çarptırılan Şehit Nusret ve Kemal Bey’lerin, Ermeni terörüne kurban giden Talat Paşa, Cemal Paşa, Bahattin Şakir ve diğer şehitlerin yakınlarına yapılan yardımı anlatmaya çalıştığı eserinde böyle bir başlık kullanmayı tercih etmiş. (s. 321) Hikmet Çiçek’ten mi etkilendi artık bilemiyorum.

Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez Mehmet Emin Resulzade

Sebahattin Şimşir

İstanbul, Post Yayınevi, 2019, 176 Sayfa, ISBN: 978-605-7682-03-1

Yasemin KALENDER*

Türk Dünyası Tarihi'nin ülkemizdeki önemli temsilcilerinden biri olan Sebahattin Şimşir Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini Ege Üniversitesi'nde almış, çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yapmış ayrıca Türk Dünyası Tarihine ek olarak, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Türk Kültürü gibi alanlarda seçkin çalışmalara imza atmıştır. Birçok kitap ve makalesi alana ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Tanıtıma konu olan “*Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez Mehmet Emin Resulzade*” adlı eseri ise Post Yayınevi tarafından okuyuculara sunulmuştur.

* yaseminnkldr@gmail.com

176 sahife olan bu eserde Türk dünyasının abide şahsiyetleri arasında gösterilen Mehmet Emin Resulzade'nin hayatı, faaliyetleri ve düşünceleri üzerinde durulmuştur. Mehmet Emin Resulzade'nin yalnızca siyasi hayatı ile sınırlı kalınmamış, aynı zamanda sosyal-kültürel düşünceleri ve özellikle Türkiye'deki hayatı ve buradaki meselelere bakışı da değerlendirilmiştir. Türklük ve Azerbaycan istiklali uğruna bir ömür veren, davasında yılmadan mücadele gösteren Mehmet Emin Resulzade'nin hayatının böylesi geniş bir perspektif ile kaleme alınmış olması, alandaki ihtiyacı karşılaması bakımından değerlidir.

Eser sekiz ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık "*Azerbaycan'ın İşgali*" adını taşır. Burada Azerbaycan'ın İşgalindeki tarihsel süreç hakkında genel bir perspektif çizilmiştir. Ayrıca Rus işgal ve istilasına karşı sürdürülen yüz senelik mücadelenin, Azerbaycan Türkleri ve Mehmet Emin Resulzade önderliğinde 28 Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan ederek neticelendiği vurgulanmıştır.

İkinci başlık *Hayatı* şeklinde isimlendirilmiştir. Burada Mehmet Emin Resulzade'nin vatan ve istiklal mefhumlarının daha çocukluk yıllarından itibaren kalbine yerleştiği vurgulanmaktadır. Mehmet Emin Resulzade henüz 18 yaşında iken halkın hürriyete kavuşmasını ve ülkedeki milli hisleri uyandırmayı amaçlayarak Müslüman Gençlik Teşkilatı'nı kurmuş ve Çarlık aleyhindeki fikirlerini çeşitli yayın organlarında açık yüreklilikle ifade etmeye başlamıştır. Burada Mehmet Emin'in gençlik yılları ile alakalı olarak bir noktaya dikkat çekmek isterim. Yazar eserin bu bölümünde Mehmet Emin Resulzade'nin babasının ebeveynliği hakkındaki şu sözlerine yer vermiştir; "*Çarlık aleyhine fikirlerimi ihtiva eden Himmət bir defa babamın eline geçti ve çok sinirlendi. Ama sinirine bakmayarak, üzerinde çok durmadı. Beni inandığım yolda kendi fikrimle baş başa bıraktı.*" Bu anlatı, içerisinde bazı püf noktaları barındırıyor. Örneğin; Mehmet Emin Resulzade gibi abide şahsiyet olmanın bir reçetesi olsaydı bu reçetenin en üstünde fikrin bastırılması değil; kişiye tanınan fikir özgürlüğünün gerekliliği yer alırdı. Babasının gösterdiği bu ebeveynlik örneği, Mehmet Emin Resulzade'nin ömrüne tesir etmiştir; o, fikir ve mücadelesini hayatı boyunca umutsuzluğa düşmeden devam ettirmiştir.

Bu bölümün devamında Resulzade'nin dergi ve gazetelerde yazdığı makaleler sebebiyle tutuklanarak İran'a sürgün edildiği ve sonrasında İran'daki faaliyetlerine değinilmiştir. Sürgünden sonra Resulzade, İran'ın Rusya nüfuzundan kurtulması yönünde sert yazılar yazmaya başlamış, İran Demokrat Partisi'nin kurucularından olmuştur. Resulzade'nin buradaki faaliyetlerinden rahatsızlık duyan Rus yetkilileri, İranlı yetkililere baskı yaparak Resulzade'yi buradan sınır dışı ettirmişlerdir. İran'ı terk etmek zaruretinde kalan Resulzade 1911 yılında Türkiye'ye gelmiş ve burada Türkçü faaliyetlere katılarak, Türk Ocağı'nın müdavimlerinden olmuştur. Ayrıca Ziya Gökalp'in tahlil edip tekmlleştirdiği Türkçülük fikri, Resulzade'ye büyük tesir etmiştir. Resulzade'nin Türkiye'ye ilk gelişi 1913 yılına kadar sürmüştü, Çar hükümeti tarafından ilan edilen af ile Azerbaycan'a geri dönmüştür. Mehmet Emin Resulzade Türkiye'de iken, gelecekte Azerbaycan'ın istiklalini gerçekleştirecek Milli Musavat Partisi'nin kuruluşuna ön ayak olmuştur. Bölümün devamında ayrıca Azerbaycan Türkçülerinin fikirlerini yayan Açık Söz gazetesinden de bahsedilmektedir. Bu gazete milli bir ruh taşıması açısından

önem arz eder. Devamında ise Kafkasya Müslümanları Kurultayı ve Umum Rusya Müslümanları Kongresi'nden bahsedilir. Kurultay ile alakalı olarak bütün Türk boylarının çeşitli görüşteki temsilcilerinin fikirlerini birbirleri önünde açıkça belirtmiş olmalarının önemi vurgulanmıştır. Ayrıca kurultayda mühim kararlar alındığı fakat hiçbirinin bağlayıcı gücü olmadığı belirtilmiştir.

Mehmet Emin Resulzade'nin daha gençlik yıllarından başlayan mücadelesi 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanı ile sonuçlanır. Ancak bu huzur dönemi yalnızca 23 ay kadar sürer ve Ruslar 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ı istila ederek bağımsız devleti ortadan kaldırırlar. Yazar eserin devamında Resulzade ve Stalin arasında kurulan dostluk zemininden bahseder. Resulzade Azerbaycan istilasından sonra Stalin'in teklifi ile Moskova'ya gider ve burada iki yıl faaliyet gösterir. Yazar Stalin'in Resulzade'yi Moskova'ya götürmesindeki asıl amacının onu manen öldürmek olduğunu fakat Resulzade'nin hiçbir zaman bu tuzağa düşmediğini belirtir.

Üçüncü başlık "*Muhaceretteki Hayatı*" şeklinde isimlendirilmiştir. Moskova'dan sonra ikinci kere Türkiye'ye gelen Resulzade burada önemli faaliyetlerde bulunmuştur. İlk milli vazife olarak "*Azerbaycan Cumhuriyeti-Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*" isimli eserini yayınlamıştır. Sonrasında ise Firdevsi'nin Şehnamesinden ilham alarak "*Asrımızın Siyavuş'u*" isimli eserini kaleme almıştır. Bunun yanı sıra Resulzade İstanbul'a yerleştikten sonra Yeni Kafkasya ismiyle bir yayın organı kurmuş ve Azerbaycan milli davasını ayakta tutmaya çalışmıştır. Yazar Resulzade'nin bu dönemdeki diğer faaliyetlerinin konferans ve kitap yayınlarıyla devam ettiğini, İstanbul'da bulunduğu vaktin tamamını Azerbaycan davasına verdiğini, burada iken Rusya mahkûmu tüm topluluklarla ilgilendiğini vurgular.

Dördüncü başlık "*Avrupa'daki Faaliyetleri*"dir. Sovyetler aleyhine yazdığı yazılar sebebiyle Türkiye'den ayrılması gereken Resulzade faaliyet ve mücadelelerine Avrupa da devam etmiştir. Burada "*İstiklal*", "*Kurtuluş*" ve "*Die Befreiung*" isimlerinde gazete ve dergiler yayınlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonlanması ile de Türkiye'ye geri dönmüştür.

Beşinci başlık "*Türkiye'deki Faaliyetleri*" şeklinde isimlendirilmiştir. Bu başlık altında Resulzade'nin fahri başkanlığını yaptığı Azerbaycan Kültür Derneği'nden ve devam ettiği yayın faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Bu dönemde "*Azerbaycan Kültür Gelenekleri*", "*Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*", "*Çağdaş Azerbaycan Tarihi*" ve "*Azerbaycan Şairi Nizami*" isimli eserleri yayınlanmıştır.

Altıncı başlık "*İlmi ve Fikri Hayatı*" şeklindedir. Bu başlık çerçevesinde Resulzade'nin hâkim ve kâmil bir insan olduğuna ve çelik gibi bir azim sahibi oluşuna vurgu yapılmış, evliliği ve çocuklarından bahsedilmiştir. Ayrıca yazar, Resulzade'nin hem bir siyaset adamı hem de ilim adamı olduğuna değinmiştir. Ayrıca hayatını milli davaya vakfetmiş olduğu Resulzade'nin faaliyetlerini üç devreye ayırmıştır. İlk devre, Rus Çarlığına karşı hürriyet mücadelesidir. İkinci devre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunda gösterdiği müstesna çabalardır. Üçüncü ve son evre ise, harice çıkarak muhacerette yürüttüğü, istiklal ve kurtuluş mücadelesidir.

Yedinci başlık “*Resulzade'nin Düşünceleri*” ismini taşımaktadır. Yazar bu başlık altında Resulzade'nin Türkiye'deki Milli Azerbaycan matbuatı başta olmak üzere çeşitli yayın organlarında çıkan çalışmalarını ışığında düşüncelerini ortaya koymaya çalıştığını ifade etmektedir. Buradaki alt başlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür: “*Azerbaycan Cumhuriyeti ve Resulzade*”, “*15 Eylül ve Resulzade*”, “*27 Nisan ve Resulzade*”, “*Azerbaycan'da Ruslaştırma ve Resulzade*”, “*Millet Milliyet Milliyetçilik ve Resulzade*”, “*Musavat Partisi ve Resulzade*”, “*Demokrasi ve Resulzade*”, “*Sosyalizm Komünizm ve Resulzade*”, “*Çeka ve Resulzade, Kafkasya ve Resulzade*”, “*Şark ve Resulzade, Yeni İktisadi Siyaset ve Resulzade*”, “*Liberalizm ve Resulzade*”, “*İran Meşrutiyeti ve Resulzade*”, “*Türkçülük Türk Birliği ve Resulzade*”.

Eserin sekizinci ve son bölümünde “*Türkiye'nin Meselelerine Bakışı*” başlığı ile Resulzade'nin Türkiye'de yayınlanan yazıları ışığında yaşadığı dönemde karşılaştığı meselelere bakışı ele alınmıştır. Burada Türkiye'de bulunduğu yıllarda özellikle 1918-1922 yılları arasında ülkenin sıkıntılına kayıtsız kalmayıp kendisinin de katkıda bulunduğu ifade edilmiştir. Bunun devamında yazar Cumhuriyet rejimine geçildiğinde Resulzade'nin Türk ve İslam dünyasının önemli bir ülkesi olan Türkiye'nin bu rejime geçmesini memnuniyetle karşıladığını belirterek bu konudaki bazı değerlendirmelerine yer vermiştir. Ayrıca Şeyh Sait İsyanı, Musul Meselesi, Atatürk'e İzmir Suikastı ve Harf İnkılabı konularındaki değerlendirmeleri de bu bölüm içerisinde yer almaktadır.

Yazar eserine “*Resulzade Bibliyografyası*”, “*Resulzade'nin Özel Evrakı*”, “*Sonuç*” ve “*Bibliyografya*” kısımlarını ekleyerek son vermiştir.

Tanımımıza konu olan eser detaylı ve örneklerle zenginleştirilmiş bir anlatımla okuyucuya sunulmuştur. İçerikte başlığı ile uyumlu bir anlatım izlenmiştir. Günümüzde, Türk dünyasının önemli şahsiyetlerini, Mehmet Emin Resulzade ve Azerbaycan'ı konu alan çalışmalar yetersizliğini korumaktadır. Bu noktada ele aldığımız eserin alanındaki önemli eksiklikleri tamamladığı aşikardır. Üzerinde pek fazla çalışılmamış olan bu konu, alandaki bundan sonra çalışacak olanlara katkı sağlayıcı ve yol gösterici niteliktedir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayınlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayınlar. Başka bir yayın organında yayınlanmış yazıların çevirileri yayınlanabilir. Çevirilerin özgün metni de gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayınlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layoutformat.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,

b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,

c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.

d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review oressay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİK DERGİSİ
Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays
Yıl/Year 6 • Sayı/Issue 4 • Ekim/October 2020• e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Doç. Dr. Hasip SAYGILI

YARDIMCILARI/Editors
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

MUSAHHİH/Proofread
Mustafa Hakan YILDIRIM

tarihkritik@gmail.com